

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2019 02

év szám

KORTÁRS 2019 02

SZALAY LAJOS munkáival

ZALÁN TIBOR: Vérmese

MARKÓ BÉLA, TARBAY EDE versei

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE, CSABAI LÁSZLÓ prózái

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Források hallgatása (tanulmány)

ÁCS MARGIT, MONOSTORI IMRE, KONCZ TAMÁS kritikái

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsfolyoirat.hu

25nka
Nemzeti Kulturális Alap

SZALAY LAJOS, Evező szerzetes, 1955 kl.

SZALAY LAJOS, Lantos, 1950-es évek eleje

TARTALOM

- 3** MARKÓ BÉLA: Buborék *(vers)*
- 5** JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE: Bálna télen *(próza)*
- 10** TARBAY EDE: Borotvaélen *(vers)*
- 23** ZALÁN TIBOR: Vérmese *(próza)*
- 28** ARANYI LÁSZLÓ: A Diadalszekér (IV. változat) *(vers)*
- 29** CSABAI LÁSZLÓ: Lángok *(próza)*
- 34** OLÁH ANDRÁS: szerelmeink *(vers)*
- 35** BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ: Sóhaj *(próza)*
- 37** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XVI.
- 39** GÖMÖRI GYÖRGY: Egy vers, ami tetszett Szabó Zoltánnak
- 40** PÉNTEK IMRE: Az újkori klasszicitás meggyőző érvényessége – Pogány Gábor Benő szobrászművész albuma Szolnokról
- 44** SÜMEGI GYÖRGY: Szalay Lajos festő- és rajzolóművész Argentínában (1948–1960) *(képzőművészet)*
- 55** E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Források hallgatása
- 68** SZÁSZ LÁSZLÓ: „...Amit a festő hibázott, a költő azt utána képzei” – Arany János emberarca az utókor emlékezetében *(2. rész)*
- 76** STURM LÁSZLÓ: A megnyugvás felé – Az értékrend szintjei Gyöngyösi István Márssal társolkodó Murányi Vénusában
- 84** ÁCS MARGIT: Sebzett családok gyermekei (Nádas Péter: Világító részletek I–II.; Vári Fábián László: Vásártér)
- 99** MONOSTORI IMRE: A negyedik szellemi vonulat? (Gyurácz Ferenc: Populizmus – Tanulmányok 1991–2017)
- 103** NOVOTNY TIHAMÉR: 3 KRIZBAI – Azonosulási kísérlet Krizbai Sándor Alex és Krizbai Gergely Krizbo kiállításán (Zene: Krizbai Domokos Antropomorf, Pótkulcs, Szentendre, 2018. december 7.) *(képzőművészet)*
- 107** PAPP MÁTÉ: Tóth László / Wittgenstein szövivője
- 108** KONCZ TAMÁS: Horváth Péter / Getnó – kivezetés a szépirodalomból
- 110** BAÁN TIBOR: Mezey Katalin / Élőfilm
- 112** BAKONYI ISTVÁN: Bartusz-Dobosi László / Kalász Márton
- 114** SÁNDOR ZOLTÁN: Géber László / A Szigetlakó
- 116** WÉBER ANIKÓ: Voloncs Attila / Virágok esztendeje
- 118** BÁNYAI TIBOR MÁRK: Tomaji Attila / Saját sors

E számunkat SZALAY LAJOS munkáival illusztráltuk.

A borítón: Csendélet hallal, 1950-es évek eleje. Köszönjük a reprodukciókat a Kovács Gábor Művészeti Alapítványnak.

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/kortars/prodB049926.html>

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemesesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prino-tipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

SZALAY LAJOS 110.

Szalay Lajos (1909–1995) festő- és rajzolóművész születésének 110. évfordulóján több fontos, az életmű egy-egy releváns részletét, periódusát bemutató kiállítás készül.

Budapest testvérvárosában, Buenos Airesben, a *Magyar Hét* keretében mutatják be az alkotó ottani munkásságát *Szalay Lajos Argentínában* címmel, spanyol és angol nyelvű katalógussal. A tárlatot a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány sajtó gyűjteményéből rendezti az Eduardo Sívori Múzeumban, 2019. február 9-e és március 10-e között.

Ugyanebben az évben Sergio Moscone argentin képzőművész a Párizsi Magyar Intézetben szervez kiállítást Szalay 1971-ben Franciaországban keletkezett nagyszámú, gazdagon rétegezett alkotásaiból.

A Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galéria pedig Szalay Lajos nemzetközileg elismert rajzművészete előtt egy újabb, 2019. június 22-én megnyíló tárlattal tiszteleg, valamint igények szerint művekkel és információkkal segíti az évfordulóra máshol szerveződő programokat, eseményeket, megemlékezéseket.

Cím: 3530 Miskolc, Hunyadi u. 12. Tel.: 46/504-130.

Kontaktszemély: Kákóczki András.

Elérhetőségek: 70/4172148; kakoczki@gmail.com;

info@miskolcigaleria.eu.

MARKÓ BÉLA

Buborék

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

Az volt a valódi rendszerváltás.
A tangóharmonikák lemészárlása.
Pedig ma is fáj értük a szívem,
ha néha eszembe jut, hogy esténként
még sokáig felsírtak itt-ott néhányan,
akik életben maradtak.

A letartóztatott szaxofonok hallgatása,
mint amikor a fekete táncosnők
kinyújtott lábbal megpihennek
egy kényelmetlen széken.
A hirtelen hatalomra került
elektromos gitárok diktatúrája.

Az egyetlen igazi forradalom.
Az egyetlen zsarnokság, amelyet
máig érdemes volt elviselni:
John, Paul, George és Ringo
a sárga tengeralattjáró
parancsnoki tornyában.

Igen, tudom, John már rég megérkezett,
és valahol partra szállt George is,
de mi azóta is itt vagyunk
a sárga tengeralattjáróban,
amely soha nem fog végleg elsüllyedni,
hiszen úgyszintén ott alszik minden éjszaka
a Mariana-árokban, és onnan is
felhallatszik különös zenéje.

Ömlik megállíthatatlanul,
mint golyóütötte sebből a vér.
Csak Pepperland az elfogadható rémuralom.
A szólógitárok hatalmaskodása.
A ritmusgitárok kitartása.
A lánctalpas basszusgitárok várakozása.
A dobverők halálos sortüze,
ami újra meg újra életre kelt minket.

Ám a barátomat nem támasztja fel
ez a fegyverropogás, mert ő is
ott volt a kivégzőosztagban
azokkal, akik leterítették
a Kék Duna keringőt
és a kipirosított győzelmi indulókat.
Tizenhét évesen belázasodott
a gitár forró húrjaitól,
amelyek egyfolytában izzottak,
mint a fűtőszálak egy villanyrezsóban,
és többé nem ment le a láza.

Jár-kel a sárga tengeralattjáró
 a sziklafalba belefejelő hegyipataokban
 vagy a Feketeügy lassú vizében,
 az Oltban, a Marosban,
 a Szent Anna-tó sötét hullámaiban,
 míg állnak a parton a sűrű aljnövényzet
 között az örökös félhomályban
 a Beatles-frizurás keserűgombák,
 róka-gombák, őzlábgombák,
 egy-egy gyilkos galóca is.
 Figyelnek minket szakadatlan.

Mint egy vízre bocsátott hatalmas gitár,
 lebeg a sárga tengeralattjáró,
 aztán óvatosan alámerül.
 Buborék van a fejünk fölött,
 akár egy képregényben,
 de nincsenek szavak benne,
 csak színes hangjegyek.

Itt járt John, itt járt Paul, itt járt George,
 itt járt Ringo is köztünk,
 itt járt a sárga tengeralattjáró,
 nem tud elsüllyedni,
 ez az egyetlen forradalom,
 amely egy fél évszázada
 kóstolgatja saját gyermekeit,
 és mégsem bírja felfalni őket.

Be vagyunk zárva ide.
 Tolongunk a periszkóp körül.
 Próbálok odajutni én is.
 Hátha meglátom Isten
 gombafrizurás arcát,
 amint lépdél felénk a vízen.
 Mégis visszajöttél, mondom,
 nem változtál semmit.

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE

Bálna télen

JÁMBORNÉ BALOG TÜNDE (1938) Munkács

1.

Ötven évig hagytam elmerülni a felejtés mocsarába, most azonban, hogy újra felkapták hírét a médiumok, kémhistóriát gyártva a hajdani szenzációból, és a világhálót bejárják a korabeli sajtófotók, felbukott a mélyből. Eleinte homályosan látszott, szemcsésen, szakadozottan, mint a régi újságok képei, de minél többet töprengek azon, hogy milyen is volt *igazán*, hogy mi is történt *akkor* velünk – ha történt, és nem a képzelet játszott velem –, annál jobban megmutatkozik a maga valóságában.

Szabadulnék tőle, de álmomban is kísért.

Irdatlan tömegét nem kívülről nézem, mint fiatalon a régi vásártéren, hanem vége-hossza nincs csatakos, sötét belsejében hánykolódom. A távolban tüzek világolnak, és bár a részletek messziről felismerhetetlenek, biztos vagyok benne, a máglyákon fatáblára ragasztott arcmások égnek jelmondatokkal teleírt transzparenszekkel, brosúrákkal, konzervdobozokból eszkábált fákllyakkal, faliújságokkal és ifjúkorunk egyéb rekvizitumaival együtt.

Máskor szűk járatok vonagló barlangrendszerre fojtogat, és nem találok a kiutat. Koját keresem, akit ébren soha nem hívok így; az elemistaként ráragadt nevet Piros Ferkó és Kőrösi Bandi meg a többiek mentették át felnőttkorára, a haverjai, akikre féltékeny voltam; azt hittem, a közös sors, a börtönlét abszurd volta szorosabban fűzi hozzájuk, mint a szerelem hozzám, és irigykedtem rájuk, mert ismerték énjének azt a részét, ahonnan engem – úgy éreztem – kizárt.

A *Koja*, akárcsak a *Báró*, a *Pulya*, a *Vízfej*, a *Márió* vagy Piros Ferkó csúfnéve, a sötét bőrre utaló *Csávó* a vádiratba is bekerült mint fedőnév a kisváros fiataljainak összeesküvésében – az ügy forgatókönyvét menet közben kókányolták össze –; *szóval Koja*, nyomta meg a szót a később az irodalmi életben sikerrel landoló vállalatotiszt, *fene azt a színészpofádat, Koja*, mutatta meg sárga fogait, és elővette a gumibotot.

Sztalin halála után szabadultak, akkor ismertem meg, és három esztendővel később, a forradalom bukását követő év elején, vízkeresztkor házasodtunk össze, amikor már majdnem mindenki elment a bandából. Piros Ferkó jóval karácsony előtt megpattant. Hívta Koját is, de ő tétovázott, bár égett talpa alatt a föld. A látványos akciókat – mint az emlékmű ledöntése vagy a besúgók listájának megszerzése – ugyan elkerülte, Ferkót azonban elkísérte puskáért és kézigránátért a H***-i laktanyába. Szökött volna Nyugatra szívesen a többiekkel, napnál világosabb volt, hogy itthon nincs jövője, és ha valaki csak a nevét kiejti a száján *odabent*, visszaesőként a legrosszabbra számíthat, tőlem azonban nem tudott elszakadni, elvinni viszont félt; a sitten keringtek történetek határon elfogott párokról, a szép, szőke énekesnő és a focista tragikus históriáját még ma is emlegetik.

Végül elszánta magát – én a világ végére is elmentem volna vele –, és az esküvő után nekivágtunk az útnak, a Haza azonban nem engedett el minket. Elénk álltak a csonttá fagyott, zörgő kukoricások; a jeges szél hol északról fúj, hol délről, hogy összezavarjon, a dülőút kiszökött a lábunk alól; körbe jártunk

a tájat vastagon megülő januári ködben, és virradatra visszaértünk a bakterházhoz, ahonnan elindultunk.

A disszidáltakról titkos utakon szivárogtak a hírek, mindig szerét ejtették az üzenetküldésnek, mert rendes levélváltásról szó sem lehetett. Szájról szájra szállt: a Bata fiúk Amerikában vannak; Piros Sándor – a repülő, Ferkó bátyja – beállt az idegenlégióba; Pulya gyémántot kutat Dél-Afrikában, Lajcsika Brémában egyetemista. Piros Ferkóról azt hallottuk, Norvégiába került, és tengerészeti ismereteket tanul. Ez végképp nem illett hozzá, sosem szerette a vizet, a Vadnyugatra vágyott kamaszkora óta. *Finnysak azok a musztángok, nem minden jöttmentet tűrnek meg a hárukon*, hecceltük, de csak nevetett, és azzal vált el tőlünk, küld majd egy üveg bourbont, ha megérkezik. *Jim Beamet Kentuckyból*, szólt vissza Kojának elmenőben, mert ez volt a kultikus ital, a szabadság nektárja a Pall Mall illatos füstje mellé, erre áhítoztunk a körömlakkszagú kevert mellett a Koronakertben Máriót hallgatva, ha dzsessz zongorázott néha a kései vendégeknek, amíg a zenészek vacsoráztak.

Ica, a Piros fiúk nővére, a vásártéri kocsmá főnökasszonya hűségesen továbbította a híreket, de a kérdésre, miért kötött ki Ferkó éppen Norvégiában, ahol *megveszi az Isten hidege, az alacsonyan kóválygó Nap folyton a szemébe sűt, mindennek halszaga van, és olyan hosszú az árnyék, hogy átér a túlsó part-ra*, nem tudott válaszolni.

2.

A bálnát gigantikus jármű hozta a városba.

Amerre eldübörgött, kitöredezett a gitt az ablaküvegek mellől, és összekoccantak a vitrinek porcelánjai – már ahol voltak még vitrinek porcelánokkal –, és mindenki kicsődült az utcára, mert a szobordöntés és a szovjet tankok átvonulása óta nem akadt ilyen különleges látnivaló a városban. Akkor a menetoszlopból ki-kiugráló katonák Szuezt keresték az Aradi és a Vásárhelyi utca táján, az öt év múlva nyugat felől érkező, vonatszerelvény hosszúságú tréler viszont a régi vásártérre tartott. *Marketplace*, kiáltott ki a sofőr a letekert ablakon, *where is the marketplace?*, és az ellentmondó útbaigazításoktól össze-zavarodva kétszer is megkerülte a főteret – dülöngélő rakományával beszorult a Vizes utcába, attól féltünk, kidönti a villanykarókat –, de végül baj nélkül odatalált, és nagyot szusszanva pontosan a volt püspöki kápolna előtt állt meg, ahol az elevenen nyüzsgő országos vásárok híján időnként mutatványosok verték fel sátrukat.

Átellenben, a térbe torkolló utca másik sarkán Róth hentes hosszú téglakerítésén hullámok közt lubickoló bálnát ábrázoló falragaszok takarták el a többszöri meszelésen is átütő HALÁL AZ ELLEN FORADALMÁROKRA! feliratot, és a hirdetőoszlopot beborították a NORVÉG BÁLNA CSAK EGY NAPIG! szövegű plakátok. Az óriási tengeri emlőst a Trondheim melletti fjordban ejtették el norvég bálnahalászok, belső részeit kivették, testét különféle tartósítószerrel preparálták, mint az egyiptomi múmiákét, és azóta is naponta mosdatják formalinnal, ám ezzel csak késleltetni tudják végső pusztulását, megakadályozni nem, olvastuk a helyi lapban. A formalin eszembe juttatta, hogy gimnazista koromban elvittek minket a közeli nagyváros egyetemének bonctani intézetébe, ahol szívet, májat, vesét, elpusztult embriókat, halva született torz csecsemőket tároltak a polcokon, mint befőtteket a spájzban. Nagy üvegekben, átlátszó, sárgás folyadékban lebegtek, *formalinban*, mondták, aminek különös szaga átítatta az egész épületet. Egy vízfejű magzat behunyt szemmel, vézna lábacskaikat hasára húzva aludni látszott felcédulázott tartályában, ám amikor megálltam előtte, mellére hajló, ormótlan feje megbillent,

szeme résnyire kinyílt, majd rögtön lecsukódott. *Hiszen ez éll*, akartam sikoltani, de parányi mutatójával a száján hallgatásra intett, körülötte összegubancolódva fodrozódott a párkák elvágott fonala, a vékony köldökzsinór.

Koja harmadéves medikus volt, anatómiaszigorlatra készült, amikor elvitték. Benne is nyomot hagytak az intézeti preparátumok, emlékezett rájuk, és a hülyéskedésre is évfolyamtársaival (akik később elfordított fejfel mentek el mellette, mikor megláncolva hajtották át a városon), Lajcsika akkor kapta a *Vízfej* gúnynevet, ami *Tökfejre* enyhült az elmúlt évtizedek alatt.

Azon a csúf, novemberi napon a bálna a téllel egyszerre érkezett meg a városba. Ronggyá ázva köszöntötték az ünnep után kint hagyott vörös zászlók a feltámadó szélben, a napok óta szitáló eső mélyen beszívárgott a föld alá, hogy tisztára mossa a holtakat – nem törölte le róluk senki a halálverítéket, mielőtt titkon elkapták őket –, de nem állt el, szúrós hódaraként kitarotán esett tovább, az utakon éles tarajokká fagyott a sár, ám a bálna kísérei nem törődtek az időjárás viszontagságaival, megvédte őket a farkasprémmel bélelt anorák. Gyakorlott mozdulatokkal hajtották le a jármű oldalait, szerelték a vaslétrákat, és tekerték fel a ponyvát a tréler végén, ahol látható lett a bálna acélrudakkal kipeckelt óriási szája és fakó fekete bőrrel borított idomtalan feje. Kicsi, kerek üvegszemével gyanakodva követte a téren gyülekező látogatók mozgását, de ezt nyilván a vékony vezetéken himbálózó villanykörték fény-árnyék játéka okozta, nem rejtett kamerák villanásai. Akkor még eleven emberek sunnyogtak a nyomunkban, kérdezősködtek a kocsmapultra könyökölve, a szomszédoknál, a munkahelyeken; a barátnőnk és a kártyapartnerünk írt rólunk jelentéseket, nem műholdakkal és digitális ketyerékkel tartottak szemmel minket, mint manapság.

A térre zúduló sarki szelek és az arcukat ezer túvel szurkáló jégtüskék dacára az emberek tömegesen tódultak a vásártérre, több százan, talán több ezeren sereglettek össze a a kápolna elé, mert a trondheimi bálnára mindenki kíváncsi volt, *ritkán látni cethalat az Alföldön!*

Várakozás közben többen fogadásokat kötöttek az óriásmúmia méretére, súlyára nézve, mások kétségbe vonták és hangosan vitatták valódiságát, *ez nem lehet igaz, ekkora állat nincs, papírmasé, színházi díszlet, blöff az egész, színtiszta átverés*, hallgattuk Kojával a sor végére állva – mert mint a legtöbb eseményre, ide is utolsóként érkeztünk –, de azért a kételkedők kifizették a nem csekély belépődíjat, és jegyüket a hideg dacára is izzadó markukban szorongatva vártak órákat a bejutásig. Rendőrök is topogtak a sokaságban, és elvegyült köztünk néhány ismeretlen civil – mint az idő tájt minden sokadalomban – árgus szemekkel figyelve, szóba elegyed-e valaki a szállítókkal. Ott volt G. elvtárs is, aki minden értekezleten kifejtette, mennyire helytelen, hogy a *lakossági egyedek* – így mondta – szóba állnak a városon átutazó idegenekkel, *ebből nagy baj lehet, elvtársak, ezt be kellene tiltani!* Szemlátomást rosszul érezte magát, mert a bálna kísérei sokkal külföldibbnek látszottak a Fekete-tengerhez igyekvő Wartburgos nyári turistáknál, ejtóernyőselyemből készült, prémcsuklyás kezeslábasuk túl elegáns volt a munkához, amit végeztek, és mikor a bennszülöttekkel kellett szót váltani, az imperialisták nemzetközi nyelvét használták, az angolt, maguk között meg nyilván norvégül beszéltek, amiből a kirendelt nyelvszakosok sem értettek egy szót sem. A személyzet talán éppen Trondheimből jött, ahol a bálnát megszigonyozták. *Trondheim*, kóstolgattam a nevet, ismerősnek tűnt, *nem ott él Piros Ferkó?*, kérdeztem Koját, de úgy tett, mintha nem hallotta volna, bár lehet, a szél füttyülése és a tömeg moraja nyomta el a hangomat.

Viszonylag gyorsan apadt előttünk a sor, de kijönni nem láttunk senkit – a túlsó oldali lejárót eltakarta a monstrum –, mintha a bálna óriás gyomra nyelte volna el a látogatókat, és a várakozók elcsendesedtek. Ahogy sötétedett,

úgy lett úrrá rajtunk valami megmagyarázhatatlan szorongás, amit csak fokozott az erősödő orkán hangja: süvöltve vágatott át a téren, mögötte az apokalipszis lovasai.

Végre sorra kerültünk. Agyonfagyva, gémberedett tagokkal, elszoruló torokkal kapaszkodtunk föl a kamion oldalához erősített, vaslemezekből készült létrán, és orrunkat már ott megcsapta a rothadás formalinon is átütő szaga, amit idáig nem éreztünk, a súlyos járművet is meg-megrázó szélrohamok elfújták előlünk, de itt elárasztott minket, és amikor utolsóként felértünk, mögöttünk kezdtek leengedni a ponyvákat, a bűz bennrekedt a gyéren megvilágított, homályba vesző szűk folyosón a bálna oldala mellett. Egymás kezét fogva, oldalazva araszoltunk, vállunkkal és könyökünkkel súrolva a cet ütött-kopott, barázdált bőrét. Előttünk népes család haladt messze leszakadva a többiektől, három vagy négy kisgyerekekkel, egyikük sírni kezdett, kint ijesztő hangokat hallatott a szél, a ponyva őrjítően csattogott, valahol rosszul rögzíthették, de a bálna farka messze volt, és gondolni se akartam rá, mi lehet a másik oldalon. *Siessünk, ezek ránk csukják a sátrat*, sikoltott fel az asszony karján a pólyással, és meggyorsította lépteit. A gyerekek rohanni kezdtek, a felnőttek utánuk, és mire befordultunk a cet töredezett farka körüli kanyarba, nem voltak sehol, egyedül maradtunk a bálnával a sötétben, mert a világítást is lekapcsolták, és a második távot a túloldalon sokkal dölgletesebb bűzben, vakon botorkálva, tapogatózva kellett megtenni a kijárat halványan derengő négyszögéig. Azt hittem, sohasem lesz vége, és fellélegeztem, amikor a sátor nyílásánál a tomboló északi szél nagy csomó jéghideg havat csapott az arcomba, de megkönnyebbülésem nem sokáig tartott, mert mögöttem nem jött senki.

Visszafordultam, ám fent, a bálnát rejtő sátorban sötét volt, épp csak ki tudtam venni Kója körvonalait. Háttal állt, mellette alacsony, nyilván a személyzethez tartozó overallos alak matatott a ponyvával, és közben Kójához fordult, mintha kérdezne tőle valamit, de hangját elnyomta a szél harsogása. Visszakapaszkodtam a síkos vasfokokon megnézni, mi történik. Az idegenben volt valami ismerős, bár sötét arca nagy részét eltakarta a nyaka köré csavart kockás gyapjúsál, csak a szeme fehérje villogott idegesen pásztázva a kiürült teret – egy lélek nem sok, annyi sem maradt a látogatókból –, és miközben beszélt, a hátracsúszó csuklya alól elötűnt csapzott, sűrű fekete haja. Az utat kérdezhettem, mert Kója tétován mutatta az irányt a határ felé, ám ekkor az overallos hirtelen berántotta a ponyva mögé, ahová a Róth-saroknál ácsorgó G. kolléga nem láthatott be, csupán én voltam a tanúja, hogy megöleli Koját, megveregeti a vállát, és a hóvihár pillanatnyi szünetében mintha hallottam volna jellegzetesen rekedt hangját is, *vigyázz magadra, haver, más úgyse vigyáz rád*, azután eltűnt a bálna körüli útvesztőben.

A tér üres volt, csak G. elvtárs állt őrt rendületlenül, feszülten figyelve a bálna kíséretének ténykedését, ahogy bekötötték az utolsó nyílást is a ponyván, és rögzítették a jármű oldalait, végül beszálltak a vezetőfülkébe, ahol a sofőr már korábban járatni kezdte a motort, és a hosszú szerelvény nagyokat böffenve, nehézkesen rángatózva elindult az országút felé, majd – volt-nincs – beleveszett a télbe forduló éjszakába.

Percről percre hidegebb lett, a hó meg csak szakadt, a vásártéren embermagasságú buckákat emelt, és szirénhangon jajongva énekelt a szél.

3.

Ica kocsmájában – Róth hentes sarkán túl néhány házzal – meleg volt, és a ki-vörösödött arcokat kékes párába vonta a cigarettafüst. Nem ültünk le – nem is volt hova –, beálltunk a pulnál tolongó szakik közé. Akadt közöttük ismerős,

Koja cserépkályhásokkal dolgozott, innen is, onnan is ráköszöntek, de rám furcsán néztek, abban az időben csak a rossz nők jártak kocsmába.

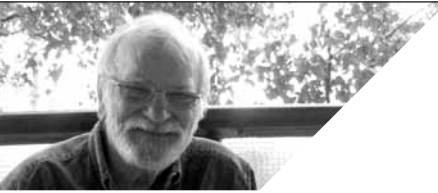
Egy pincér felemelt tenyerén italokkal megrakott, magas peremű bádogg-tálcát egyensúlyozva próbált áttörni a tömegben, társa visszafelé tartott a kiürült poharakkal. Ica, mintha megérezte volna, hogy ott vagyunk, abbahagyta a mosogatást – söröskrigliket öblített el a csapnál –, megtörölte a kezét, és ránk se nézve töltött három pohárba a pult alatt tartott palackból, az apja feketén főzött szilvapálinkájából. Azt hiszem, ez volt az egyetlen alkalom, amikor remegni láttam a kezét, kemény nő volt, telepi lány. *Az öcsém örült, mindig is az volt, de ez túltesz mindenben*, mondta halkán maga elé, aztán felnézett: *Látta?* Koja bólintott. Belekortyoltunk a pohárba – ilyen italt ritkán látott ez a csehó –, de nem ízlelgettük sokáig, Ica egy hajtásra lehúzta. *Tisztára örült*, ismételte el újra, *azt mondta, honvágya van, belehalt volna, ha nem szívhat hazai levegőt. Meg hogy tartozik magának...*

Közben a pincér, aki az üres poharakat hozta, tele tálcával indult vissza, de megbotlott egy kinyújtott lábban, és rakománya csörömpölve a padlóra zuhant. A zajra és a káromkodásra mindenki arra fordult, így senki se láthatta – még a mindig éber G. elvtárs sem –, hogy Ica elővesz egy másik, fekete-arany címkés laposüveget.

Koja a télikabátja belső zsebébe csúsztatta, és búcsú nélkül otthagytuk a kocsmát a dohányfüstben pácolódó melósokkal, a tovább mosogató Icával, az üvegcserepeket szedegető pincérrel, a fejét jobbra-balra kapkodó G.-vel. Szorosan összekapaszkodva átvágtunk a téren, ahol félórája még letaposott hó és széles keréknyomok jelezték: itt, az egykori püspöki kápolna előtt történt valami, de mostanra mindent eltemetett a hó.

Hátranézve láttam eltűnni lábnyomainkat is a havazásban.

TARBAY EDE (1932) Budapest

TARBAY EDE

Borotvaélen

„Az álom létra, föl, s alá, a mélybe.
Felfoghatatlan a kínok szenvedélye.”
(Keresztes Szent János nyomán)

Egy emberélet végső állomása
előtt a vándor felnyög és megáll.
Akár ha volna villamosra várva,
egyszerre látná önmagát a nyár
nemrég elvesztett fénykörében
s béklyóval terhelt öszvérképpen.

Kövek között ereszkedik le
(négy vézna lábon rongy, pata),
besántikál a patakvízbe.
Egyszerre már nem önmaga.
Foltosra kopott szőre csillog.
Fülében lógó bádogbillog.

Villan, rám száll az álom csendje.
Felülök. Holt a kemencében.
Izomrángás eszméletemre
vezérel engem. Hallom, még nem
rikolt a kakas lélek-hangja,
mint Péternek, ki megtagadta.

*Lomhán, akár ha csóka hosszan landol
ablak-négyszög mögötti égi térben,
mozdulatlanul mozgó lénybe léptem.
A lélek és a madártest karambol-
találkozása (fény arcomba karcol)
az elképzeltbe vonzza semmiségem.
A földtől távol, mégis földi térben
a lét és nemlét lassan összehangol
anyag-valót a szellemi világgal,
sorokká bomlót tömbyszerű szöveggel,
vihár önmagát csupasszá tett ággal,
a lassuló nap süllyedését tenger,
ahogy magába oldja megadással
zsarnok-ukázt a megalkuvó ember.*

Tűnődő tündöklés az őszben
(ökörnyálvonta levelek,
nap süt, nincs egy cseppenő eső sem),
a homokóra nem pereg,
s mint visszatérő régi Éden:
papírrepülő száll a szélben.

Címeroroszlán feje mozdul,
 arany sörénye zörren, hallom.
 A napsütésben óra kondul.
 Torony falán kúszik az alkony,
 és rézkeresztben megpihen
 pogánytól elfordult hitem.

*Két tűzfal között az üres telken
 tenyérvnyi cigány-cirkusz áll.
 Ostorral csapkod egy huszár,
 jósnő tarka szoknyája lebben,
 a ponyvanyílásban, keretben
 kalitka nyílik és madár,
 lebegő lányka, szállva száll.
 Rám néz. Érzem: a szemem rebben.
 Csábít a soha nem tapasztalt
 izgalmak hívó kavargása,
 ígérete egy nagy kalandnak
 a légtornász-mez csillogása,
 ha légbe lendülő alakzat
 emel egy roppant kupolába.*

Éjfél-idő, egyszerre: ó, új,
 függesztett ón nem földi térben.
 A tekintetem visszafordul,
 nyomán távoli múltba léptem,
 ahol az álom-lét határa,
 akár a ködben utcalámpa.

A mosókonyha sűrű gőze
 repedt, tenyérvnyi ablakot
 salétrom-fallal mosott össze.
 Már nem tudom, hogy hol vagyok,
 alámerülök, fenyegetve
 álmomba lép a tegnap este.

*Egy feketébe bugyolált alak
 fekszik a szűk, tükör alatti polcon.
 Oly mozdulatlan, teste mintha ólom
 lenne, hiába lépek, ő marad.
 Akár a varjak. Eltűnik a nap.
 Nyüszítenék, de bedagad a torkom.
 Valóság? Álom? Nézem. Forgolódom.
 Olykor a kertben, gyümölcsfák alatt
 énelém gördül. Máskor tornyosul.
 Időnkint, mint a luftballon, dagad,
 és cseppfolyóssá válik, ha a pad
 deszkáján látom. Irgalmatlanul,
 akár az átok, bennem félelem.
 Hol ködbe vész, hol felködlő jelen.*

Dunnába jó merülni mélyen.
 A ludak tolla fölmeleg.

Mintha lennél angyal kezében.
 Álmod tovább fokozva legszebb,
 ha szél megzörögтет ablakot,
 dunnád orrodig húzhatod.

A felhő édes, rózsaszín,
 Egy nagy kéz lombokat suhogtat,
 párás az ég, akvamarin,
 és rózsabokrok virágoznak.
 Csalogató a pihés pára.
 Belefullad az utcalárma.

*Fehér gúnárral farkasszemet nézek.
 Kettőnk fejének büszkesége egy.
 Mögöttünk zöld a bokor, és az égnek
 kéksége minden kéknél élesebb.
 A szembogara hirtelen sötétebb.
 Fejét felkapja, és én dermedek.
 Fűlértő hangja, dallama nem ének.
 A színes kép egyszerre barna lett.
 A sipítással, mintha sárkány lenne,
 arcomba fújja rossz leheletét,
 és belecsíp a felkapott kezembe.
 A bőr hasad, és látok benne vért.
 Volt pillanatok sűrűsödnek percbe.
 Barátkozásunk végleg véget ért.*

Az ősz és gyérült tonzúrám mögött
 egy másik ősz lesz élő, eleven:
 a városszélhez vezető közök.
 A Bethlen-bátyát látom hirtelen,
 előtte, mintha vizes kátyú lenne,
 benne egy arc: építő fejedelme.

Papírt sodor a szél. Egyszerre felkap,
 kering velem a háztetők fölött.
 Jelenné lesz a múlt, és mindent megszab,
 mi gondolat, és hozzá eszközök:
 kezemben már a sodródó papír,
 mit konokságom mindig újraír.

*Éjfél. A számok világítanak.
 A Házsongárdi temetőben járok.
 Színesedő ágak között a nap
 csurig betölti avarral az árkot.
 Én rajta, akár Krisztus a vizen.
 Nem süppedek se bokáig, se térdig.
 Földön gázló kamasznak senki sem
 mutatja magát. Lesből végigmérik
 a tolakodót. Tekintetük szúrós.
 Mintha látnák, még nincs elszánás bennem.
 Még nem emeltem vonómat a húrhoz.
 Még minden kusza, minden értelmetlen.*

*Nem tudhatják: kés élén egyensúlyoz,
kegyetlennel játszom még kegyelemben.*

A padlás, pince súlyosan
emelkedik a titkos térbe.
Egyikben porfelhő suhan,
másikban szénpor söpredéke,
de nappal minden vert arany,
a pajzsnak zengő hangja van.

Ha bokrokon túli kertből látom,
a kettő egyé olvad össze,
pokoli és mennyei álom,
gyökér és lomb, diófák törzse.
A régmúlt, végül, meglehet,
párába búvik, ellebeg.

*Nyár ellenére cseppfolyós idő.
Az ablaktábla, kívül, könnyezik.
Egy mind nagyobb csepp falja kölykeit.
Zsíros koszfolttól csápjá lesz, kinő.
Az akkor lomhán hézagos redő
lassan kinyitja régi réseit.
A suttogás hátrálni kényszerít.
Akár a vadhús, bőrrel összenő.
Türemkedik. Rákossá szennyeződik.
Sejtburjánzása szívós taplógomba.
Ha almafáról szaporítja bőrit,
kívül-belül emészti, alattomba.
A fehér lapra kormos tinta ömlik.
Félelemtől lángol a kályha torka.*

Az ágyúzájban Borodínó
és Ferencváros egyé válik,
az egyikben nagy képzelettel, író,
másikban én, a földben vállig,
a történelem telhetetlen,
ha ember harcol ember ellen.

A házak füstje lassan foszlik,
mögötte tisztább lesz az ég.
A csend-burokba beleordít
egy hang, és torzzá lesz az ép,
a fehér papírt összetépvé
két kéz árnyéka lép a képbe.

*Ahol a fény és árnyék összeér,
az alkonyatban éle elmosódik.
A feketétől szürke a fehér,
és feloldja a valóság csomóit.
Az esthajnal határa ösztövé.
Sem ez, sem az. A semlegesnek jó itt.
A hallgatás rossz igennel fölér.*

*Ki mozdulatlan, guillotine-ra bólint.
 Öreg lyukakból dohos szél-szag támad.
 Az elfelejtett újra eleven.
 A csontozatra dinoszaurusz-állat
 izmot és bőrt növeszt. A félelem
 a hajnalt váró gondolatra szárad.
 Az ősi ösztön tombol. Féktelen.*

Köd ül a Kárpát-medencében.
 A repülő-start elhalasztva.
 A várható, szuroksötéten.
 Egy arc se fordul másik arcra.
 Kettő között a félhomály
 zavaros vízzel telt pohár.

Ecet és epe. Életek
 sodródása két forgószélben.
 Parancs: a szögletes kerek,
 aranymedál a papírérem.
 Kulissza-szagú ál-világok
 között kilobbant fáklyalángok.

*A lélegzet leverten, néma csendben.
 Az emberek már előbb megdermedtek,
 mint trónfosztottak plasztikom-teremben.
 Némaságunk emel szavunkra fegyvert.
 Kimondatott a tiltás: nincsen lélek,
 csupán az élők életműködése,
 a tudómozgás levegője éltet,
 lüktető vér, mit szív pumpál az érbe.
 Agysejtjeink kaptáros képessége,
 az elfelejtett emlékek sora,
 derű, ború egymás nyomába lépve,
 egy húrtalanná roncsolt zongora,
 melynek mögötte annak szelleme,
 a mehtagadott szavakból zene.*

A kert sötét. X-lábú asztal
 mellett a zsongás dallama
 egyhangú, mégis fölmagasztal
 a csillaghullásos éjszaka,
 míg máshol sártól barna békák
 görögve járnak esti sétát.

Lábam előtt park, fák hulláma.
 Gyötrő szélben lombok hajolnak.
 Levélen napfény, aranysárga.
 Egyszerre múlt, jelenben holnap.
 A hullócsillag fény-rigó,
 valósnál valódibb való.

*Eső után a Cuha megdagadt.
 Míg aláömlött, lettem foglya
 barlang-mélynek, hol Sobri Jóska*

*meghúzódott, ha Győr felé szaladt.
 Én fönt, míg Vénusz felbukott alant,
 emelkedett a habból. Fogta
 fibulás leplét, feltartotta.
 Ragyogni kezdett lomb között a nap.
 A fényesség, ikonok aranyfüstje
 előtt a görög istennő, a lány.
 A fehér szőttes változott ezüstre,
 én – képzeletben – Pánná, oldalán.
 Forrás mellé feküdtünk karcos fűbe.
 Mit meg se tettünk, tettük igazán.*

Az olaj-fehér ajtófélfá
 felhők módjára rendeződik.
 Mellőle a tapéta, téglá
 ereszkedik küszöbig, földig,
 onnan tovább, a pince-dohba,
 ahol a fény egy zárka foglya.

Borospince falán a háló.
 Fekete-szürke, szétszakad.
 A tüdő fújtat. Már ziháló.
 Távolodik a célszalag.
 A torpanások sokasodnak.
 Faggyúgyertya. Hordóra olvad.

*Sör és pálinka és bor, keveredve.
 Az éjszakában bizonytalan lépek,
 mint medve, aki erjedt málnát tépett.
 Végül forrásvíz csöppen a kezemre.
 Mert Isten nézett, úgy éreztem: égek,
 és fantom-fájás gyötri az agyam,
 majd kiürül, koponyám parttalan.
 Körülöttem a sötét még sötétebb.
 Mi kívül, annak torz alakja van:
 horpadt, akár a lyukas gumilabda,
 mi tétovázva ível a magasba.
 Fogatlan száj, még jobban félreccsapva.
 Végül, mintha repülő földet érne.
 Nem landol. Csattan. Trágyadomb közepébe.*

Emberarcokon gumiálarc,
 mosolyuk mögött fém ragyog,
 célratörő kérdésük száraz,
 és mind melletted oldalog.
 Alszol. Árnyékok sokasodnak,
 és kakasszóra összefolynak.

Bukdácsolás a Golgotán.
 Koponyacsontok, lábszárcsontok.
 Júdásnak mondja egy: „Komám,
 harminc ezüsttel nem vagy boldog?”
 Lenyúl, csontokat szed a földről.
 Dobálja. Ügyes, profi zsonglőr.

*A félhomályban Tesla-magnó kattan.
A felragyogott napunk eleven.
A vallomást, barátnak, megtagadjam?
Gátszakadás, és árad, szertelen.
Míg részegségig csillog fel a múlt,
a mágnesszalag alattomosan
szavakat rögzít, legyenek tanúk.
Az árulás most polcok közt oson.
A hang-barázdák földdé válnak.
Közelíthet a sanda magvető.
Keze a zsebben. Cowboy. Támad.
Lehetsz fölényes, néma, megvető.
Kibúvónak látszat-alázat.
A pengeéltől vér buggyan elő.*

A láz. A száj pereme csorba.
A műtőasztal szíjait
– csontig vágnak sovány húsodba –
le kéne rázni, széthasít
minden valót a szúrós éter –
aztán a test, borítva gézzel.

Fekete égből hó pilinkél.
Ébredéskor egyetlen vércsepp.
Gyerekké lettél, álmot hittél.
Mit nem értettél, most már érted.
Ajándék volt a hó, a szálló,
az altatásban megült szánkó.

*A hajnal hűs, az alkony langy-meleg.
Kettő között a nap az égre tárul.
A rekkenőből támad fürgeteg.
A felkapott tárgy pörög, földre ájul.
A nádas zörren. Puffanó bugák,
mint gumibotok, csapkodják a fészket.
A halnépség más népeknél furább:
villámcsapásra lány iszapba mélyed.
A madarak még küzdenek a széllel.
Szeszélyes most az erő áramlása,
szokatlan úton landol mindje szárnya.
Harci gépnek ilyenkor motor-fék kell,
ne csapja földre, levegőbe rántsa.
Természetünk küzd élőekkel és fémmel.*

Villanykörték burkai égnek.
Szobám falára saját vérem ömlik.
Számra fagyott a karácsonyi ének.
És testem porát koponyámba töltik.
A szemüregből mégis könny szivárog,
ahogy a mélyből emberekre látok.

Emberek? Lábak, néha ló, paták.
Tüdőt fullasztó kén szagát megérezem.
Ragacsos kéz a nyakam fogja át.

Megfojt? Kegyelmez? Elhalasztja? Még nem
 emel cirkuszi ponyva magasába,
 hogy onnan ejtsen beton-pástra.

*Ég és pokol. Magasba, mélybe.
 Emelkedés és aláhullás.
 Gyümölcsöskertben angyal pásztáz.
 Tüskés kórók, gaz szövevénye.
 A sötétségek vaksötétje
 mélyén karmosok karma kurkász.
 Lombok fölött a hajnal párás.
 Ködből simulnak át a fénybe.
 A hétköznapok ellentéte,
 akár a friss bőr és a hámlás,
 mint múlt és jelen összessége,
 heg mögött a szike-nyom, vágás,
 tusakodásra nyugvás, béke,
 és kizsendül az őszi szántás.*

A nap följebb, lejjebb az árnyék,
 és délidőre semmi sincs körül.
 Szénaboglya mélyébe szállnék.
 Míg lent a hűvös, hőség legfölül.
 Csupán a fény vakító orgiája,
 és föld fölött a föld mélyéből, pára.

Egy városszéli házból épp kilépve
 már láthatom az Airport fényeit.
 Az úton túli mező szürkesége
 mögött a határ kőfal, lépteink
 hangját követve járok, mocsárszélig.
 A süppedésem nyomasztóan érint.

*A nyár lehúzta redőnyét. Kizár
 esőbe, hóba, fagyba. Vad kutyák
 tüdeje reszket. Mindegyik zihál.
 Kerülgetik az utcák kátyuját.
 A szél levélből dombot komponál.
 Lábam nyoma már mindinkább kuszább.
 Nincs Ariadné, vezető fonál.
 Megalkuvással várunk pusztulást.
 Mint munka nélkül tengődők szeme,
 homályosan tekintek másik partra,
 ahol talán a járda sebhelye,
 az évek óta mind tágulóbb padka
 bár kiflivéget, kincset rejtene!
 De semmi nincs. A remény megtagadva.*

Éjszakánként lehántva rólam álmom,
 és Pompeji iszonyú pusztulása,
 menekülés a tűztől, bármi áron.
 Az éjszakának parttalan határa.
 A csend mögött morajlás. Hangja tompa.
 A szántóföldön perzselt búza csonkja.

Az ószre készül vén ló és paraszt.
 Érzem, ekéjük a lapocka-csontom.
 Mint részekben, bennem már a dac:
 Kapaszkodok egy vasútisín-csonkon.
 A félarasznyi nyúlik, kilométer,
 vonat robog rám százaz sebességgel

*A csend kemény, mint érett dió burka.
 Fel kéne törni. Markold. Roppanás.
 Lágyabb hanggal hasad a kolbász, hurka,
 ha serpenyőig dagad a parázs.
 Kígyótojások hangtalanul nyílnak.
 Már újszülöttje veszélyes nagy féreg.
 Madárkoncert hajnalban gyászra virrad.
 Nem menekülsz, ha mérgét issza véred.
 Varázsköpenyünk földet söprő slafrok.
 A prosperói pálca összetörve.
 Míg képzeletünk betonkockán klappog,
 a Grál-kehely kicsorbult agyagbögre.
 Tükörben próbálsz keresni egy arcot,
 Reményed néz rád, összetöpörödvé.*

Egyszerre ház a messzi horizonton.
 Fehér, meszelt fal, ablakok, tető.
 A mély álomban emlék: vonszolódom,
 és verejtékünk szeretőkre nő,
 hártává lesz, mint kígyóbőr, ha vedlik.
 Látszat-lámpák mutatnak utat estig.

A függöny felszáll. Színpadon didergek.
 Csak reflektorfény vakító ruhám.
 A nézőtéren ülő énem szenved,
 mint kontra-alt a felzet kántusán.
 Micsoda örült álom már megint!
 Vak karmesterem rám néz és beint.

*Az idomítás csodája az ember.
 Nem a parázssal betanított medve,
 oroslán, kit csípett az ostor nyelve,
 kockacukor, mit táncos kutya nyelt el
 két lábra áll, hunyózó szolga-kedvvel,
 vagy elefánt, az ormányában penge
 – nagy fa-beretva –, engedelmeskedve
 habot borotvál, közben lépni sem mer.
 Ember-lénynek a csipesz és a kés
 felvillanása, fülbe sűgva, szó,
 a lámpafényben kérdés, vallató,
 hátrálni kezd a nemrég még merész,
 csak kiszámított legyen az a csapda,
 ami a lelket csapdájába csalja.*

A fák alattam juhok, vedlenek.
 Szívíg szorong az ember-értelem.

Hallok zihálva fújó lelkeket,
 az üldözésük, érzem, féktelen.
 Megfordulok. Az ágy komisz, kemény.
 Új rovást látok szájam szegletén.

A csonkolt földön gőzölgő szurok
 – november hűse váltja ki a párát –
 helikopterről: lüktető burok,
 a mélybe fúlót sehonnan sem látják,
 csak azt, örömmel: egyforma lett minden,
 akár akiket elhagyott az Isten.

*Kezdetben volt az erdő csendessége.
 Száraz levél törése robbanás.
 Más már a pára, vadkan árnya más.
 Csak gyantacsepp, fenyőfa vésett vére.
 Villanások köpenye vág az égre.
 Egy kéz, mely kapkod. Száj. A foga száz.
 Az indulattól megreped a máz.
 Mindent betölt parancsa, üvöltése:
 „Vadak, a nyers és véres húst zabálók,
 fogakkal tépők, agyarral hasítók,
 készüljetek, vadorzók settenkednek!”
 Még nem látjuk az özvegy-pókot, hálót,
 ki játszik majd, mert ismeri a titkot,
 a nesztelent, a varrótűnyi fegyvert.*

Az égre frissen kiöntött beton
 (a keverőgép fönt magányos felhő,
 amit kiöklel, minden színt bevon)
 lágyan csorog le, majd a földről felnő,
 mutatva, párban, lépteim nyomát.
 Bár állok én, a nyomom megy tovább.

Mind súlyosabb a cipőtalpam.
 Valaha így nőtt rá a sár.
 Töröltem róla szakadatlan
 fűvön, majd jött a vízszugár,
 pocsolya lett a kád ölében.
 Nézem a lábam vaksötéten.

*Mintha sebek nyílnának kés nyomán
 – szike hasít így műtőasztalon –,
 autófék, csengő, hajnal alkonyán.
 Belénk hasít. Álomból hallgatom
 egy pillanatra sötétbe meredve.
 A csend se nyugtat. Ismétlődést várok.
 Nézek még mindig reszkető kezemre.
 Egy emberélet, máig élő átkok.
 A lámpafényben megtelik spirál-
 füzetlapon a négyzetháló rendje.
 Míg rámeredek, olvasom, mi áll
 a sorokban és sorok mögött, rendbe.*

*Letarolt múltam pusztaság, sivár.
És beleszürkül minden a jelenbe.*

A hó alól, amikor olvadt,
a tékozló nyár jött elő.
Tudtuk, az alma belerothad,
alom a földdel összenő,
de magházából majd a mag
kihajt, ha itt a pillanat.

Míg tűz emészti föl a kertet,
a láng az eget ostromolja,
fáradt álmom is belereszket.
Lélekkharangból vekkeróra.
Kinézni jó az ablakon.
Csonka ágakon hó-halom.

*Lopakodva eljött a tél. A fákat
aranyba vonta, csalóka fenségbe.
A törzseket párázó ón-fehérré
dermeszti, tudja: ellenébe lázad.
Szelet hasítva oson közelébe.
Megtörtetnek még eleven ágak
emlékei a volt tavaszi lángnak.
A csontos ujj a maradékot tépte.
Diadallal hasított minden törzset,
mi azt hihette: nincs már porkoláb.
Az ember áll. Alatta összegörbed,
gubancolódba mondja azt: tovább,
túlélni kell a fagyott szőlő-göbnek
a tél kemény, kegyetlen ostromát.*

Az álmok szürke, megkopott ruhák,
a fák, az ég, az öntudatlan létem,
és egy méternél nem látok tovább,
az ébredéssel mégis megelégszem.
Tudatomba visszatért színekkel
érzékelem: vagyok még szabad ember.

Csak lépni rossz. Könnyebb az álmaimban.
Nem kell örökké magam elé nézmem.
Ami ott, egy pillanat, és itt van,
nem így az esti, lankadozó fényben,
mikor a tárgyak távolsága nő,
és súlyuk is, akár az utcakő.

*A vének útján lassabban jár a láb,
megbokrosodva olykor, mint a ló.
Feledve már a régi név: Rigó.
Helyette átok: „Lódulj már tovább!”
Ha szobafogság – csúz a porkoláb.
Emlék csupán: a jégen csúszni jó!
Bukdácsolásra: „Részeges tahó!”
Még bámulunk: ki volt az ostobább?*

*Meredten nézek törött árnyékomra.
A járdaszélig akadozva kúszik.
Kapaszkodik egy orgonabokorba.
A levelek közt susogva kaput nyit
a sűrű lomb, a lábat visszafogja.
A perc pereg. Az idő földbe búvik.*

A kutak láncá néha zökken.
(A csurig dézsa billegett.)
Egy-egy vízcsepp a kongó csöndben.
Rajta nap fénye szédeleg.
Borzong a bőr, szűkül a borda.
Tekintet tapad baltafokra.

Mintha a vödör súlya lennék,
a ráakasztott vas-kolonc.
A Hold a víz színén kerek még,
vibrál a pára, fényporos.
A láncról pikkely, rozsdá perceg:
volt hangok, képek élesednek.

*Balladás víz, csonka fatörzsek,
benne, mögötte, fölmeredve,
mint egy óriás kőszekerce,
szikla-utóda élő őrnek.
Az apró ember összegörbed,
mintha műtőasztalon lenne
– hetvennégy évem hull a csendbe –,
és elhagyja az anyaföldet.
A kettős emlék összefolyva
a pillanatot egybe fogja
(kaszált fű így a szérűskertben,
mikor púpokban áll a boglya).
a vers-alakban minden rendben.
Csodálkozik, de beleretten.*

Nagy kőtáblákon szétfolyik a véset.
A kő maga is cseppfolyóssá válik.
Meddig késik még a végítélet?
A várakozók tömege csak ásít,
aztán röhögnek, mint az orfeumban,
és szédelegnek, kívül, életuntan.

Az ébredés, a józanság a rosszabb.
Összefolyik a valóság és álom.
Szabadítói mindenféle rossznak,
ha a gonoszság üdvözítő kánon.
Már nem tudom, hol állok, hirtelen
egyszerre itt, s a szent Sion-hegyen.

*Szomjazzuk már, Uram, a megváltásod.
Nem mint a föld, mely vízzel öntetett.
Most szikkadt lélek érez szárazságot.
Rőt téglapor száll. Mindent eltemet.*

*Fogak között csikordul. Sebeket
hasít nyelvünkbe, mint üvegszilánkok.
Torkunk szorítók. Már lélegzetet
se merünk venni, lépni sem, mert árok
tátong előttünk. Mélyén életek,
letarolt és szétszabdalt virágok.
Fölöttük három angyal tévelyeg,
megütközéssel hallják a sirámot,
nézik a rajtunk égő bélyeget.
Uram, segíts, ha hozzád felkiáltok.*

Mint némafilm, a nap pereg,
fogaskerék szakítja, kattog.
Olykor megáll. Az emberek
mutatnak hőtől olvadt arcot.
A negatív is tele karccal,
akár a nappal, este, hajnal.

Villanásnyi felismerés:
A jelen időnk eldőlt játszma.
Katedrális-nyugalom és
tekintetünknek szűk határa,
akár a rongy, gépeken foszlik:
Lúgokban péppé széjjelbomlik.

Az anyaföld, mint anyánk méhe,
megőrzi azt az életet,
mi tiszta szavak szomja, éhe,
legyen bár néha lázbeteg,
ha bizalom van, napsütéstől
a nyár a téllel összebékül.

(2007)

ZALÁN TIBOR

Vérmese

ZALÁN TIBOR (1954) Budapest

Egy pillanatra abbahagyta, de nem tette le. Éhes vagy, kérdezte, és próbált kevésbé lihegni, mint amennyire lihegésre készítette az emelgetés. Hogy a faszomba' lehetnék én ilyenkor éhes, most mondd meg, hogy lehetnék, baszki, amikor sík ideg vagyok. Te vagy sík ideg, Bandika, gúnyolódott a lány, de a fiú ebből mit sem értett el. Én, én vagyok a sík ideg, mert én egy érző lélek vagyok, most pedig egy gyilkolásban vagyok tettestárs, na, mire vársz, emelgesd már azt a kurva fotelt, így napestig itt dekkolhatunk ebben az istenverte mosókonyhában! És ha nem sikerül a végén, kérdezte a lány vékony hangon. Sikerülni fog, baszki, sikerülni fog, még mindenkinek sikerült, hát akkor neked miért ne sikerülne. Ebben persze Bandika nem lehetett biztos, mert még sohasem volt ilyesmiben része, csak hallott róla valahonnan, valakitől, valamikor. Körülbelül ennyire voltak pontosak az információi is, úgy általában. Csak csináld, én nem csinálhatom helyetted, erre belátásod lehet, te vagy bajban, nem én, cicám, próbálta kedvesre hangolni a mondat utolsó tagját, de faszul szólalt meg a beszéd, inkább ironikusnak tűnt fel, mint szeretettel telítettnek. A lány azonnal visszavágott. Anyád a cicuskád! Felkapta a fejét, én, én vagyok a hunyó, de te csináltál fel, azzal a vékony faszoddal, azt hittem, semmire sem vagy képes, aztán meg itt vagyok nyakig a slamasztikában... Mit mondtál, baszki, hördült fel Bandika, hogy nekem vékony a faszom, és nem néztél ki belőle semmit, hát én ezen most felnyomtam az agyamat, és ha nem lenne dolgod, akkor fölnyomnám a kis vékonyat egészen a garatodig, onnan meg le a tüdődig, és úgy fulladnál meg, baszki, hogy kettőt se nyikkannál, csak rángatóznál levegőért, mint akit megrázott a kettőhűsz. Majd megmutatom én neked, hogy kinek van vékony fasza, te kis ribanc, hadarta szinte habzó szájjal, az önérzetükben megsértett férfiak kapkodó és tehetetlen göggyével. Tehetek én róla, hogy olyan tág vagy, mint a Bécsi kapu, hogy egy huszárezred úgy menetelne befelé beléd, hogy még a csákójukat se kellene levenniük? És Bandika már röhögött a saját elméncedésén, hosszan és erőlködve, köhögve, hörgöve röhögött, mint aki nehéz munkával takarítja el a szája elől a rettegést. Mert Bandika valójában rettegett, húsát valami alaktalan, páni rémület markolászta goromba kezekkel, de nem mutatta, hogy fél, ő ezt nem mutathatta, mert ő volt Bandika, a rettenthetetlen, mocskos szájú külvárosi vagány, aki épp azon töpreng, hogy pofán bassza-e a férfiasságát lefitymáló lányt. De nem tette, mert ha beborul, jutott el a végkövetkeztetésig, hogyan fogja emelgetni tovább a fotelt? Mert a fotelt emelgetni kell! Igen, be kell valljam, éhes vagyok, morogta az orra alatt Bandika, mintha szégyellte volna, hogy ilyen válságos pillanatokban a hasára gondol. Aztán könnyedebbre hangolta saját magát. Miért, van valami harapnivaló ebben a kócerájban, kérdezte fintorogva. A lány, akinek ez a kis kóceráj, ez a mosókonyha volt az otthona, mióta az anyja meghalt, és az apja valami dagadt és mosdatlan idegen ribancot hozott a házhoz, egész testében megrándult. Költözz le a kiskonyhába, hallotta, ahogy annak idején rendelkezik az apja, a hatalmas és hatalmasan gonosz ember, aki jószerevével halálra szekálta az anyját. Ne ítélj, hogy ne ítéltesz, mondogatta magában a lány, valahányszor az apjára gondolt. Sohasem tudott szeretettel gondolni rá. Ha érzett is iránta valamit, az legfeljebb a szájalom

volt, mintha előre tudta volna, hogy a nagydarab, harsány és másokkal leginkább csak kegyetlen ember a saját véérébe fog fulladni a végén. Élete legvégén. Torokrák vagy micsoda. Jó lesz neked ott is, idéződik föl benne az ellentmondást nem ismerő és nem tűrő, rendelkező ember. Disznónak disznóóiban a helye, röhögött a korlátolt külvárosi prolik szokása szerint a saját szellemességén. A vézna kamasz lány lesütötte a fejét, és komoran hallgatott. Följárhatsz fürdeni hozzánk, de csak fürdeni, zabálni és gyangyulni csak odalent fogsz ezentúl. Ezentúl, ismételte meg a szót, irracionálisan hosszan megnyújtva a szó végén az ú-t, én élni akarok! Úgy döntöttem, hogy megint élni fogok. Amit a te beteg és hisztériás anyád mellett már régóta nem tudtam. Figyelmesen nézte a lányát, azután megvilágosodott. Az a te bajod, a legnagyobb bajod, hogy az anyádra emlékeztetsz. Emiatt idegesítesz fel, valahányszor rád nézek. Nem kell csinálnod semmit ahhoz, hogy felidegesíts, csak bele kell kerülnöd a látókörömbé. Ha lent leszel, akkor ennek az esélyét a minimálisra csökkenthetjük. Most egészen úgy beszélt, mint a tanult, értelmes emberek. A lány ezeket a váltásokat sohasem értette, igaz, sohasem adott rá módot az apja, hogy megismerje őt. Fürödni pedig, leginkább akkor fürödj, amikor még nem vagyok itthon. Vagy amikor már nem. És szörnyen elégedett volt magával, hogy így kitalálta az új életének leginkább működőképesnek feltűnő premisszáit.

Akkor, szó nélkül, leköltözött. Disznó az óiba. Nem hozott le fentről, a Házból semmit magával, csak a saját holmijait. Még az akváriumát sem, pedig tudta, hogy az apja és az új élettársa mellett a halak hamarosan vagy éhen fognak döglenni, vagy belefulladásnak az eltömődött szellőztető miatt felfordult vízbe. Ágya volt, oda deportálta a mama halála után a régi, szép faragású századeleji ágycsészét az apja. Ágyneműt is talált bősséggel a szekrényben, amelynek a tetején az ágycsészé mintázatához hasonlóan megfaragott székek vesztegettek. Lehet, hogy az ágycsészével együtt készültek, de az is lehet, hogy csak mintázatban hasonlítottak rá. Arra az alkalomra hagyta ott őket, mert máskülönben semmi hasznuk vagy funkciójuk nem volt, hogy ha valaki meglátogatja, bár az apja tiltotta a látogatóktól, de ha mégis, valakinek sikerül besurrannia hozzá a Ház ablaka alatt meggörnyedve, hogy bentről ne lássa meg a szörnyeteg, nos, akkor le tudja ültetni. Ilyen alkalmakra ritkán került sor, mivel a lány csakis olyan embereket, de szűkítsük le a gyűjtőfogalom érvényességi körét, olyan férfiakat fogadott, akikkel szeretkezett is. Ahhoz pedig általában nem volt szükség székre, ahhoz ott volt az ágy, a földön a kék-sárga polifoam; de kedvelt póza volt neki is, a barátai többségének is, hogy ő az ajtó melletti kis komódra könyököl, és a szeretői hátulról hatolnak belé. Valami különös, hamar kialakuló szertartásrend szerint.

Ha most valaki is arra gondol, hogy a lány közönséges kis ribanc volt, akkor ki kell ábrándítsuk ebből a leegyszerűsítésből, mert a lány csak olyanoknak adta oda magát, akiket szeretett. S mert fiatal volt még, mindenfajta olyan garancia híján, amelyeket a nőszülni szándékozó férfiak elvárnak a választottjaiktól, egy-egy kapcsolata nem tartott sokáig, jóllehet a szakítások után hosszan hordozta magában a kapott sebeket, olykor megaláztatásokat. S ahogy az már lenni szokott, ezekből egy-egy másik, újabb kapcsolat fölállásával tudott csak kilábalni, hát szeretői voltak, nem több és nem kevesebb, mint általában egy ilyen, az éveit tekintve húsz év körül járó lánynak. Csak nála nem élvhajhászásból volt ez így, hanem egy öntudatlan túlélési stratégia miatt.

Bandikával egy templomban találkozott. A lány ugyanis mélyen hívő volt, abból a fajtából való, aki nem a miséket szereti, hanem a csöndes, magányos meditációkat az üres templomban. A szentek a képekről, szobrokból ilyenkor visszanéztek rá, beszélgettek vele, legalábbis hallani vélte a hangjukat, és

érthetetlen nyelven szólva hozzá erőt adtak neki. Bandika viszont annyira nem hitt sem Istenben, sem annak földi helytartóiban, hogy éppen azon meszterkedett, az üres templomban ellenőrizetlenül hagyott perselyből hogyan tudná kibányászni a pénzt, épp akkor, amikor a lány belépett a templomkapun. Dermedten meredtek egymásra. Egyik a rajtakapott tolvaj döbbenetével, a másik a bűn látványának iszonyatával. Neked is pont most kell jönnöd, baszki, vágott keserves arcot Bandika. Hagyd azt a perselyt békén, kérte halkan a lány. Ha pénzre van szükséged, tudok valamennyit adni. Mennyit, kérdezte Bandika, zavarában, vagy talán örömeiben, mókásan fél lábra állva. Anynyit bizonyára, amennyiből meg tudsz hívni engem egy kávéra, mosolygott szelíden a lány. És együtt kávéztak, hármásban.

Most akkor van kajád, vagy nincs kajád? A hang durva volt és követelőző. Van. De tudod, hogy itt nincs hűtőszekrényem. Hozzál le valamit fentről! Nem lehet, itthon van az apám. Mi van itt lent? Kenyér... tej... kolbász... Ebben a sorrendben, szellemeskedett Bandika. A lány a komód mélyéről előhalászta a gondosan vászonba tekert kenyeret, a tejesflakont és a lecsókolbászt. Bandika megütközve nézte. Ez neked kolbász, kérdezte, ez nem kolbász, ez szar. Ilyet mi legfeljebb a kutyánknak szoktunk venni. Nincs is kutyátok, mondta a lány, a megbántottság legkisebb jele nélkül, de fakó hangon. Akkor a kutyájuknak veszik mások, javította ki magát Bandika. Én szeretem, vontta meg a vállát a lány. Én pedig szeretni vagyok kénytelen, vigyorogta el magát a fiú. Te csak emelgesd a fotelt, baszki, rendelkezett, de ha éhes vagy, megállhatsz enni. A lány a fejét rázta, nem kell neki a kolbász. Ismét megragadta a nehéz fotelt, és emelgetni kezdte. Az első emeléseket szinte meg sem érezte, hiszen rendszeresen jógázott, attól szívósak lettek az izmai, ő maga pedig kitartóbb a testi nehézségekkel szemben. Egészen hosszú idő után kezdett el nehezülni a fotel, verejtékcseppek jelentek meg a homlokán, pedig nem volt izzadós. Igyekezett a levegőjét a legtakarékosabban beosztani, tudta, ha fulladni kezd, nem lesz képes sokáig emelgetni az öreg, kopott és nehéz bútort. Bandika foga alatt vidáman harsogott a lecsókolbász. Ez se mindig egyforma, baszki, kiáltott föl, hogy bevonja a lányt a beszélgetésbe, van, amelyik olyan ernyed, mint egy mindenre képtelen himbilimbi. Puha, nem áll ellent a harapásodnak. De ez jó, ez tényleg nagyon jó, bólogatott elégedetten, friss, valósággal ropog az ember foga alatt. Ezek szerint nemcsak a nem létező kutyátok szokott lecsókolbászt enni, kérdezte szomorú-kásán a lány. Hanem ti is. Nem lihegett, hangjából nem hallatszott ki a rendkívüli erőfeszítés, amellyel egyre lassulva emelgette a fotelt. Csak vicceltem, vihogott Bandika, és elhenteredett a polifoamon, na, vicceltem csak, nem kell mindent úgy mellre szívni. Szívni persze kell, vigyorodott el, aztán váratlanul elkalandoztak a gondolatai. Szívós kis féreg lehet, hogy nem akar leszakadni rólad! Vagy te vagy túl szívós, és a rohadt szervezeted nem engedelmeskedik a külső kényszernek. Makacs az is, mint egy öszvér, baszki! Akárcsak te. Pedig meg kell lennie. Tudod, te is tudod.

Tudom, hogy meg kell lennie, bólintott a lány, és tovább emelgette a nagy fotelt. Nem mutatta, hogy fárad, de egyre jobban lemerevedett a karja, mind erősebben fáj, lüktetett a dereka. Csak az öle nem, csak az öle nem akarta még a fájást. Miből vagy te, baszki, ámulozott Bandika. A lány nem válaszolt. Aztán mégis, elsötétült arccal, váratlanul. Egyé! Zabálj, és ne dumálj hülyeségeket! Talán már haragudott is. Magára, vagy Bandikára, vagy mindkettőjükre egyszerre. Hiszen ketten követték el azt, ami miatt most szenvednie kell. És nem csak testileg szenvedett. Szűkölt belül minden, minden, amit léleknek, minden, amit embernek vagy emberségnek, nőnek vagy nőiségnek neveznek. Most sajnálta, hogy nem tanította meg sírni még életében az anyja, az apjával szemben pedig az egyetlen ellenállási forma a konok hallgatás

volt, a könny nélküli szenvedés. Az anyja temetésén sem sírt. Érzéketlennek tűnő arccal bámulta a koporsót, őt meg az emberek bámulták csodálkozva, hogy még csak könnyet sem ejt az anyjáért. Az apja persze sírt, nagy krokodilkönnyeket hullatott, hörgött és bömbölt, és egyedül ő tudta, hogy hazug minden könnye, színház minden hörgése, szipákolása. Ezért történhetett meg, hogy a tulajdon anyja temetésén nem gyászt, hanem nehezen legyűrhető undort érzett. Honnan is tudhatták, hogy ő már elsírta a könnyeit az anyjáért egyedül, üres délutánokon az üres templomban. Egyébként is, kinek mi köze hozzá? A gyászához, az elárulásához. Meglehet, hogy ekkor kezdődött el benne a távolodás attól a világtól, amelyik hazugságra kötelezi az embert. Egyedül, nem számítva senkire.

De mi lesz, ha nem sikerül, kérdezte magától riadtan, és még nagyobb hévvel emelgette tovább a fotelt. Meg kell lennie, tudom, hogy meg kell lennie, gondolta, és meg is lesz, biztatta magát. Mert ez utóbbiban már egyre kevesebb bizodalma volt. Nézte lecsókolbászt zabáló szeretőjét, akiről már biztosan tudta, hogy nem szereti. Nem szeretheti azután, ami most meg fog történni, mert megtörténik. Ha meg nem, akkor a másíknak a gyűlölete rombol össze benne minden építményt, amit ketten húztak fel szerelmük idején. És ha valaki rákérdez most, és neki őszintén kell válaszolnia, bizonyára nem tudja megmondani, hogy miért szerette ezt az embert. Ezt a rossz modorú, műveletlen, folyton káromkodó goromba fickót. Aki képes volt templomi perselyeket fosztogatni. Aki mindenkibe belekötött, akibe bele lehetett kötni, csak hogy verekedhessen. Egy idő után rá kellett jönnie arra, hogy neki már az is elég, ha megverik, mert az adrenalinszintjét nem tudta más megemelni, csak az erőszak. Milyen ember az, akinek összesen egyetlen barátja van, egy, és csakis egyetlenegy. És együttlétük viszonylag hosszú ideje alatt sem tudott rájönni arra, miért barátkoznak ők ketten. Az a másik fiú meg ez a tuskó. Amaz művelt volt, érzékeny, talán még finom is. Ez meg egy utolsó senki és érzéketlen semmi. Legfeljebb az volt a közös bennük, tűnődött néha, hogy mindketten csak kallódni tudtak a világban. Jó lenne, ha most itt lenne. Itt, az a másik. Bizonyára megsimogatná az arcát. Már régóta nagyon hiányzott neki a simogatás. A simogatás minden formája. Valamelyik. Bármelyik. A szeretkezésben sem a gyönyört, a kielégülést kereste, hanem a kényeztetést várta el az odáig vezető úton. Amit Bandikától, aki az idők során együttlétéik alkalmával mind kapkodóbbá és figyelmetlenebbé vált, nem kaphatott meg. Végül is csak a véletlenül múltott, hogy nem az ő szeretője lett. A fiú a templom kapujánál várta Bandikát akkor is, amikor a perselylopás alkalmával először találkoztak. Együtt, hármásban vágtak neki a kávézásnak induló nagy éjszakai ivászatnak. Mulatságos volt visszagondolni arra, hogy egyik combját Bandika, a másikat a fiú markolássza az asztal alatt, anélkül, hogy ők ketten tudtak volna így egymásról. Mindketten le akarták nyúlni. Ráadásul, mindketten tetszettek neki. Hogy mégis Bandika mellett döntött, annak alighanem az volt az oka, hogy őt érezte a szerencsétlenebbnek kettejük közül. Olyan kis egyszerűnek, lényegtelennek és szerencsétlennek. Olyan... nagyon szerencsétlen szerencsétlennek érezte. Még nálánál is szerencsétlenebbnek. Bizonyára megsimogatná az arcomat, gondolta, ha itt lenne. Ha itt lenne, bizonyára. Az arcomat.

Már nem tudta, mióta emelgeti a fotelt, teljesen elveszítette az időérzését a monoton munkában, nem érzett fáradtságot, már nem érzett semmit. Bandika rég befejezte a lecsókolbász zabálását, törökülésben ült a polifoamon, és őt bámulta, de olyan tekintettel, mint aki már régen nem látja azt, amit bámul. Most hálás volt a testének, és gyűlölte is ugyanakkor. Hálás volt, mert ekkora teherbíráshoz nagyon edzettnek kellett lennie. És nagyon edzett volt. És gyűlölte, mert miatta nem akar befejeződni ez az önkínzás, miatta nem kap egy-

értelmű választ arra, véget ér-e ezzel a vesszőfutása. Ne lazíts, baszki, nógatta szórakozottan Bandika, és a fogait piszkálta. Most nem látszott szerencsétlennek. Most egy rohadt élősködő féregnek látszott. Érzéketlen szörnyetegnek. Egy időtlenül vigyorgó gnómnak. Észrevétlenül hatalmába kerítette a gyűlölet. Most meg tudta volna ölni. Ha lenne itt kés! Egy nagy, disznóölő kés! De a disznóólban csak disznók vannak, a késeket a böllérek hozzák el az ólhoz. Kés vagy akármilyen, akár egy hosszú és hegyes üvegszilánk, egy ócska pisztoly, amit régóta ígért neki Bandika, de ahogy egyéb ígését, ezt sem tartotta be. És mit érne vele? Egy, kettő, egy, kettő... egy... kettő. Csak most vette észre, hogy gondolkodás közben végig számolt. Számol, és közben gondolkodik.

Már az ájulás kerülgette, amikor megérezte, hogy végre megpattan az a valami a testében. Iszonyatos erőfeszítéssel a feje fölé emelte a fotelt, mintha valakihez hozzá akarná vágni, és Bandika rémülten menekült a haragja elől a szekrény mögé. De a lány nem akarta bántani. Nem akart bántani senkit. Már nem. A mozdulatában sem fenyegetés volt, hanem valamilyen megfajthatetlen, különös, groteszk és szomorú diadal. Állt szoborrá merevedve a szoba közepén, feje fölött a fotellal. S a megriadt kölyök csak sokára vette észre, hogy a combján szivárogni kezd, majd lassú patakokban elindul lefelé a vér.

ARANYI LÁSZLÓ (1957) Pilisborosjenő

ARANYI LÁSZLÓ

A Diadalszekér

(IV. változat)

Az illeszkedés kísérlete elárul.
Kiközösít a nyáj. A különb kérge küszöb,
s a kint-bent ugyanúgy sehol. Tűnő káprázat,

ha élősdí fény sziszeg kígyó-fürtökön;
küllőitől megfosztott kerék az Örök

Körforgás. Amőba-mozgású kísértetek között

minden történés csak ködös illúzió...

Féllábú, pingvin-képű cukros bácsi bámul a kapualjból
(tökhéj-bárcák úsznak
a lemeztelenített, reszkető víz testén).

*Minden állítás igaz. S ugyanúgy az ellentéte is.
Bűnös, aki összehasonlít, megkülönböztet;
kápó a fogyasztói társadalom átnevelő táboraiban...*

Nem ural már érdek, düh, szájalom,
átmeneti formák az élők, a lét
szüntelen vágta hullá-halmokon.

A rőfögve négykézlábra ereszkedők
kényszerítik harcra

a felegyenesedőt.

SZALAY LAJOS, Illés szekere, 1960 kl.

CSABAI LÁSZLÓ

Lángok

CSABAI LÁSZLÓ (1969) Nyíregyháza

Mióta Szűcs Mihály állattenyésztési ágazatvezetőből téeszelnökké avanszált, az egész szövetkezeti tagságra és a Nyárliget körüli tanyavilág minden lakójára úgy tekint, mintha azok malackák lennének egy hatalmas karámban. És ez nem lenézést jelent. Éppen hogy szeretetet és megbecsülést. Mert Szűcs számára nincs szeretni, védeni valóbb és főleg hasznosabb a sertésállományánál. Kínlódva ment a téeszervezés. Hízelegni, ígéretet, ütni kellett a gazdákat, hogy végre belépjenek. S hozzák magukkal feleségüket, felnőtt gyermekeiket. Meg a földjüket, eszközeiket és jószágaikat. '53-ra érték el azt a létszámot és területnagyságot, amin már korszerű, nyereséges mezőgazdasági termelést lehetett folytatni. Lehetett *volna*. Mert abban az évben jött a Nagy Imre-féle zűrzavar. A miniszterelnök Nagy kijelentette, hogy sok helyen megengedhetetlen módszereket alkalmaztak beléptetéskor, súlyosan megsértve a szocialista törvényességet. Nem csoda hát, ha a tagság nem érzi szívügyének a szövetkezetet. Ezért meg kell engedni a kilépést. Bumm! Szűcs úgy érezte, mellbe lőtték egy mozsárágyúval. Mindent előlről kellett kezdeni. Még nagyobb kínlódással. S mégis, miközben hol ezt a növényt támogatta az állam, hol amazt, hol kedvezményes hitelt adott, hol adót vetett ki valamilyen terményre, a gazdaság sertésállománya rendületlenül gyarapodott. A tenyészkánok termékenyítettek, az anyakocák fogantak és fiáltak, a malacok szoptak szorgalmasan, a süldők erősödtek, híztak. Úgy látszik, a sertéseket egyáltalán nem érdekli az országos politika, a békeharc hullámhegyei és hullámvölgyei, a nemzetközi helyzet fokozódása. Teszik azt, ami évmilliók alatt beléjük ivódott, s mindezt jókedvvel, a tagság és az ország hasznára. Most nyolcszáz sertése van a téesznek. Ebből ötszáz faros-tokás, terebélyes, százharminc kiló körüli állapot. December közepére eléri a százötvenet. Egy egész város jóllakhat majd belőlük.

Az Állami Állatforgalmi és Húsipari Vállalat fix felvásárlási árakkal dolgozik, mégis hasznos vele jó kapcsolatot ápolni, hogy az elszállítások, fizetések ütemezése a téesznek megfelelően történjen. Az állatforgalmi megyei vezetője Schweinemann Oszkár, Kossuth-díjas közgazdász, aki díjának átvétele után kegyvesztett lett, börtönbe került. Onnan meg a vállalat nyárligeti kirendeltségének élére. Bicsérdy Béla tanainak követőjeként Schweinemann vegetáriánus. Sőt, még a növényi táplálékokat is csak feldolgozatlan formában hajlandó magához venni. Úgy véli, így elérhető a nyolcszáz éves életkor. Egészségben, fiatalos testtel. Schweinemann megrögzött alkoholistája. Bort iszik, mert azt nem éri külső, káros emberi behatás. Magától kiforr, feldúsul benne a gyümölcs lényege. Az igazgató csakis első osztályú tokaji és egri nedűket fogyaszt. Nem mérgezi magát homoki lőrével. Estére rendszerint delíriumos álomba zuhan, ahol fantasztikus kalandokat él át. Munkaidejének nagy részében ezeket meséli beosztottjainak. Azért elvégzi a feladatát is. Aláírja, amit elébe tesznek.

Szűcs Mihály egy üveg hárslevelűvel a hóna alatt érkezik meg a vállalat Szarvas utcai irodájához. A kapu zárva. Csenget. Nem jelentkezik senki. Furcsa,

hiszen hétköznap van. Elhatározza, ha már bejött a városba, elbaktat a vágóhidra, és szétnéz ott. Nincs messze, és az ottani igazgató jó, ha tudja, hogy figyelik a működésüket.

Szomjas. Könnyű lenne meginni a bort, de az túl értékes, ajándéknak való, sajnálja magától. Egy korsó sör a megfelelő hétköznap az olyan paraszti származású munkásnak, munkás-vezetőnek, mint ő.

A Kígyó utca elején lévő Kígyó kocsmá bejáratán tábla: Szesztilalom miatt zárva!

Ezen megint meglepődik. Szesztilalmat utoljára valamelyik országgyűlési választáskor rendeltek el. „Talán a '47-esen? Annak nagy tétje volt. És győztek a kommunisták. Vagyis mi. A Párttal szövetséges dolgozók a kék névjegyzék-kivonattal több helyen is szavazhattak. Ezzel sikerült végre igazán demokratikussá tenni a voksolást. Hisz az az osztály, amely a néphatalom letéteményese, jogosan élvez előnyöket” – fut át most a téeszelnök fején. Sokszor elmondja ezt magában, ami annak a jele, hogy győzködni kell önmagát. Mert ami egykor nyilvánvaló volt, ma már nem az. „De a disznócskáink szaporodnak, híznak. Ez biztos. És ez a lényeg.”

Szűcs Mihály körbenéz, kitől kérhetne felvilágosítást. Kevés embert látni. Azok is futnak. „Valami elől? Vagy inkább valahová?”

A vágóhíd teherportája fölött széles vászontranszparens hihetetlen felirattal: Sztrájkolunk!

A csúsztható rácsos kapu előtt henteskötényes munkások sorfala.

A téeszelnök köszön a közepén állónak, aki kilép a sorból, és odamegy hozzá.

– Mit óhajt? – kérdezi az tőle.

– Azért jöttem... Mondja, tényleg sztrájkolnak?

– Láthatja.

– Engedik ezt?

– Kit érdekel? Forradalom van.

– For-ra-da-lom? – tántorodik meg a szóra Szűcs. – Honnan veszi?

– Maga nem hallgatott tegnap este rádiót?

Az elnök hosszú ideje nem kapcsolja be a készüléket. Nem hiszi, amit mondanak benne.

– Mi volt a rádióban?

– Tüntetés Pesten. Halottak. Forradalom.

– És milyen forradalom? Munkásforradalom?

– Persze. Felkelt a munkásság.

– Akkor jó... – és Szűcs megkönnyebbülve sóhajt. – És ki a vezető?

– Úgy tűnik, Nagy Imre.

„Ki más? Sejtettem, hogy lesz még neki egy visszatérése. Csak nehogy megint szétverje a téeszeket.”

– És mit akarnak a forradalommal?

– Mi akarnak? Legyen végre jó világ. Szabadság legfőképp. És tisztességes megélhetés.

– Hogy akarják csinálni?

– Hát magának aztán sok kérdése van!

– Elnézést. Csak szeretnék tisztában lenni a...

– Figyeljen! El kell zavarni az összes kommunistát! Meg az oroszokat! Ez egyelőre a legfontosabb.

– Értem – feleli az elnök, pedig a legkevésbé sem érti. „Egy kommunista által vezetett munkásforradalom a kommunisták ellen? Még ilyet!”

– Maguk meddig akarnak sztrájkolni?

– Amíg... Amíg jónak látjuk. Míg ki nem takarodik az összes orosz.

– De az a munkásoknak nem jó!
 – Micsoda? A szabad ország nem jó nekik?
 – Nem az. Hanem hogy nincs termelés. Nem lesz hús a boltokban. Éhezni fog a munkásság.

A férfi meghökkenve kapja föl a fejét. Gondolkodik. Zavar van a szemében. Aztán gyanakvás.

– Kik küldte magát?
 – Engem? Senki.
 – Honnan jött?
 – Én a... sertéstelepről. Az igazgatóval akartam beszélni. Állatokat adunk le, és...

– Ja, az más. A főnök nem jött be. Jobb is. Nem volt nagy kommunista, de azért csak az volt. A munkástanácsba biztos nem választottuk volna be. Ha állatokat akar leadni, beszéljen Molnár Bandival, ő a munkástanács vezetője.

– Nekem voltaképpen Schweinemann-nal kéne találkoznom.
 – Ő volt itt az előbb. Ő is a főnököt kereste. Aztán elment a városházára, állítólag ott egyezkednek a tanácsi meg a vállalati vezetők a forradalmárokkal.

A Pázmány téren hatalmas tömeg. A Takarékpálota tetejéről rölapokat szórnak. Az emberek ugrálnak értük. Az városháza erkélyén a nyárligeti színház művészei nemzeti zászlókat lengetnek, amelyekből kivágták a címert, és forradalmi verseket szavalnak. A tömeg velük szaval és énekel. Időnként Szil Tamás lép ki, és elmondja, miről tanácskozik a város új vezető szerve, a Nemzeti Bizottság. Mindig azzal végzi mondandóját, hogy legfontosabb a rend és a nyugalom megőrzése, és ennek érdekében hamarosan polgárórság fog alakulni.

Szűcs Mihály a városháza árkádjai alatt álló önkéntes felügyelőknek elmagyarázza, hogy fontos élelmezési ügyben jött, mire akadékoskodás nélkül beengedik.

Az épületben fegyveres katonák, fegyveres és fegyver nélküli civilek rohangálnak, vitatkoznak, egy sarokban rádiót hallgatnak, és hangosan tárgyalják meg az értesüléseket. A takarítónők viszont, mintha közönséges hétköznapi nap lenne, mossák az ablakokat, és öntözik a cserepes virágokat. Egy titkárnő kezitükrét maga előtt tartva szépítkezik. Az ajkait rúzsozza:

– Pompás! Úgy nézek ki, mint Edit Piaf! Elviszel Párizsba? – kérdi egy fekete öltönyöstől.

– El. Örökre vagy kirándulni?
 – Kirándulni. Aztán majd meglátjuk.

A városházi díszterem egy kávézó és egy vezérkari állás keveréke. Dohányoznak, esznek, tanácskoznak és egymásnak kiabálnak a csoportosulások. A tévészelnök nem látja sem a húsforgalmi, sem a vágóhid vezetőjét.

Egy pincérnő zsíros kenyérral kínálja. Elveszi. Kicsit avas. A parasztok, ha nem néznek a körmükre, igyekeznek a legrosszabb zsírt leadni a begyűjtőknek. Eszik, nézelődik, kezdi élvezni, hogy ő a kulisszák mögül figyelheti azt, amit a tömeg lentről. Kilép az erkélyre. Tapsot kap, azt hiszik, mondani jött valamit. Gyorsan visszalép. A forradalmi vezér, Szil Tamás mellett állapodik meg. Ismeri jól. A férfi a József Attila Kultúrház népművelője, gyakran jönnek ki táncestet, diavetítést, bábelőadást tartani a tévészelnöknek.

– Jó napot, Szil elvtárs.
 – Várjon! – inti le izgatottan a másikat.

Meredten bámul előre. A tévészelnök megpróbálja felvenni a testtartását, és ezzel meghatározni, mit figyel.

– Jól van, ezt megnyertük! – egyenesedik ki Szil. – A templom előtt egy szakasz fegyveres rendőr sorakozott föl. Attól félttem, a tömegre lőnek. De

jött egy arany ember, Schiffer őrnagy, és visszazavarta őket a rendőrkapitányságra.

- Ő az a Schiffer, aki Szibériában járt?
- Nemcsak járt, de dolgozott, nyomozott is.
- Igazán érdekes dolgokat élhetett át.
- Hátha lesz majd valaki, aki megírja a kalandjait.
- Ú, azt a könyvet elolvasnám!
- Maga miért jött ide?
- Ha nem zavarom...
- Tehát?

– Mint tudja, a bokortanyai téesz elnöke vagyok. A sertéseink hamarosan vágásérettek lesznek. Jöttem elrendezni a leszállítást az állatforgalmin, de nincs ott senki. A vágóhídon meg sztrájkolnak.

– Ez komoly ügy. Hiszen enni kell az embereknek. Ma is, holnap is, hónapután is.

- Az biztos. Decemberre működni fognak újra az állami cégek?
- Fogalmam sincs. Baj, ha később adják le az állatokat?
- Hát, nem jó.
- Még híznak egy kicsit a disznók.
- Decemberi vágásra vannak beállítva. Úgy a leggazdaságosabb tartani őket, ez ilyen fajta. Ráadásul decemberig van elegendő takarmányunk.

– Vesznek még takarmányt.

– Az nem olyan egyszerű. Pláne most, a forradalomban.

Szil alaposan megnézi magának az elnököt. Felméri, mennyit érhet.

– És mi lenne... ha közvetlen az embereknek adnák el a jószágokat? Levágnák őket. Van benne gyakorlatuk. Amíg lehetett, a belvárosban lakókat leszállítva majd mindegyik nyárligeti hizlalt otthon egy-két disznót.

– Nekünk az állatforgalmival van szerződésünk. Őket kihagyni szabályellenes lenne.

– És az nem szabályellenes, hogy az állatforgalmi nem működik? A vezetője talán már Moszkva vagy Bécs felé menekül.

– Nem szép dolog.

– Maguk behordják az állatokat a piacra, és számla ellenében eladogatják őket.

– Meg lehet tenni... Csak... ha rosszul sül el...

– Az árusítás?

– Meg az egész forradalom. Ha az rosszul sül el, nem fogom megütni a bokámat?

– Fél?

– Úgyszólván...

– Látja itt ezt a sok embert? A fele a régi társaság, a másik fele forradalmár. De mindenki megütheti a bokáját, mégis itt vannak.

– Tisztelem érte őket.

– Segítsen nekünk! Szervezze meg ezt a sertésakciót!

– Éppenséggel segíthetek.

– Sőt! Legyen maga a városélelmezési felelős!

– Van ilyen tisztség? Még nem is hallottam róla.

– Eddig nem volt. Most már van.

Schweinemann jó néhány örült álmát elmesélte már Szűcs Mihálynak, de olyan képtelenséget még tőle sem hallott, ami most vele történik. Mert ő, a Párt tagja, a Párt ellen lázadók (akik mégis forradalmárok, igazi munkásforradalmárok) vezetőjeként, lyukas zászlókkal feldíszített Csepel teherautón

szárguld a forradalom hírére elvinni a téeszbe, és megértetni a tagokkal, mit kíván tőlük a forradalom. És az elnök mégis megy. Még most sem ért mindent. Tulajdonképpen semmit sem ért. Csak azt, hogy az egész város, az egész nép nem tévedhet. Ha úgy döntött a nép, mert a Pázmány téri tömeg nagyságából látta (ennyit sosem sikerült összecsdődítene a Pártnak), hogy úgy döntött: tűnjön el ez a világ, és jöjjön egy jobb, neki engedelmeskednie kell. Mert hiába nagy valami a Párt, azért a nép még nagyobb.

A kezdődő szürkület meghozza a hideget, de az izgalom miatt ezt nem éri. Izzadságtól lucskos az inge. Amint viszont érez, az a füstszag. Ehhez társulnak, Orgovánbokorhoz közeledvén, a tüzek fényei. Mintha felgyújtottak volna egy trágyahalmot. Közelebb érve azonban látni: különálló lángolások ezek. És Szűcs hall is valamit: ugatást és nyüszítést.

A teherautó is rendellenességet érez, mert sofőrjével nem törődve, önhatalmúlag lassítani kezd. Majd hangtalanul gördül be a sertéshizlaldához.

Az épület környékén legalább egy tucat disznótorkor használatos üst.

– Istenem, mi történt itt? – néz szét riadtan az elnök, és az egyik fegyveres kísérője nyomban megadja a választ:

– Az történt, mint mindenütt. A tagság elhordta a téesz vagyonát. Amit az tőlük vett el.

Szűcs kiszáll a járműből, tesz néhány lépést, aztán elhasal. Egy disznófejben bukott el. Újból feláll, újból elhasal. Ezúttal bél tekeredett a lábára. Tisztítatlan bél. Ami pedig nagy érték. Abba töltik a hurkát, kolbászt, ki nem dobná egyetlen gazda sem. De hisz nemcsak fej és bél, hanem belsőségek is vannak itt bőséggel. Kutyák falják őket. Ha épp nem hánynak. És a kutyák mellett még farkasszerű, bár kisebb állatok. Sakálok. „Tehát vannak még sakálok Nyárliiget környékén. Talán farkasok is?” – ötlük föl benne a kérdés, és tudja a választ. Farkasok is. Emberfarkasok. Ők is falnak. És kurjongatnak. És hánynak. De legfőképp vedelnek. Férfiak. Nők. Gyermekek.

– Janikám, Tóth Jani, mit műveltetek? – kérdi egy szükségét végezni le-guggolt téesztagtól. Az homályos szemekkel fölneéz, majd mikor felismeri a kérdezőt, büszkén válaszol:

– Igazságot tettünk. Mindenki kivette, ami jár neki. A liskánybokoriak meg a salamonbokoriak elvitték haza a disznókat, mi meg itt csináltuk a tort.

– Hányat öltetek le?

– Sokat.

– Minek? Egynek a húsából jóllakott volna egész Orgovánbokor.

– Az öregek azt mondták, le kell ölni minél többet, aztán amit lehet, megfűstölni és elásni, mert jönnek megint az oroszok, és azok úgyis elvesznek mindent, mint '44-ben.

Vérébe fagyott, kilógó belű, és sok megpörkölt, még több félbevágott állattetem. Asztalokra halmozott húshegyek. A földön zsírtócsák.

– Igyál! – nyújt felé Tóth Jani egy pálinkásüveget.

És az elnök mohón inni kezd. Mikor elveszi szájától, még mindig azt éri, belepusztul a gondolatba, hogy újra kell kezdeni az egészet. Ezért iszik tovább. A végkimerülésig. A majdnem végkimerülésig. Addig, amíg ő is beáll az ordibálva éneklők közé együtt fújni velük:

Megismerni a kanászt cifra járásáról

Tűzött-fűzött bocskoráról, tarisznyaszíjáról

He-e-ej élet, kanászélet, ezt aztán az élet

Ha megunom magamat, magam is úgy élek.

He-e-e-ej élet, kanászélet...

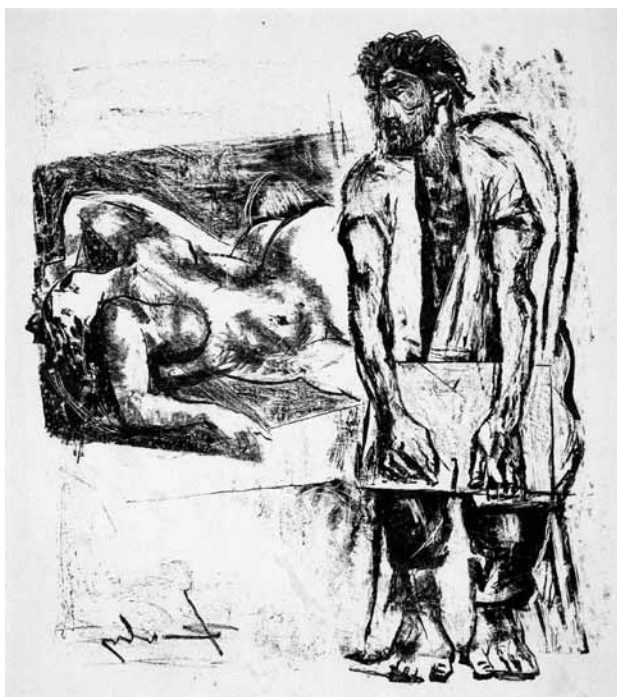

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

OLÁH ANDRÁS szerelmeink

többnyire kiesnek emlékezetemből
a legszürrealisabb álmok is
de az a vacogós hajnal
folyton visszatolakszik
ilyenkor aszmatikus fuldoklásban
vergődve keverlek fájdalmaimhoz
nem tudom hány élet kell egy szerelemhez
mennyi alázat titok és önfeladás
de önfeladás-e reggelente
újracsomagolni a vágyat
tudomásul venni a hiányt
keresni bátorságot a hűséghez
ami erősebb a kopottas múlt
minden szerelmi házárdjátékánál
ahol mindig van egy titkos ösvény
és vannak szavak amik beléd gravírozódtak
ez nem gyengeség nem kiszolgáltatottság
inkább valami szétbonthatatlan
egymásba gabalyodás
amiből egy jut egy életben
s amiben ha megcsörren a telefon
tudod hogy ő lesz az
és minden lélegzetvétel
félreérthetetlenül az ő illatát hozza
elég egy mondat és megszűnik
a hidegfrontos fejförccs
elég egy szó és új vádalku köttetik
s előcsoszog az a félszeg mosoly is
amely egy szempillantás alatt felissza
a tikkadt lelket kísértő szomjúságot

SZALAY LAJOS, Festő és modell, 1955 kl.

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ

Sóhaj

BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ (1971) Pécs

A férfi akkorát, olyan bensőségesen mélyről jövőt sóhajtott, hogy Miklós egy pillanatra elmerengett, hogy nem ő volt-e az. Annyira belülről fakadó volt, hogy teljesen magáénak érezte.

Az elkövető azonban egy hatvanöt körüli, erősen kopaszodó, őszülő borostával, ámde vaskos fekete szemöldökkel megáldott, kissé megereszkedt tokájú, mégis amolyan Sean Connery sármjával gazdagított arcú férfi volt. Meglepően fehér fogai barátságosan, kissé joviálisan villantak elő, ha mosolygott, amely nagypapás külsőt kölcsönzött az amúgy karakteres férfiarcnak.

Csak ült ott a romkocsmában egyik retro foteljében, és szívet szaggatóan sóhajtozott. Tüdejéből a hétköznapi sóhajok megszokott erejénél jóval lendületesebben tolt el a levegő. Ahogy Miklós titokban figyelgette, az az érzése támadt, hogy a fickó talán asztmás, és nem is sóhajtozik, egyszerűen csak nehezen veszi a levegőt. Ábrázata azonban minden alkalommal olyan szánelomra méltó szomorúságot sugárzott, mint akinek a vállára omlott az elmúlt évek minden boldogtalansága. Bánatos-vizenyős tekintete szétolvadt az arcán, s látszott rajta, hogy elméjében befelé hullanak a gondolatok, szavak.

A kocsmában közönsége unott közönnyel vette tudomásul az eseményeket: rezzenéstelen arccal döntötték magukba csillogó söreiket. Az augusztusi kánikulában izzadó emberek felháborító materializmusa láttán Miklós az asztalán sorakozó kávéscsészék filozófiájába merült. Szinte élettársi viszonyt ápol a barna folyadékkal, amely nemcsak támasza és társa volt a lilával és arannyal biztató hajnalokon, de sokszor gondolatainak ihlető forrása is. Csak üldögélni keresztbe font lábakkal a konyhában a langyos feketekávé partijnál egy cigaretta mellett maga volt a legmélyebb lelki gyakorlat. A csésze formája, a kanál finom csörömpölése, a tejköntő edényke csőrének kecses íve s az asztal fölött illékony füstszálakból szőtt felhő úgy fonták körbe gondolatait, mint az édeskés öregasszonyság a kórházi szobák mindennapjait.

Az orron át kifújó levegő nem sóhajtás, csak valamiféle szuszogás. A sóhajtás lényege, hogy felszakad, és a nyitott szájon át lökődik ki a levegő. A puszkacsőbe fulladt lövés váratlanul ki-, illetve szétrobbanó döbbenetének feloldásjellege lehet hasonló. Egyszer látott egy ilyet valami vidéki vadászaton, ahol az olasz vendég kétszővű puskája olyan elemi erővel robbant fel, s nyílt szét, mint ahogy az évszázadok óta szunnyadó vulkán könnyít magán mindent elborító kitörésekor.

A tüsszentésben rejlő titkos erők, a váratlanul megvilágosodó gondolatok ilyenek. És a felszakadó sóhajtás – írta be jegyzetfüzetébe. – Vajon hányfajta sóhajtás létezik? Kicsit olyan ez, mint az ásítás. A szervezetnek több oxigénre van szüksége, mert a légzés normális bioritmusa valami miatt felborul.

Elemi vágyat érzett, hogy rágyújtson egy cigarettára, de dohánya már tegnap elfogyott, így jobb híján zakójának rejtékéből összekapart zsebkosztriból sodort magának elszívni valót. Perceken belül megkönnyebbült arccal eregette a füstöt maga körül, s öntudatlanul nagyot sóhajtott.

Sean Connery ezt biztatásnak vette, és egy barátságos mosolyt követően megszólította.

– Tudja, ma van tizenkét éve, hogy meghalt a feleségem.

Sóhaj.

Miklós igyekezett udvarias, de mégis egyértelműen elutasító „ahával” jelezni, hogy nem óhajt belemelegedni egy „életgyónásba”. Már egy, a sóhajtás lelki hátterével foglalkozó írás gondolata csiklandozta a tollát. A borostás azonban mindezt nem vette észre, vagy nem akarta, úgyhogy szemrebbenés nélkül folytatta. Sőt, most már egyenesen odafordította a székét Miklós asztalához, ami megmásíthatatlanul egy hosszabb monológ kezdetét jelentette.

– Leukémia. Kilenc évig szenvedett a drágám, amiből az utolsó másfél év maga volt a pokol.

Egy pillanatra belehunyorított a zsalu által csíkokra szabdalt napsugarakba, majd egy újabb sóhajt követően folytatta.

– Olyan erős gyógyszereket kapott, amik gyakorlatilag tönkretették a szervezetét. Sorra adták meg magukat a létfontosságú szervei. A végén anynyira legyengült, hogy orbánc alakult ki a lábán. Egy merő nyílt hús volt az egész. Egyik éjjel tehetetlen fájdalomában már a keze ügyében lévő, szénsavas üdítővel locsolgatta. Szerintem akkor már nem volt beszámítható állapotban.

Miklóson tompa nyugtalanság vett erőt. Nem bírta a kórházi részleteket. Elterelő hadműveletként elővette kis fekete noteszét, és feljegyzett pár gondolatot.

„Fáradtság, megkönnyebbülés, csalódás, vágyakozás, sajnálkozás, ijedtség, stressz, frusztráltság, szomorúság” – írta. Ezek lehetnek a sóhajtások legfőbb kiváltó okai. Egyfajta nyújtózkodás, amikor az ember ösztönösen kitágítja a tüdejét, s a beáramló dupla oxigénmennyiség szélesebbre tárja a lelki és szellemi horizontot. Élettérhez jut.

Szinte újraélte azoknak a napoknak a tágasságát, szabadságát, amikor morális okok miatt felmondott a munkahelyén. Csak bandukolt dologtalanul a városban „munkaidőben”, s minden olyan egyszerűnek tűnt. Gondolatait nem kötötték korlátok, kizárólag az adott pillanatnak élt.

Ettől kezdve másként állt az emberekhez. Úgy érezte, nem egy lelki éghajlat alatt vannak. Sőt, elege lett abból, hogy az embereknek van lelkivilága. Hogy állandóan arra kelljen figyelnie, hogy kívül miként beszél, hogy meg ne sértse. Hogy mosolyogva hallgassa mások nyomorát. Nem érdekelték az emberek. Provinciálisnak érezte őket, s pláne pitiáner kis problémáikat.

Nem tudott lelkesedni az újszülött csecsemőkről készült sablonfotók látán, s nem izgatták fel a politika nagy igazságtalanságai. Tojt a legújabb focieredményekre, s csak sajnálni tudta az „egészségmegőrző” kocogókat. A zölddeknél csak a vegetáriánusok idegesítették jobban. Nem nézett tévét, nem olvasott híreket, s tökéletesen hidegen hagyta a különféle közösségi oldalak exhibicionistái. Lenézte a divatmajmokat, s kiröhögte a kutyák lelkivilágával foglalkozó állatvédőket. Kívülálló volt. Antiszociális, ahogy a „szakemberek” oly gyakran a szemére vetették. S ez milyen jó érzéssel töltötte el! „Hivatalosan” is kimaradhatott az életükből.

József Attila sorai jutottak eszébe: „S olajos rongyokban az égen megáll, sóhajt az éj; leül a város szélénél.” Ez a partvonalon maradás fejezte ki legjobban, amit érzett.

A gondolattól felvillanyozódva felpattant, és Sean Connary legnagyobb megdöbbenésére, meg sem várva a „nagymonológ” végét, vette a kalapját, és távozóban csak ennyit mondott: – Mindenki, aki hosszabb időt megél, vagy súlyos betegség által kiszolgáltatott lesz, kétszer találkozik a gyerekkorával. Hihetetlen szabadság. Örüljön, hogy a feleségének is része lehetett ebben!

S faképnél hagyta az elképedt embert.

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XVI.

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

Képes Krónika, XXII. évfolyam, 1. szám, 1940. január 1. A címlapon – ajtórésből kikandikálva, hóna alatt tartott tátott szájú műmalaccal – a tündérmosolyú Szeleczy Zita kíván boldog új évet a lap olvasóinak. A belső címlapon Ania Suli színésznő – hajdan Amerikába kivándorolt magyar szülők gyermeke, aki 1938-ban költözött haza (átmenetileg) Budapestre – kezében pezsgőspohárral, papírtrombitával búcsúztatja az Európára háborút zúdító óévet.

„Ma legyünk vidámak, emberek / s fogadjuk örömmel az új évet. / Reméljük hittel, hogy ez meghozza végre / a bort, búzá s a nagy békességet.”

Budapesten 1940. január 1-jén (még) béke van, ennek ellenére „a kínai, orosz és angol tea behozatala megnehezült, és valutáris nehézségekbe ütközik”. Komoly gond, de van megoldás: ha éghajlatunkon nem terem meg a tea, akkor *csinálni* kell. Csináltunk: „A magyar tea legfontosabb anyaga a borsos mentha, tartalmaz azonkívül ízlés szerinti mennyiségben szederlevelet, szagosmügét, hársfavirágot és más anyagokat. Az idegen teákkal szemben az az előnye, hogy nem izgatja a szívet, és igen egészséges az egész szervezetre.”

A magyar tea, a *Planta* tehát nem izgatja a szívet, és egészségesebb, mint az igazi tea. A Gellért Szállóban a „háziasszonyok” (többnyire kegyelmesek és méltóságosok!) „igen jó hangulatban, cigányzene hangjai mellett szórakoztak, és nagy érdeklődéssel várták, hogy milyen is lesz a magyar tea”. A lelkes tudósító szerint kegyelmeseknek roppantul ízlett.

Soha nem ittam *Planta* teát. 1961. január 12-én a Petőfi Színház nézőterén ülve (Hubay Miklós: *Egy szerelem három éjszakája*) Vas István dalszövegéből tanultam meg, milyen lehetett a háború nyomorúságában megszületett magyar tea.

„Jobb a műnap, mint a nap, / Anyagnál a műanyag, / Fogsornál a műfogsor, / Doktornál a műdoktor, / Tyúkszemnél a műtyúkszem, / Zabszemnél a műzabszem, / Nemzetnél a műnemzet – / Rendet, rendet, műrendet! / Kapjunk lantra, műlantra: / Éljen, éljen a *Planta*! / És telente, és nyaranta, / Nincs ital jobb, mint a *Planta*!”

1939. december 29-én a kormány elrendeli a vendéglőkben heti két hústalan nap bevezetését – műtea van, műhús (még) nincs.

Hazánk ez idő tájt a béke szigete, pezseg a társasági élet. Csorba Klára, a világot járt magyar énekesnő „vasárnap este a fénybe borult karácsonyfa alatt eljegyezte magát Andrássovich István repülőhadnaggyal...” Hóman Bálint kultuszminiszter okkal-joggal panaszkodik: „Úgy veszem észre, hogy állandó mellékfoglalkozásra tettem szert mint esküvői tanú.” A Vármegyeháza közgyűlési termében a „Pesti Hazai Takarékpénztár centenáriumának jubiláris közgyűlésén, a kormányzóval élükön, rengeteg notabilitás jelent meg”.

Visszhangos társasági *esemény* a Nemzeti Színház december 23-án tartott bemutatója, a Harsányi Zsolt által dramatizált Mikszáth Kálmán-regény – *A Noszty fiú esete Tóth Marival* – színpadi változata. Jávor Pál „szívvel-lélekkel játszott”, Szeleczy Zita „elcsicseregte szerepét”. (Január 7-én, a lap második számának címlapján újra Szeleczy Zita, mint Tóth Mari mosolyog az újság olvasóira.) Tasnády Ilona alakítása „szencziója az előadásnak”. Gózon Gyula „szaporaszavú, leleményes Bubenikje sokat megkacagatta a közönséget”. Az igazi, vastapsot csiholó meglepetés: „Mészáros Ági olyan törőlmetszett tramplit sikerített magából a kisasszonya ruhájában, hogy jobbat már kívánni sem lehet.”

Mészáros Ági akkor aligha gondolt arra, hogy tíz év múlva majd mások – Karinthy Ferenc és Benedek András – nagyon másfajta, nagyon más hangulatú színdarabot írnak Mikszáth regényéből, s ő akkor nem *törőlmetszett trampli*, hanem hófehéren tündöklő, elbűvölő Tóth Mari lesz a Nemzeti Színház színpadán.

Sajnos, nem a bemutató előadást láttam 1950. május 26-án, pedig akkor... Évtizedekkel később múltba merengő kávézás közben mesélte Kállai Ferenc, a hajdani Noszty Feri, hogy a bemutató napján elkövette azt a hibát, amit színészek nem illik elkövetnie: borongó lelkét borral borogatta – mértéken felül. És a *snájdig* huszártiszt, amikor a színpadra lépett, orra bukott, elterült. Megalapozta a sikert.

Jávor Pál-Noszty Feri 1940-ben a színpadon harmincnolcszor elegánsan mosolyogva feleségül vette Szeleczy Zita-Tóth Marit. Kállai Ferenc-

Noszty Feri 1950-ben (és még éveken keresztül) százharminchét alkalommal dermedten bámulta az előadás végén a távozó Mészáros Ági-Tóth Marit, és hoppon maradt.

Tíz év alatt nagyot változott a világ.

1949. december 28-án az Elnöki Tanács 1949:20. számú törvényerejű rendelete államosítja a tíz munkásnál többet foglalkoztató és a külföldi tőkés tulajdonban lévő üzemeket.

A szalon sarkában (A kert..., A terem..., A kupé..., A kerthelyiség sarkában – évszaktól, helytől függően) állandó rovat a Képes Krónikában. Szellemdús társasági csevely színházról, filmről, kiállításokról, korhangulatról. A – thl – betűjel mögé rejtőzött újságíró a képzelete alkotta hölgygel társalog. A témák változnak, a beszélgetések hangulata idő múltával sűrűsödik.

1939. július 9. „...győzni csak az tud, aki helyt áll... És a mai nemzedék sorsát is ez fogja eldönteni! Ha nemcsak merni fog, hanem helyt is fog tud állni... Na, Isten áldja.”

1939. november 26. „Ma még a csúcsok fölött sincsen nyugalom: ott is vadászgépek röpködnek, és legalábbis terepet fényképeznek. Jó estét kívánok.”

1939. december 24. „– Igen, a béke, a karácsony nagy gondolat!

– Igen, a béke, kedves barátom, de csak a jóakarátú embereknek! Nézzük meg magunkat karácsony előtt, mennyi bennünk a jóakarát? Mert a jót nemcsak kívánnunk kell magunknak, hanem akarunk is kell – mások számára!... Hát boldog karácsonyt kívánok!”

1940. január 1. „– Hova megy szilveszterkor?

– Sehova. Otthon maradok: a gyerekeimmel ólmot és viaszt fogok önteni, és családi ramslit fogok játszani fényes rézkrajcárókba...

– Miért? Vissza akarja idézni a régi szilvesztereket... Nem gondolja, hogy magában kezd túl sok lenni a nosztalgia a régmúlt után...

– Ha az ember kedvesen gondol vissza a régi világra, az még nem jelenti azt, hogy nem szeret a maiban élni, és hogy nem kíváncsi a holnaputánra. Csak nem tartanám illendőnek, ha az idej szilveszter nálunk holmi dáridós és részeg éjszaka lenne akkor, amikor a messze havas mezők felett a halál száll, a német, az angol, a francia fővárosokban légvédelmi sötétség van, az éjben repülők verekednek, és a víz alatt az elmúlással játszik a férfibátorság. Furcsának érezném, ha nálunk az idén is úgy járnának a becsípett karavánok mulatóhelyről mulatóhelyre, mint más években, mintha a világon nem volna más, mint öröm, jókedv, boldogság és hejehuja. Ha minket meg is kímélt a Gondviselés mindattól a borzalomtól, amelyben más embertársaink-

nak részük van, azért legyünk méltók a magunk emberségére, és ne felejtjük el, hogy kell legyen valami közösségérzetünk azokkal, akik...”

...Ha minket meg is kímélt a Gondviselés mindattól a borzalomtól...

1939. szilveszter éjszakáján – thl – nem tudhatta, minket, magyarokat meddig kímél meg a Gondviselés mindattól a borzalomtól, amely Európában...

Ha ma élne – thl –, ma sem tudná megmondani, meddig kímél meg minket, magyarokat a Gondviselés mindattól a borzalomtól, amely Európában...

1940. január 1. Ott kint háború, itt bent béke. Szilveszterkor – thl – beszélgetőtársa csöndesen szórakozott baráti társaságban, s a kérdésre – „Ilyen pesszimista az új év elején?” – így válaszolt január 7-én: „Nem – csak a régi év végén.”

Fél évszázaddal korábban, 1889. december 31-én Tolsztoj arra gondolt: „Múlt nincs, a jövő még nem érkezett el. A jelen végtelenül kicsi érintkezési pontja a nem létező múltnak a nem létező jövővel.”

1940. április 9-én a német hadsereg megtámadja Dániát és Norvégiát, június 14-én elfoglalja Párizst.

1940 júliusában Márai Sándor Kassán már látja a jövőt: „De egy napon vége lesz ennek a háborúnak, s akkor csend lesz, irtózatossá és siket csend lesz Európában. S a romok között takarítani kell és építeni.”

Az író testvére, a filmrendező Radványi Géza – nem tudom, hol járt, mit csinált 1939. szilveszter éjszakáján – 1940 nyarán már fogalmazta magában új filmje forgatókönyvét: *Európa nem válaszol*.

A Képes Krónika szerkesztője 1940. január 1-jén D. R.-nek üzeni: „Körülbelül harminc magyar film készül az idén. E pillanatban az a helyzet, hogy úgy a Hunnia, mint a Filmiroda termei foglaltak hónapokra előre.” A szerkesztő úr nem sokat tévedett: 1940-ben 38 magyar film készült. Radványi Géza filmjét 1941. március 19-én mutatták be Budapesten. A filmtörténész szerint: „Külföldön, pontosabban nemzetközi vizeken, egy óceánjáró fedélzetén játszódik az *Európa nem válaszol*, amelyben a szerző, Radványi Géza bűnügyi és kémtörténeti motívumokat kevert nagy ravaszul némi világpolitikai háttérrel 1941-ben. Az események 1939 augusztusának végén kezdődnek, röviddel a második világháború kitörése előtt, s ez mindennek külön jelentőséget kölcsönöz.”

...nagy ravaszul némi világpolitikai háttérrel...

A korabeli nézők a moziban, én ma a képernyőn más filmet láttak-látok, néztek-néznek, mint az adatokat, tényeket, színészeket skatulyázó Juhász István filmtörténész 2007-ben.

Szereplőkkel, történetekkel túlszűfolt kém- és

bűnügyi filmet forgatott 1940-ben Radványi Géza – ez igaz. De amikor a film végén, 1939. szeptember első napjaiban a hatalmas óceánjáró kiköt Európában, földrészünkön már lángol Lengyelország, földjén menetel, pusztít és hódít Hitler Németországnak mindenre elszánt hadserege. Az utasok elhagyják a hajót, ki erre, ki arra. Búcsúznak egymástól a héttagú jazzband tagjai, svéd, amerikai, német, olasz, francia, magyar muzsikások. Indulnak haza: ki erre, ki arra. Eddig együtt, közös harmóniában muzsikáltak, most külön-külön keresik hazájukat a háború szabdalta Európában. Megállapodnak: ha egyszer vége lesz a háborúnak, akkor a békekötés napja után egy hónappal, pontban déli 12 órakor találkoznak Velencében, a „Márkus-templom előtt”.

A film utolsó pillanata: az égő szemű ifjú karmester, Gábor Miklós belenéz a kamerába – a korabeli mozinézők szemébe! –, muzsikustársaitól búcsúzik, a kortárs (és mai?) magyaroknak mondja: *Ha vége lesz a háborúnak, találkozunk.*

Nem tudom, mire gondoltak, miben hittek, miben reménykedtek a nézők 1941. március 19-én, a film bemutató előadásán.

Magyarországon ezen a napon (még) béke volt. 1941. április 2-án Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságot követett el.

1941. április 11-én Magyarország *belépett* a háborúba.

Akkor hazánkban sokan megértették: *Európa nem válaszolt.*

1939 decemberének valamelyik utolsó napján a Gellért Szállóban vidáman és elégedetten Planta teát kortyolgatnak a „háziasszonyok”, Jávor Pál *szívvel-lélekkel* játszik, Szeleczy Zita *csicsereg* a Nemzeti Színház színpadán, Hóman Bálint sorozatban esküvőkön tanúskodik, Márai Sándor készül szülővárosába, az újra magyar Kassára repülni, Simor Erzszi sanzónokat énekel a Magyar Színház karácsonyi revüjében...

1940. január 1. Keresztrejtvény, vízszintes 1., függőleges 12.: a Képes Krónika újévi jókívánsága. Megfejtés: *Minden magyarnak boldog újévet, sok szerencsét és jó egészséget.*

Az idő tájt abban bízunk, azt reméltük: *Európa válaszol.* Aztán Európa újra elfelejtett válaszolni Magyarországnak.

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy vers, ami tetszett Szabó Zoltánnak

Ötvenhatban, amikor a sors szeszélye folytán az első magyar menekült diákcsoporttal Bécsből Londonba repültem, majd utána Oxfordba vittek, hogy ott folytassam egyetemi tanulmányaimat, legközelebbi barátom András Sándor volt, együtt helyeztek el bennünket fél évig egy vendégszerető oxfordi családnál. Egy derék kvéker házaspárnál, Rowntree-éknál laktunk, osztottunk meg egy szobát, és persze rengeteget beszélgettünk, főként irodalomról. Jóllehet egykorúak voltunk (ő csak pár nappal volt öregebb nálam), és politikai véleményünk egyezett, mindketten részt vettünk a forradalomban, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság megbízásából együtt léptük át az osztrák határt, esztétikailag voltak köztünk különbségek. Én a forradalom után egy ideig valamiféle messianisztikus nemzeti romantika kódéba bódulva írtam néhány olyan verset, mint az utóbbi időben gyakran idézett „Aki még hisz, az így könyörög...”, míg András sokkal lakonikusabban és ironikusabban

foglalmazta meg gondolatait az azóta elhíresült ASAK (*András Sándor Autonóm Köztársaság*) versében. A régi emigránsok közül mindketten Szabó Zoltánt és részben Cs. Szabó Lászlót tartottuk követésre méltó mesterünknek; ami a legpolgárabb emigránst, Márait illeti, őt anakronisztikus stílművésznek könyveltük el. Szabó Zoltán kezdettől fogva pártolta a fiatalokat, s amíg ő szerkesztette a rövid életű londoni Magyar Szó című lapot, András gyakran járt fel az angol fővárosba, amit Max Hayward, kiváló russzicista mentorunk és közös barátunk kicsit rosszalott, mert úgy gondolta, ha egyszer már Oxfordban vagyunk, inkább készüljünk a disszertációnkra, mintsem magyar újságot írjunk. Miután a többi menekült magyarral együtt 1957 májusában mi is letettük az egyetemi tanulásra képesítő alapvizsgát, András a Brasenoseba, én pedig a „legpolitikusabb” oxfordi kollégiumba, a St. Antony’s-ba kerültem, de továbbra is gyakran találkoztunk, néha együtt utaztunk fel

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

Londonba, s szálltunk meg egy-egy éjszakára hol Hayward, hol Zoltán barátainál.

Itt kell megjegyezni, hogy a Londonban újrindított Irodalmi Újság belső konfliktusaiban mi, az „oxfordi fiatalok” általában Szabó Zoltán pártját fogtuk másokkal, például a színes történeteivel sziporkázó Faludy Györggyel szemben, aki Recsk után hajthatatlan „antikommunista” álláspontot foglalt el több politikai kérdésben, Szabó Zoltán viszont a magyar helyzet felmérése alapján és a magyar nemzeti sajátosságok mentén próbált igazodni a világpolitikában is. Mivel Lengyelországban jelentős enyhülést jelentett Władysław Gomułka reformprogramja, egy-két évig mi is a szocialista „revizionizmusban” reménykedtünk, ami belülről változtatná meg a merev egypártrendszer – ez nem vonatkozott Kádár Magyarországra, ahol a megtorlás 1958–59-ben érte el tetőpontját. Ami a világpolitikai helyzetet illeti, az igazából csak évekkel később, a kubai válság után stabilizálódott, amikor megkezdődött a „békés koegzisztencia” korszaka.

Mindez csak bevezető ahhoz a versemhez, amit saját forradalmi romantikus korszakom vége felé ír-

tam, s ami meg is jelent akkoriban a londoni Irodalmi Újságban, és benne volt első, Angliában kiadott *Virág-bizonyosság* című 1958-as kötetemben. A vers címe *Tűz és fagy* – szimbolikáját aligha kell magyaráznom a mai olvasónak: elutasítja a náciizmust éppúgy, mint a szovjet parancsuralmi álszocializmust. Azok kedvéért, akik szeretnek áthallások után nyomozni versekben, megmondhatom, hogy a befejező almamag-hasonlat („Hiszek tebenned / silány jövőnk, hisz / minékünk rothad / az almamag”) bizonyos fokig áthallás József Attila egy dialektikus sorából: „csak ami nincs, annak van bokra / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra” (*Eszmélet*).

Ezt a verset megmutattam Szabó Zoltánnak, aki először kicsit szabadkozott: ő nem ért igazán a versekhez. (Ez nem volt egészen igaz, de elmondta, hogy a Valóság szerkesztőjeként nem ismerte föl a különleges tehetséget a fiatal Weöres Sándorban.) Zoltán – aki ritkán dicsért verseket, különösen tőlünk, fiataloktól – kétszer is elolvasta a verset, aztán így szólt: „Gyurka, esztétikailag nem tudom értékelni, de politikailag a vers tökéletes, egyetértek.”

PÉNTEK IMRE (1942) Zalaegerszeg

PÉNTEK IMRE

Az újkori klasszicitás meggyőző érvényessége

Pogány Gábor Benő szobrászművész albuma Szolnokról

Vannak elmaradt találkozások. Amik azért hiányoznak az embernek. 2015. augusztus 26-án szerettem volna jelen lenni Fehérváron, a Romkert kapujánál, ahol Aba-Novák Vilmos egészalakos szobrát avatták fel. Eszembe jutott a sok hadakozás a francia–magyar kapcsolatok pannója kapcsán, Supka Magdolna háborgása, amikor kiderült: a tervezett időben, 2001. augusztus 20-án mégsem lesz látható a festmény a múzeum Csók István termében. Sőt, évtizedekig letakart állapotban „őrízte” a múltat az akkori kurzus kultúrpolitikája következményeként. És tizenöt évvel később szobrot avattunk a kárhozatos művésznak. Elégtételt szolgáltatva neki. A szobrot csak később láttam, Pogány Gábor Benő alkotását. Sajnáltam, hogy akkor nem tudtam megszorítani a kezét. Csak három évvel később találkoztam vele a kápolnyásnyéki Halász-kastély kertjében, ahol kiállításának utolsó darabjait szedte össze.

Végtelen öröm volt megismerni a kiváló szobrászt, akinek Széchenyi-szobra emeli a kastélykert kollekciónak színvonalát. Mit is mondhattam volna neki? Szobrai itt-ott láttam, de nem ismertem igazán. És akkor – mint egy varázsütésre – előkerült vaskos albuma. *Felmenők* címmel. Az élet ajándéka volt, mindenképpen. Ennek ellenére, csak jóval később vettem elő. Talán féltem a kihívástól. S lapozgattam, ismerkedtem az alkotóval. Egy karakteres életmű mutatta a maga arculatát. Más és más fénytörésben. Helyzetben. Aktualitásban. Egy izgalmas plasztikai világ tárult elém.

Realizmus és figuralitás a posztmodern idején? De mielőtt ebbe belemennénk, van nekünk egy kiváló kalauzunk a kortárs magyar szobrászat tekintetében, Wehner Tiboré, *Modern magyar szobrászat, 1945–2010* címmel. Nos, a jeles művészettörténész e kötetben lévő tanulmányában a klasszicis-

ta eszmények felbomlását pozitív folyamatként értékeli. A hatvanas évekig a „klasszikus eszményekkel áthatott”, „alapvetően realista, figuratív” magyar szobrászatban újszerű elemek jelentek meg. S mint ha ezen a téren a nonfiguratív plasztika, az installáció, a modernitás számtalan más jelensége jelentené csak az új értékeket.

Egy idézet tőle: „Ezek az átalakulások, új és új áramlatok és törekvések a magyar művészetben, meglehetősen megkésettben, esetenként alig-alig észrevehetően, a hatvanas–hetvenes évtizedfordulótól éreztették hatásukat: a magyar szobrászat masszívan őrizte természetelvű, valóságigényű, az emberi alakot központi médiumként interpretáló, a művész tárgyformálást az elvont kifejezéstől is távol tartó arculatát.” Szerintem nem baj, ha bizonyos alkotók ragaszkodnak a klasszikus pozíciókhoz, s háttérbe szorulásuk – szakmai vagy annak álcázott megközelítések által – „természetes” következmény. Nem baj az, ha a váltás természetesen, a belső igények megérésével következik be. És aligha lehet egyetérteni Wehner azon állításával, amelyet a következőkben megfogalmaz: „A magyar szobrászok jelenkori törekvései azt tanúsítják – azon a nyilvánvaló tényen túl, hogy az olyan hagyományos műfajok és műformák, mint a portré vagy a figurát megragadó kisplasztika, a dombormű, a hagyományos emlékérem, teljesen háttérbe szorult, mármár elveszett, a köztéri, megrendelésre készített monumentális szobor pedig leginkább a művészet szféráján kívül rekedő produktum volt és maradt –, hogy lényegtelen elemmé vált maga a szobrászat, a leképző-megjelenítő tárgylétrehozás.” Súlyos szavak a szakma egyik legjobb ismerőjétől. Ám a wehneri vízió sem hozta meg a várt eredményt.

Az elmúlt harminc-negyven év kínált lehetőséget a posztmodern alkotási módoknak. Az újrafeldolgozás, az ismétlés, az analitikus gondolkodás – s persze, a kulcsszó: a dekonstrukció – nem hozott „áttörést”. (Mért fáj nekem, hogy a jövő évi Vencei Biennálén Waliczky Tamás pszeudo-fotó gépezetei, nem működő kamerái fogják a kortárs magyar művészetet képviselni 23 millió forintért – s nem Pogány Gábor Benő szobrai?) Ám voltak alkotók, akik átvészelték a korszak hordalékát, s bár az elvi megközelítés, az érvényes kánon, ha nem is kitagadta, elviselte őket, most kénytelen bizonyos korrekciókra.

S ha belegondolok, Wehner Tibor enciklopédikus kötete a tízes évek *előtt* született, ma biztosan más hangsúlyokkal íródna. De ez legyen a szerző gondja.

Nekem itt és ma Pető Gábor Benő albuma az érdekes.

Az *Előszó*ban Nyolczas Erika megmagyarázza, miért nem monográfia született, hanem több szakember, maga is kortárs művész, szubjektív narrációi közelítenek Pogány Gábor Benő szobraihoz. S hogy ennek mekkora előnyei vannak... Nos, áttekintve a felkínált szövegeket, korántsem tartom arányosnak a rövid kis esszéket a felvonultatott gaudiózus műtárgyanyaghoz viszonyítva. Nyolczas Erika kiter arra, miként egyeztethető össze a szobrász sáományos pogánysága és a keresztény szellemiség. Szerintem jó választ ad: a sáományos révület és a vallásos extázis nincs távol egymástól. A jelen albumot „összegzésnek” tekinti, amely betekintést enged a művész munkásságába.

Verebes Ernő festő a szobrász „térítetlen alakjairól” ír, nagy elánnal. Felteszi a kérdést: „Hogyan megfogalmazni az ősválóság bennünk élő figuráit?” A válasz nem egyszerű. A történeti időből kiválasztott formák archetípusaival való azonosulás eredményezi ezt. Jó meglátása, hogy „történeti és drámai viszonyok határozzák meg ezen opus jó néhány alkotását...” Az a bizonyos „térítetlenség” is ebből fakad. Pogány Gábor Benő tetten érte ezeket a cselengő alakokat megmutatkozási vágyukban. Így váltak egy be nem fejezett felsőbbrendű teremtés szimbólumaivá. A szobrász felmenőivé. Verebes György a dermedt fém alakváltozásait dicséri, a sűrűn szótt szimbólumréteget, amelyen nehéz áthatolni. A szobrok egyesítik magukban a kultikus célzatú, tömör megfogalmazások erejét, a totemek rendíthetlenségét és a természetelvű, anyagszerű kialakítás drámai hőfokát. Az állati és emberi szimbiózisa ma is tovább él Pogány Gábor Benő szobraiban. Jó volt, hogy az elhunyt Antall István egy 1912-es jegyzete is ide került, *A révülés tehetsége* címmel. A rádiós szakember, riporter alkotáslélektani megközelítése a felvilágosodás ellen lázadó ember attitűdjét vázolta fel, miszerint Pogány Gábor Benő tudatosan fordult szembe a modern kánonokkal, ő a természetelvű folyamatosság elkötelezettje. Mítoszteremtő gesztussal irányul az alkotásra, ez a szobrászat nem tud és nem is akar felejtetni. Ahogy írja: „Összegyűjtött emlékképei mégsem posztmodern idézetek, nem az újra összerakott részletek mámorát kínálják, hanem az emberiség kulturális élményeinek izgalmas megfogalmazását.” Fantáziával termékenyült figuralitásról van szó, amely a legigényesebb absztrakció. A szobrászati munka folyamata előhívja a révület esélyét, a teremtő látomás tárgyi megmutatkozását.

L. Simon László írása eredetileg egy kiállítás megnyitója, amely a fehérvári Aba-Novák-szobor avatásán hangzott el. Elemzése önmagában is érvényes: „Előttünk áll egy korábban csak fényképek

alapján elképzelt robusztus, tekintélyt parancsoló alak, aki ugyan nagyon korán, 47 évesen halt meg, de fantasztikusan gazdag életművet hagyott ránk. Érett alkotónak, határozott, erős férfinak látjuk, hiába is keresnénk markáns arcvonásai mögött az éppen száz esztendővel ezelőtt a nagy háború poklában megsebesült 21 éves fiatalembert, aki 31 hónapon át szolgált a fronton [...] a hétköznapjaiban is hős volt, aki hazájához és nemzetéhez mindig hű maradt. Ennek a nagyszerű magyar festőnek és a kiváló kortárs szobrásznak a bronzba öntött találkozás a királyi város kapujában, Szent István szarkofágjának közelében egy újabb példa arra, hogy van feltámadás a szellemi sírból, s van közös magyar jövő.”

A plasztikai anyag több részletre oszlik, s ez a szerkesztők jó érzékét, leleményét dicséri. *Nagyméretű szobrok magántulajdonban, a Köztéri szobrok, a Kísplasztikák, Portrék, Díjak, Érmek, Rajzok* – mindegyik fejezetben érdemes tallózni, szinte mindenütt találunk különleges témákat, kiemelkedő munkákat, kápráztató ötleteket, bravúros megoldásokat.

Ami az első kategóriát illeti: nem sok hasonló megoldással találkozunk a kortársi körben. De fogadjuk el, akár intézményi vagy magánjellegű vásárlásról van szó. A klasszicitás jegyében készült *Eros*, a kitárulkozó női vagy inkább lánykatest a természettel való azonosulást, a befogadás pózát jeleníti meg. A fordított testhelyzet a szeméremdombot teszi főszereplővé, amelyet a combok védelmeznek. A fejre tett kezek ugyancsak a tehetetlenség érzetét keltik. Ha már furcsa testtartásnál tartunk, a fordított korpusz is ezek közé tartozik. Az erőteljes férfialak a hátsó felét mutatja felénk, az elbillenő fej akár a fájdalmat is közvetítheti. Hiszen mindenképpen erőszakról van szó: kivégzésről, a test meggyalázásáról. Furcsa póz, sőt nagyon is bizarr az *Öngörgető*. A kockaszerű formára felfeszülő emberi test ebben a természetellenes figurációban próbál mozogni-elmozdulni a kockaélek mentén. A szobrászi bravúr éppen az, hogy a maximális erőfeszítés tükröződik a testrészek elhelyezkedésén, a fuldokló arckifejezés pedig levegőt kíván. A szabadulni vágyás és a beletörődés paradoxonja mozgatja ezt a konstrukciót, a kín és fájdalom emlékművét. A *Kapúőrző* szintén egy klasszikus meztelen szobor, összekuporodó, de mégis koncentráltan összenyomott figura, amely bármikor talpra ugorhat. Egyik keze mutat vagy legyint, a tekintet pedig nagyon is élénk, kifejező, mintha el kellene döntenie, engedje-e az előtte állót vagy sem. A két mitikus szobor egészen kiváló: a *Cantata Profana* és a *Sámán*. A „nyilazó szarvas” a mitikus időköt idézi, az embe-

ri test és a visszaforduló szarvasfej harmóniája a ragadozó harcost állítja elénk. A *Sámán* pedig a stilizálás egészen magasrendű ábrája; az agancs, a bordák és a felcsapódó szárny szinte lebegővé tesz az előrebukó alakot. S a dob ütemét, ennek a lázas, pszichedelikus látomásnak szóló ritmust szinte halljuk.

A köztéri művek még változatosabb képet mutatnak. Nekem mindképpen meglepetést jelentett a koltói *Petőfi és Júlia*-szobor, amely a fiatal pár emlékeztető nászútja előtt tiszteleg. Petőfi kissé akaratos, dacos arckifejezése kontrasztja felesége gyengéd keblére borulásának, s az egész mégis megindító, a nemzeti mitológia egy kiemelkedő pontja nyer itt plasztikai megfogalmazást.

A *Patrona Hungariae* szép és egységes jelenésbe komponálta az anya és fiú összetartozását, az anya nyugalma és a fiú tudatossága ad a kompozíciónak történeti mélységet. István országfelajánlása is megejtő látomás, a bronz királytest, a felnyúló két tenyér és a márvány Szűzanya gyermekével e kettőségnek magaslati pontja, az áldozat, az odaadás szimbóluma. Érdekes a *Szolnok Ispán*-szobor, a Szent Gellért-legenda mellékszereplője, aki a szolnoki identitásnak lett kifejezője, a csolnokon haladva végzete felé. Pogány Gábor Benő egyike azon szobrászoknak, akik megtalálták a korszerű, művészi egyházi művek elkészítésének módját. A szolnoki *Assisi Szent Ferenc* mindenképpen ilyen. A megszállott, aszketikus alak gyökereivel a talajba kapaszkodik, de kezével az ég madaraival folytat párbeszédet. Egy széttört festménybe komponálta bele az aradi tizenhárom áldozatát, a Fehérváron felállított mű ebben a konstellációban érzékelteti az egyik legnagyobb magyar tragédiát. Rendkívül kifejező Blaskovich János és Blaskovich György kettős, egészalakos szobra. Az alföldi művészet, a hiteles, földszagú realizmus jegyeit sugározza a kompozíció. A két férfi végtelen fáradtsága, a mozdulataik nyugalma szinte megbűvöl, ahogy végigtekintenek a síkságon, a messze futó szemhatáron. Első látásra megtetszett a Gárdonyi Géza-dombormű a Fejér megyei irodalmi emlékfalon, a tüskés haj, a mélyen ülő, kifejező szemek, a jellegzetes bajusz. Györe Pál abonyi álló alakja is megkapta azt a kis hetykeséget, ami a modell karaktere. S persze, ebben a körben kapott helyet Aba-Novák szobra is. A figura testes (életben is az volt), izmuktól duzzadó karok, az alkotásra koncentrált tekintet, a pipa a szájban – ez ő, eltéveszthetetlenül. És mintegy „véletlenül”: a másik kézben tartott ecsetek keresztet formáznak.

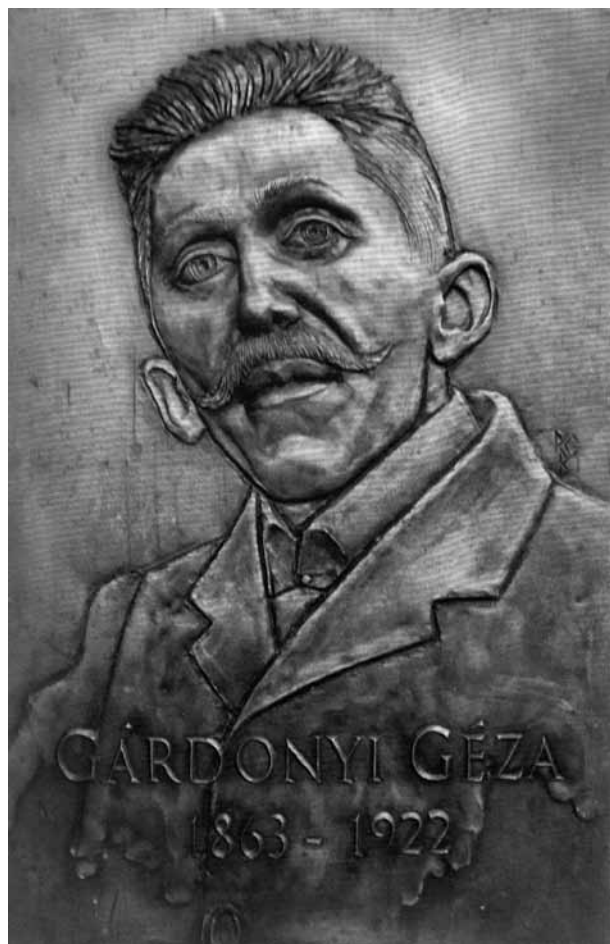
A számos I. és II. világháborús emlékmű a kis falvaknak adott méltóságot ünnepeik alkalmával.

Ebben a keretben találjuk meg az állatszobrokat, a magyar kutya fajokat. A különböző szakmai-tudományos intézetek belterében vagy kertjében lelhetők fel a hazai tenyésztésű ebek ábrázolatai. A magyar vizsla, a drótszőrű magyar vizsla, az erdélyi kopó, a magyar agár, a komondor, kuvasz, a puli és a pumi. Számomra ez a szolgálat, én mindenképpen annak tekinteném, megtisztelő, és a hitelességnek is a maximumát kell adnia a művésznek. Pogány Gábor Benő ezt teljesítette, s csak elismerés jár neki.

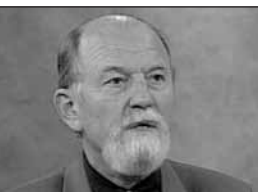
Csak tallózni lehet a gazdag kisplasztikai anyagban. Megjelennek írók, mint *Kölcsey*, *József Attila*, *Radnóti Miklós*, az *Öngörgető* variánsai, görögös kentaurnarrációk, a *Szőlővivők* párja. A portrék szintén külön fejezetet képeznek; az *Anyám* és *Apám* érthetően személyes adóssága a művésznek. Az érzelmi azonosulás, a bensőségesség kiemeli őket a sorból. A *Benedek* című csecsemőszobor

szintén bravúros alkotás. Néhány külföldi személyiség, mint *Herr Bühner*, *Yves Lourtill* vagy a dr. Koncz házaspár jelzi: a mesterségbeli tudás, a beleérzés képes a figura mélységét, háttérét megteremteni. A színes rajzok zárják e különlegesen összetett, szerteágazó világú gyűjteményt, amelyben Pogány Gábor Benő akttanulmányai, balettozó figurái, portréi kaptak helyet. S persze információk, amely a hasonló kiadványok szerves részei.

Az igényes, szép kivitelű albumot a Szolnoki Művésztelep jegyzi kiadóként, de – ahogy hallottuk, s a kötet is jelzi – némi közületi és magántámogatás nélkül ez a kötet aligha lát napvilágot. Jó tudni, hogy a nemes mecénatúra nem halt ki üzleties világunkból. Egy érett, alkotóereje teljében lévő magyar szobrász változatos, igényes plasztikai világa tárul elénk, aki a szakma elitjéhez sorolható, de a bibliográfiából kitűnik: még a Munkácsy-díjat sem érdemelte ki.

POGÁNY GÁBOR BENŐ, Cantata profana; Gárdonyi Géza

SÜMEGI GYÖRGY

Szalay Lajos festő- és rajzoló- művész Argentínában (1948–1960)*

„Szalay Lajosnak újra köszönettel a gyönyörű illusztrációkért”
John Steinbeck, 1945

„A világ következő legnagyobb grafikusja valószínűleg egy magyar,
akit Szalay Lajosnak hívnak”
Pablo Picasso, 1967

MEGÉRKEZÉS ARGENTÍNÁBA: BUENOS AIRES, TUCUMÁN

A Magyarországon egyéni rajzstílusát, saját rajznyelvét¹ kialakító Szalay Lajos (1909–1995) Párizsban is ismertté vált² a második világháborút lezáró béketárgyalások hivatalos rajzolójaként – két éven át hetente jelentek meg rajzai a Les Lettres Françaises hasábjain. Feleségével együtt innen a korabeli emigrációk legerősebbikébe, Argentínába kerültek: emelkedő gazdaság, sokszínű kultúra, amely az európai értelmiség krémjét is oda vonzotta, valamint fejlődő egyetemek. „Amikor Szalay Lajos 1948-ban megérkezett Argentínába, az első napokban ő is a Hotel de Inmigrantesben kapott szállást.”³ Szalay művész-fölfedezőként azonnal elementáris kíváncsisággal járni kezdte a várost vázlatkönyvével, s heteken át tanulmányozta, ismerkedett az utcák és terek, városnegyedek építészeti jellegzetességeivel, a meghatározó városképi együttesekkel. Rajzokban rögzítette mindazokat a jellegadó urbanisztikai együtteseket, egyes kiemelkedő fontosságú épületeket, amelyek egyedivé és karakteressé varázsolják a Szent Márton védelmében élő várost. „Azért jöttem Buenos Airesbe, hogy köpenye oltalmába vegyen Tours-i Szent Márton” – vallotta Szalay.⁴ Számára és családjának⁵ egyaránt egzisztenciális biztonságot jelentett meghívása Észak-Argentína legnagyobb állami egyetemére, Tucumánba, ahol jelentős művészek (Walter Giesecking, Dohnányi Ernő stb.) tanítottak. Szalay Tucumánban (1949–1955) sokoldalúan fejlesztett alkotói, több műfajra kiterjedő képzőművészeti tevékenységet folytatott. Voltak tanítványai, részt vett az egyetem grafikai műhelyének munkájában, festett, plasztikai műveket mintázott, rajzai fölhasználásával unikálisnak számító vas domborműveket hoztak létre. Pontos és megbízható források és dokumentumok híján lehetetlen teljeskörűen elősorolni mindazokat, akik tanultak, tanulhattak tőle Tucumánban és Buenos Airesben (1958–1960). Akár rövid ideig tartó Szalay-stúdiumaik után is már a Mester tanítványának vallották magukat. A nála tanultak – valószínűleg tovább bővíthető – listája: Carmen del Ric, Enrique Barilari, Sra Labé, Carlos Alonso, Martínez Howard, Roberto González, Benitez, Virginia Cerreno, Elvira Martin, Nogués Isaias, Ernesto Zajtai (Zajtai Ernő) stb. Szalay egyéni módszeréről vallotta Enrique Barilari: „behuny szemmel is rajzoltunk. A figurát alulról, alulnézetből vagy felülről, fejtől kezdtük el. [...] A korrigálás zsillett történt. Korrigáláskor azt mondta, hogy az isteneknek kell köszönni, hogy helyzet adódott a tanítvány hibázására.”⁶ A tanítványokkal bánni tudásáról, humánus hozzáállásáról Carmen del Ric említette: „Nagyon alaposan és precízen tanított, de senkire sem akarta rátukmálni az ő zseniális vonalvezetését, amit mindnyájan csodáltunk. Mindenképpen az alapvető törvényeket kellett követnünk, de nagyon szemmel tartotta a növendékeket, és ha valami hibát követtünk el, rögtön felhívta rá a figyelmet. Rendkívüli figyelemmel, csaknem apai szeretettel

*Szalay Lajos születésének 110. évfordulóján, 2019 februárjában ezen a címen kiállítást rendeznek Buenos Airesben, Budapest testvérvárosában. A tárlat anyagát a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány nagyszámú Szalay-kollekciójából állítják össze.

foglalkozott mindnyájunkkal.”⁷ Buenos Airesben – Kurucz László visszaemlékezése szerint – „a Pueyrredon tanárképző iskola egyik rajz tanszékének lett a vezető professzora. Óráira nem fértek be a diákok, azok is eljöttek, akik más tanárhoz voltak beosztva. Mindennap bement tanítani, amit senki más nem tett meg, szinte túlzott lelkiismeretességgel végezte a munkáját. Mindenkihez volt tanító szava, amit a diákok kinyilatkoztatásképpen hallgattak.”⁸ 1990-ben, évtizedekkel később Szalay így summázta tanári működését: „Tanításom célja az volt, hogy a szem recehártyáján keletkező képet úgy magyarázzam a növendékeknek, hogy a rajz után bármikor rekonstruálni lehet a valóságot.”⁹ Szalay rajztanítási módszere bizonyosan meghatározó fontosságú volt az őt hallgatókra, a tőle tanulókra nézve. S a művei mellett főleg rajtuk keresztül hatott, mégpedig elementárisan, a kor argentinai művészetére. 1991-es megfogalmazása szerint: „Az argentin kritika úgy írt rólam, hogy az argentin rajzolás két korszakra oszlik: Szalay Lajos előttire és utánira.”¹⁰

Kísérletezőként,¹¹ új közvetítő médiumot is kipróbálóként rajzait vas domborművekbe tette át két spanyol származású ötvösművész, Juan Martin Garcia és Manuel Nieto Garcia. „Két ottani művész kolléga tanácsára és felügyeletével készítettek a rajzaim alapján, a rajzaim szerint nagyméretű vas domborműveket”¹² a tucumáni egyetem számára,¹³ ahol akkor Horacio Descole volt a rektor.”¹⁴ A vas felületén enyhe kitüremkedést, kis domborulatot képező művek „a grafikus művészet eleganciáját és a szobrászat erejét ötvöző képzőművészeti formát”¹⁵ együtt jelentik Virginai Carreno szerint. Domborművet is mintázott Tucumánban, mégpedig egészen egyéni ikonográfiát teremtve: központi figuraként Ádámot jeleníti meg, mellette Éva a köré tekeredő kígyóval küszködve almát kínál a felé forduló Ádámnak, jobbra pedig oroszlánra támaszkodó, kezét föltartó Dániel.¹⁶ Tucumáni periódusában készült az ottani szállásadójának feleségéről, dr. Aczél Mártonnéról és a kisleányáról egy enteriőrbe helyezett dekoratív kettős portréja.¹⁷ Szalay temperával, akvarellal – később akrillal – festett, nem szerette a nehezen száradó olajfestéket, rajzolóként gyorsabb mű-eredményhez szokott alkatának az kevésbé felelt meg. Lucas Padilla Szalay vallásos rajzairól szóló írásában¹⁸ színesben reprodukálták Samir Makarius festőművész (Buenos Aires) tulajdonában volt festményét: fölfeszített, halott Jézus a golgotai kereszten a két latorral és a két gyászoló nővel, Máriával és Mária Magdolnával. E festményének édestestvére a Mexikóba került hasonló kompozíció, a keresztre feszített halott Jézus, két latorral s a két gyászoló asszonnyal a jobb oldalán, balra pedig fenyegető szemű férfitömeg. E festményei fölfokozott, vörösen izzó színvilága az emberiség megváltásáért vállalt véráldozat adekvát megjelenítése. A Tucumáni Állami Egyetem grafikai műhelyében¹⁹ is dolgozott, kísérletezett. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán elsajátított sokszorosító grafikai eljárások közül a már korábban gyakorolt hidegtű-, rézkarctechnika mellé a kőrajzot, a litográfia készítését próbálta ki. Szalay nyitott szellemisége és a fél év alatt elsajátított spanyol nyelvtudása lehetővé tette intenzív részvételét az argentinai magyar emigráció életében ugyanúgy, mint a kortárs művészeti diskurzusokban. Szalayék „Pintéréknél, a Colón Színház szolótáncosánál laktak, és az akkori Színháztársulat tagjai előadásai után rendszerint ott gyűltek össze [...] eszmecserére. A nagyszerű humorú Vaszary Piroska szinte ontotta az anekdotákat, amelyhez asszisztált a szintén nem búskomor Pintér házaspár. De a társaság középpontja Szalay Lajos volt. Műveltségével elkápráztatta a résztvevőket, magyar beszédének szépségét és változatosságát a színészek is megirigyelték.”²⁰ Ahol és amikor lehetősége nyílt rá képzőművészek között: beszélt, érvelt, vitatkozott a művészettörténet általa lefontosabbnak vélt kérdéseiről, alakjairól, esztétikai meggyőződéséről. A Kelta kávéházban gyakran cseréltek eszmét a „művészetnek szentelt estéken” tucumáni kollégáival (Diego F. Pro, Lorenzo Domínguez, Lino Spilibergero, Eugenio Hirsch, Pompeo Audivert). Ezen alkalmakon a „képzőművészetet szedték ízekre”. Előfordult, hogy Szalay a mintázás nehézségeiről egy domborműve születése kapcsán („Most készíték plasztikát első alkalommal, és nehézségeim vannak a testek térfogatával”) vetette föl a kérdést. Így adódott lehetőség eszmét cserélniük s vitakozniuk a képzőművészeti anyagok használatáról, a tanítás mibenlétéről vagy a filozófia²¹ és a művészettörténet kapcsolatáról, a művészet jövőjéről. Előfordult, hogy Szalay-rajzokat egymás kezébe adva elmélyült odafigyeléssel tanulmányoztak, s azokról mondták el a véleményüket.²²

SZALAY LAJOS (1909–1995)

RAJZKÖNYVEK, ILLUSZTRÁCIÓK, KIÁLLÍTÁSOK

Az *Egy bevándorló impressziói* rajzsorozatát a művész-vándor a mélyebb megismerés igényével rajzolta a helyszíneken, a legtöbb esetben topográfiai hűséggel jelenítve meg fontos épületeket (város-háza, templomok, a Colón Színház stb.), városrészeket, híres negyedeket (Boca, Belgrano), egyedí hangulatokat. A bevezető rajzában összekapcsolja új hazájával a magyarországi születésű (Savaria, Szombathely) Szent Mártont, Buenos Aires védőszentjét: „Azért jöttem, hogy köpenye oltalmába vegyen Tours-i Szent Márton.” A saját családja állapotát s emigráns életérzését vallomásrajzban rögzítette (*Bevándorlók*). A huszonöt rajzot kiadó város a rajzkönyv bevezetőjében megjegyzi: „Buenos Aires önkormányzata hasznosnak tartotta a vázlatok közzétételét. Így a kikötőváros lakói lát-hatják, milyennek tűnik a városunk egy újonnan érkezett művész szemével.”²³

Második könyve a Tucumáni Állami Egyetem által kiadott rajztéka, az életmű addigi műveiből összeállított, sajátosan gazdag válogatás.²⁴ A fölvetett legkorábbi rajzok az első rajzkönyv előtt készültek, míg az legutolsók már az Argentínában létrejöttékbe adnak betekintést. Sajátos kontamináció a könyv, amellyel nyilvánvaló célja volt az alkotónak, hogy bemutakozzon, hogy munkássága válogatott darabjaival letegye névjegyét. A művek válogatását, a nyolc fejezet/ciklus anyagainak összeállítását is ő végezte. A gyűjtemény összesen száztizenkét rajzot közöl²⁵ (a címnegyedét és a fejezetkezdőket is beleszámolva), s mivel a második rajzkönyvében is nagyobb méretű, így lehetséges volt két vagy akár három művet is elhelyezni egy oldalon. A kicsinyítés és a nagyítás, sőt az elhagyás (korábbi műből csak a fő figurát emeli ki) eszközével is él az egységes kompozíció, a rajzi mondandó erősítése érdekében. A legelső (*Arte/Arts*) és a harmadik ciklus (*La Familia/The Family*) a legnagyobb műszámú (19), s utánuk következik a hetedik (*La Guerra/The War*) 17 művel. Az első, a *Művészet* fejezet megalapozza a kötet hangütését, Szalay itt mintha valamelyest kerülne – vagy inkább csak szűkmarkúbban használja – a drámaian szcenírozott jeleneteket. Igaz ugyan, hogy különösen a *La Muerte/Death* fejezet erről szól, s más ciklusokba is bekerült egy-egy ilyen karakterű mű. Míg a második rajzkönyvében csak néhány kompozíció idézi föl a háború borzalmait, itt az évszámokkal jelzett (1939-től 1945-ig) művekkel magát a folyamatot érzékelteti a bevonulástól a sebesültekig, a háborús bűnösök elítéléséig. Az utolsó, záró fejezetben (*La Religion/Religion*) a katolikus Argentínának tesz vallomást a saját hitének alakjaival, Ádámtól és Évától kezdve Jézus Krisztus életjelenetein, szenteken, öreg rabbinuson át egészen a megtért és a hitet konokul terjesztő, határozott akarátú Szent Pál-ig.

1956-ban az események helyszínétől több ezer kilométerre lepte meg a magyar forradalom. „1956 októberében bejött hozzám Szalay Lajos feldúlt állapotban. »Három napja nem alszom, éjjel-nappal rajzok« – mondta, s elővett a táskájából ötven-hatvan rajzot. [...] November 4-dike után megint eljött sápadtan, kétségbeesetten, újabb rajzokkal. Megrendülve néztem át, és elhatároztam, hogy ki kell adni. Szalay nem kért a rajzokért egy fillért sem, csak azt kérte, hogy ő tördelhesse be a rajzokat a szövegbe. Megtervezte a címlapot három sávból: fent piros S O S betűkkel, lent zöld S O S mezővel, a középső fehér sávon fekete betűkkel: *El drama de Hungria*.”²⁶ A rajzos kiadványt „elküldtük az ENSZ-hez, a világszervezet kormányaihoz és a világ vezető lapjaihoz, minden fontosabb latin-amerikai külügyminisztériumhoz és újsághoz.”²⁷ A 45 rajzot tartalmazó, teljes egészében Szalay tervezte (egyetlen ilyen műve) könyv²⁸ a magyarországi szabad rádióadásokból közölt időrendi sorrendben (1956. október 23–november 4.) szövegválogatást. Szalay élet- és magyar való-ságismerete igen mély és differenciált. Fölfokozta ezt a mindig a kiszolgáltatottak mellé álló, plebejus karakterű életfölfogása és igen körültekintő, a legkisebb részletekben is elmélyülni képes, a disztinválásra hajlamos jelleme. Kutató, örökké kereső kíváncsisága fölruházta őt nagyfokú szenzibilitással, erőteljes átélő- és beleérző képességgel. Haditudósítóként mélyreható, életre szóló élményeket raktározott el a háborúról, az agresszivitásról, embereket, népeket egymásnak feszüléséről. A rajzok geneziséről vallotta: „Hallgattam a rádióban a híreket, és rajzoltam. A rajzok a rádióhírekre érzett személyes megindulásom grafikai vetületei.”²⁹ Az 1956-os rajzciklus a rádióhallgatást, az utcai harcokat, az orosz tankok ellen induló ifjakat ugyanolyan szuggesztív erővel idézi elének, mint az áldozatok döbbenetét, a harc kilátástalanságát vagy a számonkérés megalázottságát, a börtönrácsok kietlenségét. Néhány kompozíción a keresztre feszített Jézust is agresszorok fenyegetik, míg másokon égi segítők, angyalok is megjelennek.³⁰ A Steinbeck-illusztrációként ismert *Apo-kalipszis* négy lovasa itt elesettek hadán tipor. Szalay egy tényeken alapuló, de elképzelt, megkonst-

ruált forradalomképet vetít elénk: expresszíven, nagyfokú átéléssel és elhithetőséggel. (Apró anekdota: az '56-os menekültek közül Buenos Airesben többen saját magukra vélték ismerni a rajzokban, ám az alkotó mindig elhárította e látszategyezéseket.) József Attila-i értelemben: igazian, a valódiból, annak közvetített, saját habitusában/fantáziájában megképzett, önállóan megalkotott képével tudott előállni. Az elképzelt „látvány mögé rejtett valóságot” (Szalay kifejezése), maga megidézte, saját forradalomképet vetít elénk úgy, hogy megrajzolta annak a benne vizualizálódott imágóját. Szalay paradox megfogalmazásaiból kiindulva, ő a forradalom idején ugyan Buenos Airesben lakott, ám Budapesten, Magyarországon élt, akkor bizonyosan itt dobogott a szíve.³¹

Szalay 1956-os, folyamatosan bővülő rajz-sorozata újságokban,³² könyvekben és kiállításokon egyaránt megjelent. A kiadványokban mindig a tartalmi igényeknek és szerkesztési elveknek megfelelően használta azokat. Az 1957 októberében kiadott ötödik (Argentínában harmadik) önálló Szalay-rajzkiadvány (*Lajos Szalay Dibujos – Drawings*)³³ élére, *Szegény Hazám* bevezető rajzával is a magyar forradalom rajzciklusát, a *La Tragedia Húngara/The Hungarian Tragedy* negyvenegy művét helyezte. Ezt követik: *Győző, Legyőzött, Lovasok*, majd a keresztény ikonográfiához sorolódó művek (*Káin és Káin, Apokalipszis, Izsák fölhaldozása, Tóbiás, Tékozló fiú*) mint átvezetők, összekötők a következő, sokrétű érzékiséggel telített ciklushoz, a „*Les Fleurs du Mal*” (Baudelaire) harminc kompozíciójához. A modern költészet meghatározó, tabukat döntő és új költői nyelvet meghonosító verseit megjelenítő kompozíciók lényegükben térnek el a korábbi rajzaitól. Ezekben a tudatosan vállalt bűn és bűnbocsánat, az antik idill iránti nosztalgia és a pogány erotika boldogsága önváddal kísért érzékiségben nyilvánul meg. Kerecsendi Kiss Márton szerint a Baudelaire-rajzokban „a lopott örömök háta mögött a paradicsomból kiűzetés emléke”³⁴ kísért.

Mindezekhez harmonikusan illeszkednek a könyv egész kompozícióját záró *Festő és modell*-rajzok. A *Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958*³⁵ egyik fejezete: *A magyar szabadságharc költészete – 29 Szalay-rajzzal*. A kötet borítóján a forradalom áldozatainak emléket állító, kereszt alakú színes festmény nyomata: *Sicut et nos dimittimus*. A magyar forradalomról Buenos Airstól Stockholmig sorra jelentek meg a magyar segélyalapoknak és az emigránsoknak följajánlott irodalmi antológiák.³⁶ A *Liras en las Catacumbas*³⁷ címlapja és 47 rajza is Szalay műve (ez a legtöbb együtt az 1956-os sorozatból). A rajzok több kiállításon is szerepeltek Argentínában,³⁸ az Egyesült Államokban³⁹ és a Miskolci Galéria szervezésében.⁴⁰

Szalay kapcsolata a könyvvel mint médiummal elsődlegesen fontos volt, azt a kiállításnál adekvátabb/intenzívebb megjelenési formának, műhordozónak tartotta. Ezért keresett kapcsolatokat kiadókkal, szerkesztőségekkel rajzai elhelyezésére. Tucumánban feladata volt az egyetem évkönyvének illusztrálása,⁴¹ de költészeti antológiában is jelentek meg egészoldalas rajzai.⁴²

Könyvborítókat, illusztrációkat⁴³ készített argentin⁴⁴ és magyar⁴⁵ kiadóknak is. Rajzait önálló⁴⁶ és kollektív tárlatokon is bemutatta, elismerően írtak róla az argentin és az emigrációs lapok. Szalay szerint a könyveiben kiadott „rajzok valóban befolyásolták az argentin rajzolást, de inkább segédkönyvei voltak annak a tanításnak, amit én a Tucumáni Egyetemen és a Buenos Aires-i Főiskolán szóval és rajzokkal is csináltam”.⁴⁷ Ismert, foglalkoztatott és sikeres alkotó lett Szalay, és alapvetően kiegyensúlyozottan él Argentínában,⁴⁸ ám az 1950-es évtized végén egy őket érzékenyen érintő szélsőséges politikai támadás miatt az Egyesült Államokba költöztek.

A KOVÁCS GÁBOR MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY SZALAY-MŰVEI

Szalay Lajos művei két földrész több országában lelhetők föl. Magyarországon múzeumok gyűjteményei mellett a Kovács Gábor Művészeti Alapítvány rendelkezik a legnagyobb számú és legsokoldalúbb kollektívával.⁴⁹ Ebből gazdag válogatást mutattak be a mester születése centenáriumán,⁵⁰ majd ennél kisebb együtteseket⁵¹ Kínában is.⁵² Argentínában Sergio Moscone képzőművész szervezte meg két fontos tárlatát,⁵³ Magyarországon több intézmény is állított ki rajzaiból.⁵⁴ E válogatás az életműnek első sorban az argentinai periódusából – Szalay jelentős ottani munkálkodása előtti tiszteletadésként – mutat be műveket. Néhány bevezető-fölvezető párizsi rajzzal kezdi, majd átívelő darabokkal folytatja New York-i, a *Genesis* rajzkiadványához emelkedő periódusba. A korábban nyújtott figuraalakításhoz képest a párizsi kompozíciók szélesebb formaképzése (*Lányok csónakban*, 1946; *Halászsok*, 1947) közvetlenül árulkodik egyfajta külsődleges Picasso-hatásról. „Picasso kivételes művész volt. Nagy hatást

tett rám a művészetében és a személyiségében megjelenő kontrasztokkal.”⁵⁵ A művek drámaibb megfogalmazásait harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb hangok felé billenti ezzel a formaképzéssel, amelyet Argentínában is alkalmazott (*Gondoskodás*, 1949). Különösképpen az *Antologia Poetica de Tucumán* című könyvhöz készült kiváló rajzokban érhetjük tetten ezt a nála ritkaságszámba menő, harmóniát sugalló megjelenítést (*Illusztráció a Primera Antologia de Tucumán című könyvhöz*, I–II).⁵⁶ A *Festő és modell* litográfiája a tucumáni egyetem grafikai műhelyében készült, és klasszikus 20. századi kompozíciótypust egyénít. Argentín kiadóknak született illusztrációi sorából fontos megemlíteni Ciro Alegria *Piedra y Cruz* című művéhez készült színezett rajzait, amelyeken a fölfeszítetre mutató megnyújtott, szakállas püspökfigurában erős kifejezésű, karakteres alakot teremtett (e sorozathoz illeszkedik az *Áldozás* kompozíciója is). A *Karamazov testvérek*hez az első alkotói periódusában kezdett rajzolni, majd az 1950-es években visszatért a témához. „A legnagyobb irodalmi élmény, amit valaha kaptam, a *Don Quijote* mellett a *Karamazov testvérek*. Részint azért, mert a mindannyiunkban lappangó négy testvért magamban is éreztem. Az Aljosától Ivanig lengő emberi indulat énbennem is éppúgy mozgott, mint bármelyik ma élő emberben, ahogy József Attila mondta: »Szívemben gyakran elidőz a tigris és a szelíd őz.« Ez az állati kettősség [...] engem Dosztojevszkijnél nagyon megfogott. [...] 300 rajzot csináltam hozzá, vagy még többet, de a háború közbejött, és a majdnem kész Dosztojevszkijt elfújta a szél, a háború szele”⁵⁷ (*Dosztojevszkij-illusztráció I–V., Ravatal*). Még egy fontos, a magyar illusztráció történetben is páratlan elképzelés kapcsolódott hozzá. Szalay „szöveg nélküli tervek”⁵⁸ dédelgett, vagyis kizárólag a rajzaival (az irodalmi szöveg mellőzéseivel!) akarta megjeleníteni a *Karamazov testvérek* (s más műveket is, mint pl. a *Don Quijote*). Az elhatározás szinte egész művészi pályájára kihatott, mert a rajzolt Karamazovok kiadása ugyan elakadt a háború miatt, de ő, amint látjuk, későbbi évtizedeiben is rajzolt a regényhez új kompozíciókat. Szalay általában nem tett különbséget rajz és illusztráció között, ugyanis az éppen aktuális illusztrációs föladatához gyakorta választott a már meglévő, stílusában, kifejezett tartalmában az adott textushoz illeszkedő rajzaiból. Az alkalmazott művészethez sorolt ágakat (könyvborító, reklám, plakát stb.) egyenrangúnak tétélezte az autonóm képzőművészeti munkákkal: „alkalmazott és finom művészet között nincs különbség”⁵⁹ (*Torstahl 50*). Van benne csendélet (*Csendélet hallal*), aktkompozíció (*Akt*, '50-es évek eleje), enteriőrbe helyezett költőt megjelenítő mű (*Lantos*), továbbá egy és több egészalakos kép (*Halász*, 1950; *Alakok bikával és hegedűvel*, *Evező szerzetes*). A hatvanas évek elejéről: *Festő, Szent György*. Festészeti kísérletei komolyságát és következetességét jelzik a szabad felületalakítású, az életműben is egyedi kompozíciói (*Faktúra I–III.*).

Szalay az élet minden általa fontosnak vélt összefüggését a megtapasztalt valóság legmélyebb rétegeiig lehatolva akarta megjeleníteni („szerettem volna a világ minden problémájával otthonos viszonyba kerülni”). „A mindenről vallás lelki kötelessége egy magyar művésznek”⁶⁰ arc poetica szerint dolgozott. A legfontosabb kifejezőeszközét, a vonalat mint képnyelve névszóját és igéjét ragozza: deklinálja és konjugálja. Így nála a vonal kiemelkedő intenzitással vesz részt a látvány formálásban. Az emberi érzések és állapotok egészen széles skáláján tudott fogalmazni a profántól a vallásosig, a bukolikusától a tragikusig, a rejtett drámaiság sejtetésétől a képi evidenciák érzékeltetéséig. A feltehetően kiadói megrendelésre készült szamurájrészeken az erőszak keleti válfajával szembesülünk (*Kegyetlen szamurájok*, *Keleti harcosok*, *Szamuraj harcosok*). Több kompozícióján állapotokat, fogalmakat, olykor egyszerű helyzeteket rögzít (*Meditáció*, *Féltékenység*, *Büntetés*, *Beszélgatók*, *Bárban*, *Zenészek*, *A beteg meggyógyítása*). Görög mitológiai földolgozásai: az ötalakos *Parisz ítélete*, az állatokat is elbűvölő lantjátékos, *Orpheusz*. Már az 1960-as évek körül születtek az ugyancsak ide sorolható, sűrűbb vonalhálóból szőtt kompozíciók (*Állatküzdelem*, *Harci kocsi*, *Harcos lóval*, *Harcosok*,⁶¹ *Napszekér*, *Patroklosz halála*) és a színes-dekoratív *Europé* (1962). Akár antik vagy újkori harcosokat, ellenségesen egymásnak feszülő figurákat/szándékokat fogalmaz, a győző és legyőzött viszonyrendszerét kikristályosított kompozíciós szerkezetben, vertikális és horizontális tengelyek ütköztetését fölhasználva nyomatékosítja.

Szalay a második világháborúban haditudósítóként egészen a Don-kanyarig eljutott. Háborúellenessége, elkötelezett pacifizmusa, mindenfajta erőszak- és pusztításellenessége művei egész sorozatain kapott egyedi formát (*A háború*, 1949; *Háború*, 1950; *A háború vége*, 1954). Az 1956-os magyar forradalom számos rajz létrejöttét motiválta, hazája iránti szoros elkötelezettségét is kifejezve (*Fiú puskával*, 1956;⁶² *Magyar sors*, 1956; *Rabok*, 1957; *Látogatás a börtönben*, 1958;⁶³ *Apokalipszis*, 1960 k.; *Magyarország 1956*, 1970 k.).

Művészete lelki rugóiról vallotta: „Én keresztény vagyok. [...] Az én művészetem vallásos jellegű. [...] Jézus ideálom nekem, mert parancsá tette, hogy még azt is szeressem, aki az életet nem szereti.”⁶⁴ A keresztény ikonográfia rendszerében számos művet fogalmazott, ezekből a gyűjtemény darabjai a következők: A *Szent Biblia* első részéhez, az *Ótestamentumból* főleg a teremtéshez (*Mózes első könyve*), s továbbiakhoz (*Sámuel I. könyve*, *Dániel könyve*, *Királyok könyve* stb.) is készített rajzokat szinte a teljes művészi alkotómunkásságában. Újra és újra visszatérve ugyanazt a témát többször, nyitott művek sorozataként gazdagítva fejlesztette tovább. A bűnbeesés (*A tiltott fa*, 1955 k.), a *Kiűzetés* és *Ábrahám áldozata* (két változatban) intenzíven foglalkoztatta. Az idevágó rajzok (*Noé kinéz a bárkából*, *József és Putifárné*, *Illés szekere*) mellett a tematika egyik főműve a fiatal Dávid lantjátékában elmélyedő Saul (*Dávid és Saul*). Az *Újszövetségből* az evangélistákat a szimbólumakkal (pl. *Szent Lukács*, 1956), a szenteket (*Szent János*, *Keresztelő Szent János*), Jézus csodatételét (*A vak meggyógyítása*) és a Megváltót állítja elének (*Áldó Krisztus*, 1946; *Feltámadás*, 1960 k.). Jézus keresztútjának állomásait montázs-szerűen, elementáris erővel jeleníti meg (*Keresztvitel*, *Stáció I*, *X*, *XI*). Az *Újszövetség végéről*, a *Jelenések könyvéből* Az *ítélet angyalát* idézi: „Féljétek az Istent, és néki adjatok dicsőséget: mert eljött az ő ítéletének órája; s imádjátok azt, a ki teremtette a mennyet, és a földet és a tengert és a vizek forrásait.” Az argentinai periódus festményei anyagukban (olajfesték helyett akvarell, tempera) és szemléletükben is különböznek a korai, főiskolás munkáitól. Szalay festészetet tanult Benkhard Ágostonnál. Hallgatóként „a Képzőművészeti Főiskolán négy díjat nyertem”⁶⁵ – nyilatkozta. Az akkori művein merész rövidüléseket és meglepő felülnézeteket alkalmaz, ám alapvetően perspektivikusak, sötét árnyalásúak ezek a mélyülő tér illúziójával fölruházott kompozíciói (pl. *Pásztorok érkezése*, 1936; *Szent Család*, 1936). Az argentinai festményein elhagyja a perspektivikus megjelenítést, a sötétből kibomló jelenetkezést, erősen síkban fogalmaz, térrétegeket érzékeltet feszesen, a színei élénkek, a korábbiaknál életigenlőbbek, helyenként tüzesek. Van olyan vélekedés, hogy a mexikói freskófestők síkban tartott, dekoratív kompozícióinak stílusa is hathatott rájuk.

A Kovács Gábor Művészeti Alapítvány (ahogy már említettük) arányaiban a legnagyobb számú festményt, színes kompozíciót birtokolja a magyarországi gyűjtemények között. A festő- és rajzoló-művész munkássága összegzéseként Németh Lajos művészettörténészt idézzük, aki szerint Szalaynak „már a negyvenes években rajzolt lapjai iskolát teremtettek. Szalay etikus alkat, műveiben korunk nagy morális, társadalmi kataklizmáira rezonál. Szimbólumköre az antik és keresztény mitológia. Formája a klasszicitás és az expresszivitás egyéni találkozására, ereje pedig a vonalait feszítő dinamika. Az újrealista törekvésű festők szellemi rokona, a modern magyar grafika legerőteljesebb egyénisége.”⁶⁶

JEGYZETEK

¹ Kiállításokon szerepelt, díjakat nyert, könyveket illusztrált (Szatmári Sándor: *Gulliver utazása Kazahániába*, 1941; Herczeg Ferenc: *Tűz a pusztában*, 1943; Szabó Lőrinc–Szalay Lajos: *Tizenkét vers tizenkét rajz*, 1943; Racine: *Bérénice*, 1943; John Steinbeck: *Egerek és emberek*, *Lement a hold*, 1945), kiadták két, iskolateremtő rajzait közlő rajzgyűjtőjét (*Szalay Lajos hatvan rajza*, 1941; *Szalay Lajos rajzai*, 1945).

² Georges Rouault festőművész javaslatára 1948-ban UNESCO-ösztöndíjat (50 000 frank) kapott.

³ Virginia Carreno visszaemlékezése: SÜMEGI György, *Szalay Lajos argentinai periódusa (1948–1960) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX.*, Miskolc, 2000. 323–340.

⁴ Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante*, Buenos Aires, 1949.

⁵ 1950-ben ott született a kislányuk, Szalay Klára.

⁶ SÜMEGI, *Szalay Lajos argentinai... i. m.*, 332–333.

⁷ Uo.

⁸ Uo., 337.

⁹ „Egyetlen dimenziónk a jelen” – Szalay Lajos festő- és rajzolóművész levelezéséből, szerk. SÜMEGI György, Budapest, 2009, 269.

¹⁰ *A művész kötelessége az erkölcsi bátorság. Beszélgetések Szalay Lajossal*, szerk. SÜMEGI György és TÓTH Piroska, Miskolci Galéria, 1991, 17.

¹¹ „Apám nagyon szeretett kísérletezni” – emlékezett a lánya. Az 1970-es években a rajzai nagy méretben történő torzításmentes fölvetítését tervezte, hogy ezek alapján a leánya áttegye, nagyméretű festményeket hozva létre. SZALAY Klára, *Memoár = Szalay Lajos*, szerk. FERTŐSZÖGI Péter, MÉSZÁROS Zsolt, SÜMEGI György, Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2009, 45–51.

¹² Prim József restaurátor meghatározása szerint a vas domborművek készülési folyamata a következő: anyaga az ún. mélyhúzó vaslemez, ez bírja a finom, hideg alakítást, amihez nem kell nagy erő. A lemezt méretre vágják, a rajzot rajzzal vagy indigóval felviszik rá, majd fölmelegítik a vaslapot, és a felületét belenyomják szurokba úgy, hogy a rajz fölfelé legyen. Mikor kihül a szurok, poncolószerszámmal vagy kalapács domborító végével, a golyóval végig kell menni a mintán. Így a nagyobb felületek megdomborítva bemélyednek a szurokba. Csak ahol ütik, ott mélyül a szurokba. A rajznak a tükörképét kell fölvenni. A melegítés során leoldották a szurkot, majd a lemezt 400–600 fokra fölmelegítik, így elszíneződik, és védőréteg jön létre rajta.

¹³ A „kovácsolt és cizellált” vasmunkákból huszonnégyet ki is állítottak Tucumánban (1956. június 19–26., Pena „El Cardon”, San Martin 445.).

¹⁴ SÜMEGI György, *Papírra simított szobrok. Újjonnan nyílt kiállítás – felidézett beszélgetés*, Heti Magyarország, 1992. november 6., 13.

¹⁵ SÜMEGI, Szalay Lajos argentínai... i. m., 332–333.

¹⁶ INRI, gipsz, 31×39,5 cm, jelezve jobbra lent: Szalay. Az argentínai magántulajdonból került a gipsz dombormű a Miskolci Galéria Szalay Állandó kiállításába. Négy bronzpéldány készült róla. Két vas domborművel együtt reprodukálva: Szalay Lajos, i. m., 268.

¹⁷ dr. Aczél Mártonné és leánya, 1950-es évek eleje, dekli, tempera, 66,5×76 cm, jelezve nincs (Mgt, Buenos Aires). Reprodukálva: Uo., 23.

¹⁸ Lucas PADILLA, *Los Dibujos Religiosos de Szalay*. Cikk-kivágot Szalay Lajos hagyatékából. A nála fönmaradt, művészetéről szóló írások – eredeti cikkek és részleteik – jelentős hányadán nem tüntették föl a megjelenésük legfontosabb adatait sem.

¹⁹ Ennek vezetője a Szalayt Tucumánba hívó Eugenio Hirsch, majd Alfredo de Vincenzo.

²⁰ SÜMEGI, Szalay Lajos argentínai... i. m., 337.

²¹ *Modern művészet és filozófia* címen 1956 elején tartott előadást a Pázmány Péter Szabadegyetemen, Buenos Airesben. NÉMETHY KESSERÚ Judit, „Szabadságom lett a börtönöm”. *Az argentínai magyar emigráció története 1948–1968*, Budapest, 2003, 314. A Buenos Airesben székelő Mindszenty Tudományos és Társadalmi Akadémia 1951 májusában választotta tagjai közé. „Egyetlen...” i. m., 26.

²² *Érintések. In memoriam Szalay Lajos*, Miskolc, 1996, 31–37.

²³ Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante. 25 dibujos a pluma*, Buenos Aires, 1949. Spanyol–magyar két nyelvű kiadása: Luis SZALAY, *Impresiones de un inmigrante. 25 dibujos a pluma / SZALAY Lajos, Egy bevándorló impressziói. 25 tollrajz*, szerk. dr. TÓTH Piroska, magánkiadás, Budapest, 1998. Szalay kamarakiállítását kísérő könyvbemutója: Biblioteca Nacional, Buenos Aires, 1998. október.

²⁴ Lajos SZALAY, *Dibujos Drawings 1937–1954*, Ministerio de Educacion de la Nacion Universidad Nacional de Tucuman, Tucumán, 1954. A kötetről: Fr. José Petit de MURAT, *Szalay Lajos*, a Tucumáni Egyetem Bölcsészettudományi Karának folyóirata, 1956/7. Különnyomat. *In memoriam 1996*, 38–43. II. kiadása: Lajos SZALAY, *Dibujos Drawings 1937–54*, Batuz Foundation, Universidad Nacional de Tucumán, 1992. Díszdobozba foglalt, laponkénti kiadás, 500 példányban.

²⁵ 1. *Arte/Arts*: 10 rajz; 2. *El Amor/Love*: 9; 3. *La Familia/The Family*: 7; 4. *La Mujer/Woman*: 10; 5. *El Hombre/The Man*: 19; 6. *La Morte/Death*: 8; 7. *La Guerre/The War*: 13; 8. *La Religion/Religion*: 17.

²⁶ A címadáshoz talán hozzájárult Herbert Beiner *El Drama de Hungria* című cikksorozata (La Nacion, 1956. november 26–december 7.). A magyar forradalom eseményeivel és következményeivel – szöveggel és képpel – részletesen foglalkozott a La Prensa újság is.

²⁷ *In memoriam 1987*, 43–45. Fercsey még hozzáteszi: „Szalay öt színben, kereszt formájában festette meg a magyar forradalom tragikus epizódját.” Ezt a festményt eljuttatták az Argentínában tartózkodó '56-os delegációhoz. Továbbá „a Délamerikai Magyarság szerkesztői Alsing Andersen dán diplomatának adták át az *El drama de Hungria* és a *Hungria no se rinde* füzeteket és Szalay Lajos rajzait”. Délamerikai Magyarság, 1959. VIII.

²⁸ *S O S El drama de Hungria*. Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1956; magyar kiadása: *S O S 1956 A magyar dráma*, Vác, 1996.

²⁹ *A művész... i. m.*, 77.

³⁰ Egyik kompozícióján három égi lény is kétségbeesetten akar segíteni. Ad analogiam: Márai Sándor: *Mennyből az angyal*.

³¹ A forradalom 30. évfordulójára Krassó György 1956 leghitelesebb képi megjelenítéseként tervezte kiadni Szalay sorozatát („Magyar Október” Szabadsajtó Szamizdatkiadó, London), ám akkor nem jelent meg.

³² Pl. még a forradalom évében megjelent fényképes (eltakart arcokkal) és szöveges forradalomidézőben hátsó borítón közöltek Szalay-rajzot. *Hungria ne se rinde*, Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1956. Azután a Münchenben kiadott *Nemzetőr* számos darabot közölt a sorozatból.

³³ Bev. Jorge Romero BREST, Guillermo Kraft Limitada, Buenos Aires, 1957. Szalay magyar kismonográfiájának szerzője e könyv rajz-sorozatai közt nem említi a 41 darabos forradalmi sorozatot. Talán ezt kompenzálандó két rajzot közöl belőle. LÁNCZ Sándor, *Szalay Lajos*, Corvina, Budapest, 1973, 12–13.

³⁴ KERECSENDI Kiss Márton, *Amikor rajzolok, vonallá változom. Torontói beszélgetés a világ egyik legnagyobb grafikusával, Szalay Lajossal*, Magyar Élet, 1965 k.

³⁵ Szerk. FERCSÉY János, Délamerikai Magyarság, Buenos Aires, 1958.

³⁶ *A Gloria victis* (Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban. *Nemzetőr*, München, 1966. Appendix) antológia tizenegyet sorol föl, köztük több (pl. a párizsi, a két oslói) illusztrált. (Ezek még földolgozatlanok.)

³⁷ A bevezetőjét jegyzik: Comision Literaria: Jorge Luis Borges, Miguel Angel Fulle, Pedro Miguel Obligado. Editado por la Asociacion Cultural Argentina Pro Hungria, Buenos Aires, 1959.

SZALAY LAJOS, Ábrahám áldozata, 1962

SZALAY LAJOS, A tiltott fa (Ádám és Éva), 1955 kł.

SZALAY LAJOS, Ábrahám áldozata, 1958

SZALAY LAJOS, Kiűzetés, 1955 kl.

³⁸ Pl. 1957. május: Galéria Antígona, Buenos Aires („A magyar szabadságharc eseményei ihlették e sorozatot, amely új fejezetet nyit meg művészi fejlődésében.” Délamerikai Magyarság, 1957. május 31.); 1958. május, Galeria Van Riel, Buenos Aires, *In memoriam 1996*, 43–53.

³⁹ *Lajos Szalay Exhibit of Drawings*, Hungaria Week, Oct. 23–29. The Ledge, Rutgers, the State University, 1961. Angol nyelvű katalógussal.

⁴⁰ A Miskolci Galéria Szalay 1956-os rajzszorozatából szitázott másolatokat készített, s ezeket többször kiállította (2004. november, Kazinczy Ferenc Múzeum; Sátoraljaújhely; Miskolci Galéria 2006; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2006 stb.). Katalógusa: *Szalay Lajos: 1956*, bev. SÜMEGI György, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum, 2006.

⁴¹ SÜMEGI, *Szalay Lajos argentínai... i. m.*, 334.

⁴² *Primera Antología Poética de Tucumán*, Comision Provincial de Belles Artes, Tucuman, MCMLII. (10 tábla + borító).

⁴³ *Rajz és irodalom. Szalay Lajos (1909–1995) illusztrációból*, szerk.: SÜMEGI György, Országos Idegennyelvű Könyvtár, Budapest, 1999.

⁴⁴ Ignazio ANZUÁTUQUI, *Mitología y víspera de Georgina*, Buenos Aires, 1949; James M. CAIN, *Carrera end o mayor*, Buenos Aires, 1950; Joseph CONRAD, *El hermano de la costa*, Buenos Aires, 1950; Ciro ALEGRIA, *Piedra e cruz*, Buenos Aires, 1950; Raúl GALÁN, *Carne de Tierra*, Tucumán, 1952; Julio Ardiles GRAY, *Cánticos Terrenales*, Tucumán, 1952; Federico PELTZER, *Tierra di Nadie*, Buenos Aires, 1955; Eduardo GALEANO, *Vagamundo*, Buenos Aires, 1973.

⁴⁵ Pl. VASZARY Gábor, *A macska föluggott az asztalra*, Magyarok Útja, Buenos Aires, 1950 (II. kiadás: 1951).

⁴⁶ Galeria Müller, Buenos Aires, 1949; Tucumán, 1955; Galeria Krayd, Buenos Aires, 1955. szeptember 12–24.; Pena „El Cardon”, San Martin 445, Tucumán, 1956. június; Galéria Antígona, Buenos Aires, 1957. május; *Dibujos de Szalay*, Galeria van Riel, Buenos Aires, 1958. május; Galeria van Riel, Buenos Aires, 1959. május; Galeria Antígona, Buenos Aires, 1959. november; *Lajos Szalay Dibujos*, Galeria Birger (katalógussal), Buenos Aires, 1976. szeptember; *Lajos Szalay Dibujos*, Vermeer Galeria de Arte (katalógussal), Buenos Aires, 1997. október.

⁴⁷ D. FEHÉR Zsuzsa, *Újra itthon. Beszélgetés Szalay Lajossal*, magnóbeszélgetés gépelt változata, Magyar Nemzeti Galéria Adattára, 21633/1982/15.

⁴⁸ „A szüleim, különösen apám, imádták a filmeket. Argentína az ötvenes években a filmrajongók paradicsoma volt. [...] Szinte mindennap moziba mentünk.” SZALAY, *Memoár, i. m.*, 45–51.

⁴⁹ www.kogart.hu/gyujtemenyek

⁵⁰ *Szalay Lajos, i. m.*

⁵¹ *Szalay Lajos Bibliája*, MODEM, Debrecen, 2016, Szépművészeti Múzeum, Kolozsvár, 2017, Művészetek Háza, Szekszárd, 2017.

⁵² *Szalay Lajos (1909–1995), az európai grafika mestere*, Liu Haisu Művészeti Múzeum, Sanghaj, 2014.

⁵³ Buenos Aires, 2012: *Lajos Szalay la línea maestra*, Museo de Artes Plásticas, Buenos Aires és *Lajos Szalay Dibujante e Ilustrador*, Museo del Dibujo y la Ilustración.

⁵⁴ Pl. *Szalay Lajos: Vonal-asszociációk*, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. március–április; *Szalay Lajos argentínai rajzai*, Jászi Galéria, 2015.

⁵⁵ „A lehetetlent keresem”. *Két beszélgetés Szalay Lajos festő- és grafikusművésszel*, közreadja SÜMEGI György, Hittel, 2009. május, 84–89. Lásd még: SZABÓ Lilla – SZABÓ Noémi, *Pablo Picasso, Szalay Lajos, Koloman Sokol*, Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, Budapest, 2016.

⁵⁶ A kötet 20. oldalán szereplő rajz Guillermo Orce Remis *Nueva oracion al Padra*, a 64. oldalon közzölt pedig Marina Brioner *El hermano Sembrador* című verséhez készült.

⁵⁷ SZALAY Lajos, *Végtelen a tényérben. Bakonyi Péter interjúi*, Budapest, 1987, 40–41.

⁵⁸ *A művész... i. m.*, 36.

⁵⁹ „Egyetlen...” *i. m.*, 86.

⁶⁰ *A művész... i. m.*, 14., 73.

⁶¹ Megjelent: *Lajos Szalay Dibujos – Drawings*, Guillermo Kraft Limitada, Buenos Aires, 1957.

⁶² Reprodukálva: *El drama de Hungria*, Buenos Aires, 1957, 26.

⁶³ Reprodukálva: *A Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958*, szerk. FERCSÉY János, Buenos Aires, 1958, 211.

⁶⁴ SZALAY, *Végtelen... i. m.*, 74., 19., 51.

⁶⁵ *Uo.*, 34.

⁶⁶ NÉMETH Lajos, *Modern magyar művészet*, Budapest, 1968, 133.

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Források hallgatása

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

A gyantás, félig kérge-foszlott,
hatalmas törzsben most halad
egy paleolit távirat.

Nemes Nagy Ágnes: *Vörösfenyő, páfrány, szunyog...* (1960)

Ám van, amikor az üzenet sokkal régebben, a régészeti őskőkor, avagy a pattintottkő-korszak előtt indult útjára. Akkor, amikor a Földet még nem népesítették be emberek, hogy uralmuk alá hajtsák. Megkövesedett gyantába, borostyánkőbe fagyva számtalan valamikori apró lény őrződött meg. Legtöbbször egy pórul járt egyed megkövesedett lényé szolgál néma tanúbizonyságul réges-régen kihalt fajtája létezéséről. A kutatót az így megőrződött egyed maradványa elsősorban azért érdekli, hogy tudományos becsvágyától fűtve egy addig ismeretlen fajtát illeszthessen be a rendszerbe. Nagy ritkán az is megesik, hogy a kővé vált pillanat rövid jelenetet sűrít magába. S még ritkább, amikor a főszereplő nem is látható, nincs ott, nem dermedt bele a ragadós nedvbe. Egyelőre megmenekedett. Úgy mentette meg az életét, hogy hátrahagyta az irháját, ami az ő esetében álca volt vagy báb. George Poinar, az Oregoni Állami Egyetem entomológusa 2016 augusztusában a *The British Mycological Society* szakfolyóirat hasábjain arról számolt be, hogy egy borostyánkő, amelyet a Balti-tenger oroszországi partvidékén találtak, egy csöppeteg gombát és egy rovarnak mindössze néhány pillanattal a ragacos faváladék lecsöppenése előtt levedlett álcáját tartalmazza. A jelenet főhőse mintegy ötvenmillió évvel ezelőtt eliszkolt a helyszínről.

Ahogy a rovarok a borostyánba, egyes szavak a nyelvhasználatba tapadtak bele történeti leletként. Egyetlen példát említek a sok közül. A nyelvünkől kihalt *ín* ('rabszolga, szolgarendű személy') szó 1077 táján I. László király III. törvényének 2. fejezetében tűnt fel, de ma már önmagában nem fordul elő, csak a belőle képzett *ínség* és *ínséges* származékokban, illetve a szintén gyakori *éhinység* összetétel belsejében. Kertész Manó ezekkel a szavakkal kezdte *Szokásmondások* című könyvét: „Minden nép nyelvében évezredek története szunnyad. Kik vagyunk, honnan jöttünk, kikkel érintkeztünk, mit tanultunk időtlen időkön át – ezekre a kérdésekre a nyelv bűvára még akkor is szinte pontos feleletet tud adni, hogyha a külső körülményekről, amelyek közt a nép élete a ködös hajdanokban lefolyt, nincsenek is egykorú és kétségtelen hitelű történelmi forrásaink.”¹ Az 1922-ben megjelent jeles munkát Kosztolányi Dezső méltatta a *Pesti Hírlapban*: „Mi a nyelvünket, melyet ükapáinktól örököltünk, úgy beszéljük, mint a kisgyerekek. Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv rejtetten mindenre emlékszik.”² A szorgos tudós bizakodása és a recenzeáló költő lelkesedése érthető, ám még akkor is csak mérsékeltebb derűlátás volna helyénvaló, ha az egyes tudományok olykor egymás segítségére sietnek. O. Nagy Gábor büszkén jegyezte meg, hogy a szóláskutatás a *kosarat kap* esetében „legalább részben visszaadhatja ... a művelődéstörténetnek a kölcsönt”, mert joggal feltételezhetjük „egy olyan szokásnak a hazai meglétét, amelynek az elterjedéséről egyébként nincsenek történeti adataink”.³

Ha valamiről nincs adat, nem szól híradás, akkor a nyelvhasználók gyakran élnek a *források hallgatnak róla* állandósult szókapcsolattal: „A rátkai, sárosnagypataki, tállyai kocsmáltatásról hallgatnak a források.”⁴ A *források hallgatása* is hasonlóképpen működik, a *hallgatás* deverbális főnév megörökölheti az ige argumentumszerkezetét: az Árpád-házi „Margitra vonatkozó források hallgatása [Magyarországi Boldog] Ilonáról továbbra is rejtély marad”.⁵ Ebben a köznapi megszemélyesítésben a mindig többes számban álló *forrás* főnév nem a földből természetes úton felszínre törő vizet jelent, hanem többnyire régebben keletkezett, kéziratos vagy nyomtatott művet, amelyből a történészek a munkájukhoz szükséges adatokat merítik. A *forrásjegyzék*, *forráskutatás*, *forrásmunka*,

forrásmű, forrástanulmány összetételek előtagja mintegy ismeretelméleti értelemben kezeskedik arról, hogy ezek az adatok – éppúgy, mint a forrás friss és tiszta vize – megbízhatóak. Találó, bár kissé régies szófordulattal a magyar történet kútfőiről is beszélnek, s váltakozva használják a magyar történet forrásai kifejezéssel. Eredeti jelentésében a kútfő az a hely, ahonnan a forrás fakad, átvitt értelemben viszont részleges szinonimája a forrásnak. A hírek, értesülések, információk hiányát ugyanazzal a fogalmi hálóval ragadjuk meg, mint meglétüket. A kognitív tudomány műszavával a forrás és a kútfő is AZ INFORMÁCIÓ FOLYÉKONY ANYAG ontológiai metafora képzetét kelti fel és erősíti meg.

A történeti forrás és a történeti kútfő kifejezések között az az alapvető különbség, hogy a kútfő – amennyiben nem újbóli megszemélyesítésről van szó, mint amilyen a bölcsesség kútfeje – mindig emberre vonatkozik, a forrás viszont néma tárgyakra, régészeti leletekre is. A krónikás dönthet úgy, hogy hallgat valamiről. Anonymus ismerte ugyan a Botond-mondát, mégsem beszélt el, amit így indokolt meg: „a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiben hallottam”.⁶ Ám van, amikor a hajdanvolt tollforgatóról csak a múltat fürkésző jelenkori szaktudós félrevezető szavajárása kelti azt a látszatot, mintha valamiről hallgatna. Az angol George Batesnek tulajdonított szellemes megállapítás éppen ezt teszi nevetségessé: „Annak oka, hogy Chaucer hallgat a repülőgépekről, abban keresendő, hogy egész életében egyetlenegy se látott.”⁷ A meghökkentő és mulatságos példa arra világít rá, hogy hallgatni csak olyasmiről lehet, amit ismerünk, amiről tudomásunk van. A hallgat ige tranzitív használata nem mindig vetíthető vissza a múltba: Anonymus 1200 körül valóban hallgatott Botond vezér konstantinápolyi vitézségéről, Chaucer viszont 1380 táján nem hallgathatott a repülőgépekről. Tény és való, hogy egy szót sem ejtett erről a légi közlekedési eszközről, de durva hiba volna azt állítani, hogy hallgatott róla. Arról, ami nem létezett, a források nem szólhattak, de nem is hallgathattak. Amúgy is nehezebb valaminek a hiányát megállapítani, mint valaminek a meglétét. Nádasdy Ádámot idézem: „A legnehezebb dolog valamiről azt mondani, hogy nincs. Nagy tudományos körültekintés, bátorság kell hozzá.”⁸

A források makacs és közönyös hallgatása azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy amiről hallgatnak, az nem is létezett. Ortvay Tivadar ugyanezt fogalmazta meg 1875-ben a névtelen jegyző krónikáját taglalva: „a források hallgatása még nem képezheti direct érvét valamely történeti factum nem létezettségének”.⁹ Az egykori alakok és történések éles körvonalai fokozatosan elhalványultak, majd szertefoszlottak, mire eljutottak abba a jövővilágba, amelyet mi jelenként élünk meg. A rejtély felcsigázza a képzeletet, míg a szikár tények lehűtik a kedélyt. A félszeg tudósok és a merész dilettánsok éppúgy csak találgatásokra hagyatkozhatnak, amikor újra meg újra nekiveselkednek a rejtély megfejtésének, saját példájukkal tanúsítva Friedrich Schlegel aforizmájának igazát: „A történész: visszafelé tekintő próféta.”¹⁰ Olykor még az igazán tekintélyes tudósok is hasonló következtetésre jutnak. Az orientalista Ligeti Lajos a magyar nép és nyelv eredetét kutatva nem akart „hipotézisek fellegei közt nyomozni”, szakított a hagyományos módszerrel: „Megfordítjuk a történeti sorrendet, s a honfoglalókhöz szegődve történetüket, viselt dolgaikat visszafelé pergetve próbáljuk követni.”¹¹ A források hallgatása hol ragyogó, hol csak kétes értékű teljesítményekre ösztönöz. Megítélésükre az adott tudományág képviselői hivatottak. Jómagam pusztán néhány esetet ismertetek, mindegyikük azt szemlélteti, hogy az adathiányt milyen leleményes módszertani megoldásokkal próbálták áthidalni. A legszokványosabb kérdésekre keresték a választ: *Ki az?, Hogy hívták?, Ki tette?, Mi történt?, Hogyan történt?, Mikor történt?, Mi az?, Mire szolgált?, Hogyan működött?* És a kérdések szinte a végtelenségig szaporíthatók. Egy közülük: *Mi volt a gépkocsi rendszáma?* Karel Čapek egyik bűnügyi elbeszélésében Jaroslav Nerad szürrealista költő hajnali négykor kapatosan baktatott hazafelé a Žitná utcán, amikor egy autó elütött egy öregasszonyt, és megállás nélkül továbbhajtott. Hazaérve papírra vetette rémes élményét, s amikor kora délelőtt tanúként idézték a rendőrségre, dr. Mejzlík rendőrfogalmazó társaságában zákányos fővel így fejtette meg a vers egyik talányos sorának – *hattyúnyak, kebel, dob és cintányér* – értelmét, azaz a rendszámot: 235.¹²

A tudományelméletet művelő szakfilozófusokat és a történésztársadalmat is megosztja az a kérdés, hogy a *Mi lett volna, ha...?* történelmietlen kérdésnek számít-e, vagy pedig az ismert tényeket, törvényeket és nomológiai szabályszerűségeket gondosan számításba vevő feltevések nélkül gyakorlatilag lehetetlen volna hiteles történeti magyarázatot adni. A játékkártya megjelenéséről először Johannes von Rheinfeldén dominikánus szerzetes adott hírt 1377-ben. *De moribus et disciplina humanae conversationis id est ludus cartularum* című traktátusában arról tudósított, hogy mindenki kártyázik: a gyerekek az utca porában, a nemesek udvarházaikban, a pór nép az italméré-

sekben. A *terminus ante quem* 1377 – a játékkártya ez előtt az időpont előtt tűnt fel Európában, de nem tudni, mikor. Kolb Jenő kártyatörténész emellett érvelt, hogy a *terminus post quem* 1321. „Megmondásra késztet, hogy Dante, aki pedig *Commediájába* korának egész képét belesűrítette, nem említi egy szóval sem a kártyázás bűnös szenvedélyét.”¹³ Enthüsematikus érvelése így egészíthető ki: Dante minderről írt, ami korára jellemző. A járványként terjedő játék, illetve az egyházi és világi hatóságok egymást követő, szigorú tiltó rendelkezései felkeltették volna a figyelmét. Az, hogy nem írt a kártyáról, azt támasztja alá, hogy a kártya csak később terjedt el Itáliában. Mivel életének utolsó percéig az *Isteni színjáték*on dolgozott, a kártya megjelenését halálának időpontja, 1321 szeptembere utánra kell helyezni. Az iménti megmondolás a Nelson Goodman-féle kontrafaktuális implikációként is megfogalmazható: *Ha a 14. század első két évtizedében Itáliában már ismerték volna a játékkártyát, akkor Dante írt volna róla.*¹⁴

A források hallgatását élesen el kell választani a nemleges ténymegállapításoktól. A források hallgatásának – egyelőre a kútfők hallgatását értve rajta – több alete van: 1. a szóban forgó személyről, eseményről vagy dologról sohasem készült írásos feljegyzés; 2. a feljegyzések elenyésztettek; 3. az írás nyelve megfejtetlen; 4. az iratok ismeretlen helyen lappanganak. A nemleges ténymegállapítások viszont azt fejezik ki, hogy nem történt meg valami: nem villámlott, nem ugatott a kutya. Sherlock Holmest egyik ügyének megoldása során éppen az vezette nyomra, hogy a haláleset éjszakáján nem ugatott a kutya.¹⁵ A mesterdetektív, akinek feltűnt a kutya különös viselkedése, így okoskodott: *A kutya mindig ugat, ha idegen van a közelben. A kutya nem ugatott éjszaka, következésképpen nem volt idegen a közelben. A tettest előbb a háziak között kereste, majd kiderítette, hogy nem gyilkosság történt, hanem végzetes baleset. Holmes levezetése nem tartalmaz tényellentétes feltevéseket, csak nemleges ténymegállapításokat. A bírói ítékezés általában kerüli a nemleges ténymegállapításokat, mert jogi alaptételnek számít, hogy valaminek a hiánya nem bizonyítható. A szabadalmi jogban viszont ismeretes a nemleges megállapításra vonatkozó kérelem, amely azt mondja ki, hogy a hasznosítani kívánt termék vagy eljárás nem ütközik mintaoltalomba.*

A régészetet ódivatú, kissé gúnyos kifejezéssel az ásó tudományának is nevezik, melynek elsődleges forrásai tárgyak: csontok, edények, szerszámok, ékszerek, fegyverek stb. A régészek megkülönböztetik egymástól a tárgyi emlékek hallgatását, illetve a tárgyi emlékek hiányának tanúságát. *A források hallgatásán* szűk értelemben az artefaktumok hallgatása értendő, az, ha egy tárgyi emlékről nem tudni, mire szolgált. Múzeumaink számos ilyen tárgyat őriznek. Az egyik nevezetes darab a kökénydombi I. Vénusznek nevezett (21,2 cm magas, 11,5 cm széles) öblös, üreges testű antropomorf edény, amelyet más kultusztárgyak társaságában Hódmezővásárhely-Kökénydombon tártak fel 1942-ben. Az ásató Banner János adta a Kr. e. 4000–3800 tájékán feltűnt régészeti kultúrának a Tisza-kultúra elnevezést. A tárgyi emlékek hiányát kifejező mondatok viszont arra vonatkoznak, amit a föld nem vetett, mert nem vethetett ki magából: „Az aranyak beáramlása I. Theodosius [379–395] hatalomra kerülését követően megszűnik. ... Az érmek hiánya azt is jelzi, hogy mind a vandálok, mind pedig a gepidák szerepe a római külpolitikai kapcsolatrendszerben csökkent vagy megszűnt.”¹⁶ *Az érmek hiánya azt jelzi / bizonyítja / erősíti meg* nemleges ténymegállapításoknak a régészeti szövegekben gyakran tulajdonítanak magyarázó értéket. Más tudományterületeken is feltűnik az az érvelési mód, hogy valaminek a hiánya ad magyarázatot valami másra. A magyar parasztság teherhordó eszközeiről értekező Paládi-Kovács Attila megállapítása szerint az Alföld központi és déli részén az emberi erővel történő szállításnak sokkal kisebb volt a jelentősége, mint az ország más térségeiben: „Ezt a tényt nemcsak a fejen hordás, a vászonlepedőkkel hátán való cipekedés és a kettős tarisznya hiánya igazolja, hanem az is, hogy egyáltalában kisset számú teherhordó eszköz használatos e térségben.”¹⁷

A történeti kútfők némasága lehet örök vagy csak időleges. Számos esetben igaztalan volna azt állítani, hogy egy árva szót sem „szólnak”. A tárgy beható ismeretén iskolázott képzelőerő néha szóra bírhatja őket, s még ha nem csikarhat is ki belőlük mindent, megtörheti konok hallgatásukat. Egykorú krónikás nem tudósított arról, hogy a honfoglaló magyar törzs- és nemzetségek hol telepedtek meg a Kárpát-medencében. Írott források hiányában jó szolgálatot tehet az analógia, mégpedig az *analogia attributionis*, az oksági összefüggésre alapozott hasonlóság. Két ferences szerzetes, Plano Carpini, aki 1247-ben IV. Ince pápa követeként kereste fel a mongol kánt, illetve Rubruk, aki 1255-ben IX. Lajos francia király levelével kelt útra, arról számolt be útijelentésében, hogy Batu kán és családtagjai egy őszi és egy tavaszi szálláshely között vándoroltak. Mivel honfoglaló eleink is fél-

nomád életmódot folytattak, a vezérek és kíséretük úgyszintén „a folyókkal párhuzamosan végeztek ingamozgást állandó téli és nyári udvarhelyeik között”. Györffy György abból indult ki, hogy a természetföldrajzi és politikai térkép ez esetben egybevágó, mert a folyók nagysága a korabeli uralmi viszonyokat vetíti elénk, amit a helynevek tanúsága erősíthet meg. Mivel „a 10. századi magyar uralkodók és főemberek szálláshelyeit rendszerint személynevükkel nevezték”, térképen ábrázolta téli és nyári szálláshelyüket, s a két végpont kirajzolta a vezérek partvonalát.¹⁸ Anonymus kilétének megállapítására pedig olyan térképet szerkesztett, amelyen „a jelentéktelen helyek nevei ugranak ki”, mert „a valódi földrajzi tájékozottságot nem a jelentős, hanem éppen a jelentéktelen helyek ismerete árulja el”.¹⁹ A tollforgatók is ott mutatnak helyi tájékozottságot, ahol huzamosabb ideig tartózkodtak. A térkép sűrűsödési pontjai azt jelzik, hogy Anonymus Buda és Pest környékét ismerte a legjobban, ami arra mutat, hogy alighanem a budai (óbudai) egyház élén állt. Sajnálatos módon azonban „éppen ebből az időből, az 1186-tól 1211-ig terjedő évekből nem ismerjük a budai prépostok nevét”.²⁰ A kiváló történész azt ismerte fel, hogy a térképészeti konvenció megfordítása a helyismeretet felölelő pragmatikai kompetenciát mutatja meg.

A tettes kilétének megállapításához jó szolgálatot tehet egy pontos személyleírás, fénykép vagy fantomkép. Kinézete rendszerint elárulja kilétét. A francia Alphonse Bertillon az 1880-as években dolgozta ki a testmérés (antropometria) és a különös ismertetőjegyek, azaz a személyleírás alapelveit. A rabosító fényképek, a szemből és a jobb arcélról készített fotók felvételéhez szükséges berendezés megépítése is az ő nevéhez fűződik. Louis Daguerre 1839-ben jelentette meg Párizsban a fényképezés leírását tartalmazó karcsú könyvét, Hermann Helmholtz pedig 1851-ben adta ki Berlinben a szemtükör működését bemutató vékony füzetét.²¹ E két találmány, a dagerrotípa és az ophthalmoszkóp képzetéhez kisvártatva az a háborzongató hiedelem tapadt, mely szerint a meggyilkolt ember rechehátyája megőrzi az életének utolsó pillanatában látottakat. Maxime Verneis 1869-ben kutyákat és macskákat mérgezett, illetve fojtott meg laboratóriumában, hogy lefényképezhesse a kiszervedett állatok retináját.²² Franz Christian Boll 1876 táján egy fotokémiai eljárást dolgozott ki, Wilhelm Kühne pedig 1877 és 1881 között leölt házinyulak retinájáról készített optogramnak nevezett felvételeket.²³ Azt az elképzelést, mely szerint az emberi szem nemcsak kamera, hanem fényérzékeny lemez is, 1888-ban a Hasfelmetsző Jack után nyomozó Scotland Yard is megpróbálta a bűnüldözés szolgálatába állítani. A szépírók is nagy buzgalommal szőtték bele történeteikbe, hogy „a holt ember rechehátyáján mindig az a kép marad meg, melyet halála percében látott”.²⁴ Jules Verne 1902-ben megjelent regényében a Kip fivérek gyanúsították Gibson kapitány meggyilkolásával, de amikor a kapitány fia nagyítóval nézett bele apja üveges szemébe, a fedélzetmester és a kormányos alakját pillantotta meg.

A *Mi történt?, Hogyan történt?* kérdésre sokszor csak közvetett bizonyítékokra támaszkodva adható a tényeknek megfelelő válasz. A szélesebb közvéleményt és a történészszakmát is megosztja a kérdés, hogy Széchenyi István 1860. április 8-án a döblingi elmeagyógyintézetben vajon öngyilkosságot követett-e el, vagy gyilkosság történt. A halálhírt követően lábra kapott a szóbeszéd, mely szerint a gróft a bécsi udvar gyilkoltatta meg. Magyar kutatók azonban csak a Monarchia széthullása után tekinthettek bele az osztrák levéltárak titkos irataiba. Legnagyobb meglepetésükre „a belügyi és a külügyi iratgyűjtemények legtitkosabb zugaiból sem került elő semmi kompromittáló adat”. Széchenyi-monográfiájában Csorba László hozzáfűzte, hogy a forráshiány ez esetben nem bizonyít semmit, hiszen tényként csak az könyvelhető el, hogy a spekulatív feltevések – „követve a »cui prodest?« (»kinek használ?«) ősi kérdését – mögé nem sikerült semmiféle egyértelmű, árulkodó dokumentumot felsorakoztatni”.²⁵ Az előkerült iratok kibocsátói – éppen ellenkezőleg – amiatt sajnálkoztak, hogy a felségsértő *Ein Blick* (1859) megírásáért immáron nincs kit felelősségre vonni. A kutatásban fordulatot hozott, amikor 1958-ban a nagyecenki templom sekrestyéjében előkerültek Tolnay Antal plébános feljegyzései. Széchenyi évekkal elméje elborulása előtt fejtette ki gyóntatóatyjának, miképpen vetne véget életének, ha úgy hozná a sors: „az öngyilkosság nemei között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van, ...ha az illető bal kezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi, és a pisztolynak csövét alája teszi és elsüti, a fenntartott bal kéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó bal kezének tenyere ... fekete volt a lőpornak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett.”²⁶ A plébános előzetes feljegyzése az öngyilkosság megfelelő módjáról, illetve a holttestet megtaláló inasok és a segédorvos beszámolóí részleteikben is megfelleltethetők egymásnak. Az öngyilkosság-hipotézis mellett

szól, hogy a kétségbeesett cselekedet ily módon egyedül, külső beavatkozás igénybevétele nélkül is bármikor kivitelezhető.²⁷

A *Ki tette?* kérdés jogi és morális értelemben is kétfelé ágazik: *Ki követte el?*, illetve *Ki készítette?* A muzeológusok és a művészettörténészek az utóbbinál szűkebb terjedelmű *Ki alkotta?* kérdésre keresik a választ. Az attribúció akkor sikeres, ha a mértékadó szakmai közösség elfogadja a *Ki festette?*, *Ki faragta?*, *Ki metszette?* kérdésre adott választ. A művész kilétének megállapítása többek között stíluskritikán, ikonográfiai elemzésen, inventáriumi adatokon, technikai vizsgálatokon stb. alapul. Az olasz Giovanni Morelli a 19. század derekán új módszert dolgozott ki a szerzőség megállapítására. Az elhanyagolt részleteket kísérté figyelemmel, lajstromba szedte, milyen jellegzetes füleket, kezeket, körmököt rajzoltak a nagy mesterek (Botticelli, Cosimo Tura, Fra Filippo, Leonardo, Mantegna stb.). Iwan Lermolieff álnéven 1874 és 1876 között csaknem egy tucatnyi hosszabb-rövidebb cikke jelent meg a lipcsei Zeitschrift für bildende Kunst folyóiratban, majd 1880-ban kiadott könyvében itáliai festmények mestereinek szerzőségét vonta kétségbe, illetve állapította meg meglepő magabiztossággal.²⁸ A természettudományokra emlékeztető eljárása felháborodást váltott ki az alkotó egyéniséget és a stílust eszményítő hegelianus művészettörténészek és az avatott műértők, a *connoisseurs*ök körében. A Morelli-módszert – 1883-ban írásai első angol kiadásának címlapján felfedte kilétét – még bírálói közül is sokan átvették, de róla idővel megfeledtek. Edgar Wind, az oxfordi egyetem professzora hívta fel ismét a figyelmet munkásságára 1960-ban a BBC Rádióban tartott előadás-sorozatában: „Morelli levonta az egyetlen lehetséges konklúziót. Hogy azonosítani tudjuk a mester művét, hogy a másolatot meg lehessen különböztetni az eredetitől, az apró részleteket kell górcső alá vennünk, azokat a lényegtelen, másodlagos jegyeket, amelyek esetlegességüknél fogva sem az utánzó, sem a restaurátor, sem a hamisító figyelmét nem vonják magukra.”²⁹

Carlo Ginzburg immáron klasszikus tanulmányában egy új ismeretelméleti modell lopakodó térhódítását vázolta fel. Elemzését Morelli módszerének bemutatásával kezdte, majd elgondolkodtató párhuzamokra hívta fel a figyelmet. Arthur Conan Doyle 1893-ban megjelent elbeszélésében egy vénkisasszony, Miss Susan Cushing egy nap csomagot kapott, benne két levágott emberi füllel. Sherlock Holmes a reggeli lapokból értesült az esetről, s még aznap délelőtt meg is oldotta az esetet, az érdeklődő Watsonot pedig így oktatta ki: „Minden fülnek megvan a maga határozott formája, és különbözik minden más fültől”,³⁰ majd hozzáfűzte, hogy a múlt évi *Anthropological Journal*ban két rövid cikket jegyzett e tárgyban. (Az író nagybátyja, Henry Doyle festő és műkritikus, a dublini múzeum igazgatója 1887-ben találkozott is Morellyel.) Sigmund Freud eredetileg név nélkül megjelent, *Michelangelo Mózese* (1914) című esszéjében elmesélte, hogy még mielőtt bármit is hallott volna a pszichoanalízisről, felkeltették az érdeklődését az orosz Lermolieff írásai, később azt is megtudta, hogy az álnév mögött egy olasz orvos, Morelli bújt meg: „eljárása közeli rokonságban áll az orvosi pszichoanalízis technikájával, hisz e technikát is az jellemzi, hogy kevésre becsült vagy figyelmen kívül hagyott vonásokból, jellegzetességekből, a megfigyelés hulladékából [...] fejtsen meg rejtett titkokat”.³¹ Ginzburg hozzáfűzte, hogy Freud kedvelte és sokra tartotta a Sherlock Holmes-históriákat, s ezzel a kör bezárult. Mindhárman – Morelli, Freud, Conan Doyle – orvosi diplomát szereztek, és mindhármuk számára az orvosi szemiotika modellje volt irányadó, „azé a tudományé, amely megengedi a közvetlen megfigyelés számára hozzáférhetetlen betegségeknek a felületi tünetekre támaszkodó diagnózisát”.³² Bármelyikük mondhatta volna, amit Sherlock Holmes vetett oda foghegyről a minduntalan álmélgató Watsonnak: „Ismeri a módszeremet, [...] az apróságok alapos megfigyelésén alapszik.”³³ A CIA is ügyel(t) a részletekre. A kommunista Kína pártsajtója 1966 júliusában világgá kürtölte, hogy az akkor hetvenkét éves Mao Ce-tung is rész vett a vuhani Jang-ce-átúszó versenyen, amelyről fényképeket is közzétettek. Az amerikai hírszerzés elkészítette a „nagy kormányos” fülének 30 cm-es gipszmását, hogy kellő biztonsággal állapíthassák meg: ő tempózott-e a folyóban, vagy egyik hasonmása.³⁴

Egy korszak leghíresebb művészeről sohasem könnyű írni, s ez fokozottan igaz a Kr. e. 4. század derekán működött görög festőre, Apellészre. Nagy Sándor udvari festőjének ugyanis egyetlen műve sem maradt fenn. Ernst Gombrich mégis arra vállalkozott, hogy az ő festészetéről írjon tanulmányt. Mivel Apellész „képeinek tökéletes csillogását, valamint azt a fényhatást dicsérték, amitől a formák mintegy kiemelkedtek képei síkjából”, Gombrich a fénykezelés művészetét és műhelyhagyományait elemezte. Csaknem járatlan útra tévedt, mert a szakírók addig mostohán bántak ezzel a kérdéskörrel. A fény szerepét próbálta elméletileg tisztázni, típusait (csúcsfény, surlófény, felfé-

nyezés stb.) egymástól elválasztani, felbukkanásuk történeti sorrendjében műhelyekhez, alkotókhoz kötni. Csak így reménykedhetett abban, hogy a vonalak mesteréről írottak értelmét legalább részben megfejtje. Merész vállalkozása előtt a művészettörténet mibenlétét és lehetséges voltát illető elméleti alapvetése nyitotta meg az utat: „A művészetnek kifejezetten azért van története, mert a képalkotás meggyőző módszereit egyrészt ki kell fejleszteni, másrészt meg kell tanulni. Mivel az új formák [...] rendszerint fokozatosan jelennek meg – a stíluskonvenciók kialakulása is föltárható.” Az újító művész zsenialitása idővel sokak által elsajátítható technikává válik. Ha a festőket merőben egyéni látásmód jellemezné, akkor nem volna lehetséges művészettörténetet írni, mi több: elenyészett művekről sem lehetne többé-kevésbé valószerű állításokat tenni. Apellész művészete kizárólag festményeinek hatástörténetéből ismerhető meg. A látható világ ábrázolásának rögzült formái közül Gombrich azt emelte ki Ptolemaiosz Klaudiosz (Kr. u. 1–2. század), Pszeudo-Longinosz (Kr. u. 1–2. század) és Ióannész Philoponosz (Kr. u. 470–550 körül) írásaiból, hogy a fehér szín közelebbinek, a fekete távolabbinak látszik, a fehér a kiemelkedő (a lányok melle, az előretartott kéz), míg a fekete az üreges (a kút, a barlang szája) benyomását kelti a szemlélőben. Azt a sejtést fogalmazta meg, hogy Apellész fedezte fel „a fény és a csillogás hosszú életű, erőteljes kifejezési formáit”, amelyek a 4. század derekától a görög vázafestészetben is kimutathatók. Leghíresebb festménye, a tenger habjaiból kiemelkedő Aphrodité számos költőt ihletett meg. A képen a páratlan szépségű istennő hajfürtjeiből csavarta, rázta ki a vizet, Apellész alighanem „sziporkázó csúcsfényekkel ... érzékeltette a vízcseppeket”.³⁵ Szidóni Antipatrosz költeményében: „Tenger-anyából épp az imént bukkan fel, Apellész / úgy festette le, nézd: Kypris, a felmerülő / víz-áztatta haját hogy fogja csomóba, kezével / nyomva ki épp nedves fürtjeiből a habot” (Kerényi Grácia fordítása).

Paul Valéry egyik felkérésre írott dialógusában a túlvilágon bolygó Szókratész mesélte el beszélgetőtársának, Phaidrosznak, hogy zsenge ifjúként egy alkalommal a tengerparton sétált, amikor felkeltette a figyelmét valami, amiről nem tudta eldönteni, hogy emberi kéz alkotta-e, avagy a természet szeszélye formálta fénylő, sima, különös alakját. A kezébe vette, tüzetesen megvizsgálta, majd hosszas tűnődés után a tengerbe hajította. Az élmény arra az elhatározásra készítette, hogy filozófus legyen, ne építész.³⁶ A mai képzőművész azon törné a fejét, hogy az *objet trouvé* vajon *ready-made*-e. A régészek a feltárt leletek leírásakor gyakran használják az *ismeretlen rendeltetésű tárgy* állandósult szókapcsolatot. A kutató egyik legfontosabb feladata, hogy kiderítse rendeltetésüket. A *források hallgatása* ez esetben azt jelenti, hogy az artefaktumok nem „árulják el”, mire szolgáltak. Abban ugyanis, hogy egykor szolgáltak valamire, a régész egy percig sem kételkedik, amiképpen az ornitológus sem vonja kétségbe az általa leírt és osztályozott agancsos vagy bóbítás papagájok (*Eunymphicus cornutus*) létezését, legfeljebb abbéli félelmének ad hangot, hogy az Új-Kaledónia párás, hegyi erdeiben honos faj kihalt. Daniel C. Dennett szerint a régész munkája még a kutatóárokban sem egyéb, mint készítményhermeneutikai (*artefact hermeneutics*) foglalatosság. A kognitív tudománynak elkötelezett gondolkodó kifejtette, hogy a hermeneutika szélesen megvont fogalomkörébe éppúgy beletartozik egy balta vagy egy szobor, mint valamelyik írott szöveg, hiszen egyaránt emberi készítmények.³⁷

1900 áprilisában a görög Antiküthéra szigetének közelében a tomboló vihar elől menekülő szivacshalászok vetettek horgonyt. Amikor kiderült az ég, alámerültek, és 42 méter mélységben egy kincsekkel teli hajóroncsra bukkantak. Hazavitortlázta Szími szigetére, hogy megvitassák a falu véneivel, mitévők legyenek. Csaknem fél esztendőnyi tanakodás után úgy határoztak, hogy busás jutalom fejében tájékoztatják a hatóságokat. A bronz- és márványszobrokat amúgy sem lettek volna képesek a haditengerészet darui nélkül kiemelni a mélyből. Küldöttséget menesztettek Athénba, és november végén a régészek, a szivacshalászok és a haditengerészet közreműködésével megkezdődött a víz alatti régészet első nagyobb szabású vállalkozása. A felszínre hozott gyönyörű szobrok, ép amforák, színes üvegtálok, pazar ékszerek, arany- és ezüstpénzek elterelték a figyelmet a rájuk rakódott mészkőtől alakjukat vesztett kisebb-nagyobb fémtöredékekről. Az antikvitás legbonyolultabb gépezetének szétesett darabjaira 1902. május 17-én az athéni Nemzeti Régészeti Múzeum igazgatója, Valériosz Sztaisz figyelt fel az épület udvari lépcsőin felhalmozott leletek között. A minden bizonnyal hadizsákmányt szállító római teherhajó a Pergamonban és Epheszoszban vert pénzermék szóltan vallomása szerint valamikor Kr. e. 70 és 60 között futott zátonyra, de a szerkezet korábban készült. Az ókori szerzők koruk technikai újdonságairól, Arkhimédész hidraulikus planetáriumáról, Ktészbiosz ostromgépéről, mechanikus és vízórairól, Alexandriai Hérón automa-

táiról, gőz forgatta gömbjeiről, kézi parittyagépéről is hírt adtak, de régészeti leletek nem maradtak fenn. Marcus Tullius Cicero Kr. e. 45 táján számolt be Poszeidóniosz éggömbjéről, amelyet rodoszi tartózkodása során, Kr. e. 79 és 77 között működés közben is láthatott: „minden egyes körpálya: a Nap, a Hold és az öt bolygó útvonala ugyanazt a mozgást végzi, mint ami a nappalok és éjszakák folyamán végbemegy”.³⁸

A 4 nagyobb és számos (jelenleg 78) kisebb oxidált bronztárgy együttesét antiküthérai szerkezetnek nevezték el. Mivel a feliratokkal és fokbeosztással ellátott, finom mívű tárcsák és fogaskerekek némelyike szabad szemmel is jól látható, az első vizsgálódók azzal szembesültek, hogy olyan bonyolult készülék maradványait tartják a kezükben, mint a 13–14. századi nürnbergi és augsburgi mesterek csillagászati órái. Ezért a kutatók egyike, Konstantin Radosz még azt a feltevést is megkockáztatta, hogy nem egy hajótörés volt, hanem kettő, és az eredetileg fatokban elhelyezett szerkezetet csak később nyelte el a tenger. Azt a vélekedést, mely szerint asztrólábium volt, Albert Rehm német epigráfus már 1907-ben megcáfolta, később pedig elsőként érvelt amellett, hogy mechanikus számítógép volt, de összefoglaló műve kéziratban maradt. Derek J. de Solla Price angol tudománytörténész az ötvenes évektől röntgensugarak segítségével próbálta meg kideríteni, miképpen kapcsolódtak egymáshoz a tárcsák és fogaskerekek, működtetésük milyen csillagászati és naptári paramétereknek feleltethető meg, és még egy életnagyságú makettet (326×164×48 mm) is készített. 1974-ben megjelent tanulmányában kifejtette, hogy az újkori orsós órákhoz hasonló, több tucat kisebb-nagyobb fogaskerékből álló szerkezet hajtókaros számítógépként működött, amely a Nap, a Hold és az akkor ismert öt bolygó (Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter és Szaturnusz) mozgását mutatta be, illetve jelezte előre.³⁹ Harminc év múlva, 2005-ben nemzetközi kutatást (*Antikythera Mechanism Research Project*) indítottak, a számítógépes tomográffal végzett vizsgálatok feltárták a bronztöredékek egykori belsejét, és addig láthatatlan feliratok sokasága vált láthatóvá. A jelenlegi tudományos közmegegyezés szerint az antiküthérai szerkezet mutatta az égitestek mozgását és viszonylagos helyzetét, kiszámította a nap- és holdévek kiegyenlítődésének 19 éves Metón-féle ciklusát, a nap- és holdfogyatkozások hozzávetőleg 18 éves szárosz ciklusát, feltehetően az olimpiák idejét is. „Szinte biztos, hogy planetárium [és naptár] volt, és ezt az bizonyítja, hogy jó planetárium [és naptár] lenne.”⁴⁰ Ám még a legkörültekintőbb rekonstrukció is csak valószínűsítheti, hogy valóban az volt.

Más esetekben az okoz gondot, hogy egész cselekvéssorokról, mozdulatok és hangok együtteséről nem tudni, hogy minek számítottak, illetve számítanak egy másik társadalmi-kulturális közegben, s ilyenkor még az sem segít, ha ismert az elnevezésük. Egy emlékezetes szépirodalmi példát választottam szemléltetésül. A műalkotások csoportosításának legfontosabb rendező elve a műfaj. A fogalom nem egyértelmű. A műveket sokszor egymással ellentétes ismertetőjegyek alapján rendszerezik, hol a művészi kifejezést hordozó anyagot, hol tartalmi-tematikus különbségeit, hol terjedelmét vagy kiterjedését, hol formai jegyeit stb. tekintik az osztályozás ismérvének. A szépirodalomban a 18. század végétől gyökeresedett meg az a szemlélet, hogy az emberi magatartásformák megfelelőiként határolják el egymástól a műnemeket, a lírát, az epikát és a drámát. Ludwig Wittgenstein 1938-ban tartott esztétikai előadásaiban fejtette ki azt a gondolatát, hogy a kulturális jelenségek körvonalazása nem egyéb, mint az egymásba fonódó nyelvjátékok láncolatának részletekbe menő leírása. Az esztétika nem választható szét az egyes életmódoktól: „Ahhoz, hogy világosan lássunk az esztétikai kifejezések kérdésében, életmódokat kell leírnunk.”⁴¹ Úgyhogy aki nem ismeri az egyiket, a másiktól sem alkothat fogalmat. Jorge Luis Borges egy 1180 táján esett csúfos kudarc történetét beszélt el *Averroës nyomozása* című elbeszélésében. Tikasztó dél volt. Az arab bölcs tágas és hús córdobai házában józan megfontoltsággal róttá a sorokat. Tolla alól egymás után sorjázta elő a szillogizmusok, kapcsolódtak egymáshoz a paragrafusok, amit a szökökút csobogása és a gerlék bűgása terelt csaknem öntudatlan érzékelése keretébe.

Egyvalami azonban nyugtalanította. Tudta, hogy mindenképpen ki kell bontania két szó, a *tragédia* és *komédia* jelentését, de az iszlám tudósok erről nem írtak semmit. Mindkét szóba Arisztotelész művei, a *Poétika* és *Retorika* tanulmányozása során ütközött bele. Azzal nyugtatta magát, hogy amit nem lel, az előbb-utóbb úgyis a szemébe ötlük vagy a fülébe tolul. Az udvaron félig csupasznak gyerekek játszottak: a műezzint alakító fiú minaretet formázó társa nyakában ülve kántált, a harmadik meg a híveket utánozva borult a porba. Aztán gyors egymásutánban, újra meg újra szerepet cseréltek. Serényen dolgozott tovább, este vendégségbe várták. Az egyik vendég, egy utazó, aki bejárta az

akkor ismert világot, még a távoli Kínába is elvetődött, különös élményéről számolt be. Cicomás faházba vezették, melyben csak egyetlen, hatalmas szoba volt. Az egymás fölé helyezett, szekrényre emlékeztető erkélyeken emberek sokasága ült, a középütt kialakított teraszon pedig hozzávetőleg húsz maskarás ember beszélt, énekelt vagy táncolt: „Rabságban senyvedtek, de senki sem látta a börtönt; lovagoltak, de nem láttunk lovat; harcoltak, de a kardok nádból voltak; meghaltak, de később talpra álltak.” Az elbeszélés a bolondok cselekedeteire emlékeztette a hallgatóságot, és abban is mélységesen egyetértettek, hogy egy történet elmondásához „nincs szükség húsz személyre. Egyetlen beszélő tudósíthat bármiről, bármily bonyolult is az.”⁴²

A források hallgatásának fogalmi körét semmi sem példázza kézzel foghatóbban, mint egy palimpszeszt. A latin *palimpsestus* az ógörög *παλίμψηστος*-ból ered, szó szerinti jelentése: 'újra lekapart'. Az írásjeleket lemosták a papiruszról, leáztatták, habkővel ledörzsölték a pergamenről, hogy új szöveget írjanak helyébe-fölébe. Az eljárást már az antik világban ismerték, de a drága nyersanyag újrahasznosításában az 5–6. századtól a szerzetesek jártak élen, mert nagy hiány mutatkozott szerkönyvekben. A kolostorokban pogány vagy ókeresztény szövegeket tettek olvashatatlaná, örökre vagy hosszú évszázadokra. Nem csoda, hogy a 19. században, a filológia és a történeti nyelvészet virágkorában a kolostorokból került elő a legtöbb palimpszeszt, és a tudós papok a megfejtésben is jeleskedtek. A Baden-Württemberg tartományban lévő beuroni bencés főapátságban 1912 óta működik a Palimpsest Institute, az ott szorgoskodó szerzetesek véleményét számos palimpszeszt-kódex (*codex rescriptus*) vizsgálatakor kérték ki, a hatvanas évek elején az Anonymus-kódex első levelével kapcsolatban is.⁴³ 2006-ban fedezték fel, hogy az Arkhimédész-palimpszesztusban, egy húsvétra összeállított 13. századi imakönyv kecskebőrre rótt sorai alatt Hüpereidész háromszázhusz addig ismeretlen sora rejlik. A Kr. e. 4. században élt görög szónok beszédei egyetlen középkori kódexben sem maradtak fenn, bár Johannes Cuspinianus 1512-ben Mátyás király egykori könyvtárában még forgatta az összes beszédét tartalmazó corvinát. Horváth László, az ELTE professzora – az Eötvös József Collegium kutatócsoportjának élén – a szövegek kilencven százalékát megfejttette, sajtó alá rendezte a rangos klasszika-filológiai sorozat, a lipcsei Bibliotheca Teubneriana számára,⁴⁴ és a hiteles magyar fordítást is elkészítette.⁴⁵

A 19. század első harmadától a művelt olvasóközönség is megismerkedett a szó jelentésével. Jókai Mór a *Fekete gyémántokba* (1870) és *A kiskirályokba* (1886) is beleszötte ezt a különös holmit, Mark Twain pedig arról számolt be, hogy egy titokzatos idegen a Warwick-kastélyban megsárgult pergament adott át neki: „Az egyik lapot jobban szemügyre vettem, s láttam, hogy palimpsestus.”⁴⁶ Unalmas óráiban Sherlock Holmes is szívesen bíbelődött az eredeti feliratok kibogarászásával.⁴⁷ Az írást olykor kétszer, szükség esetén háromszor is kikaparták, ezért a szakirodalomban megkülönböztették egymástól a két- vagy háromszoros palimpszeszteket (*codices bis / ter rescripti*).⁴⁸ A *palimpszeszt(us)* szó poliszém, egyaránt jelenti a kivakart pergament, illetve az arra írt új (és régi) szöveget, ami lehetőséget teremtett arra, hogy fényes pályát fusson be az eszmetörténetben. Victor Hugo 1831-ben megjelent híres regényében azt írta a párizsi Notre-Dame-székesegyházról, hogy a jelképek „úgy lappanganak a homlokzat faragványai mögött, mint a régi szöveg az új alatt egy palimpsesten”,⁴⁹ amivel megszületett a szöveggént olvasható építészet metaforája (amelyet az építész Charles Jencks 2011-ben a posztmodern egyik jellegzetes fogalmának nevezett). Thomas de Quincey 1845-ben az emlékezetet a gondolatok, emlékképek, érzések egymásra rétegződéséként ragadta meg: „Mi más az emberi agy, mint egy természetes és hatalmas palimpszeszt?”⁵⁰ Kemény Zsigmond 1855-ben megjelent történelmi regényében már csak egyetlen személy, az átkokat szóró özvegy Tarnócziné lelki alkatát jellemezte ekként: „kedélye azon romok közül kiásott pergamen-tekercshez hasonlít, melyről ha egy írást lehántanak, alatta mást fedeznek föl, különböző jegyekkel, nyelvvel és tartalommal.”⁵¹

A két metaforát Sigmund Freud egy látomásban egyesítette. A *Rossz közérzet a kultúrában* (1930) című esszéjében azzal a meghökkentő feltételezéssel élt, hogy „Róma nem emberi lakóhely, hanem pszichés lény, hasonló hosszú és tartalmas múlttal, amiben tehát semmi sem pusztult el, ami egyszer létrejött”. Természetesen tisztában volt azzal, hogy „ugyanaz a tér nem visel el kétféle kitöltést”,⁵² mégis olyan városképet vázolt fel, amelyben egyszerre és ugyanott látható minden épület, az egykoriak éppúgy, mint a fölébük emelt jelenlegiek. Az egyidejűnek láttatott várostörténetet az emlékezet tárházává alakította át. A *palimpszeszt(us)* szóval ma már nem csak a könyvtárakban féltve őrzött kéziratokat illetik. A szerb Milorad Pavić, a nem lineáris történetész mestere 1967-

ben első könyvének, egy verseskötetnek adta a *Palimpsesti* címet. A paleográfiai műszó metaforikus sikertörténetének következő állomása az volt, amikor a hatvanas évek végétől az irodalomtudományban a művet kiszorította a szöveg. Roland Barthes szerint „az ideális szövegben számos és sokrétű hálózat akad, amelyek úgy alkotnak játékeret egymással, hogy egyik sem képes elfedni a másikat”.⁵³ A posztstrukturalizmussal megjelenő intertextualitás az irodalmat szövegek pusztán egymásutánjának tekintette, Gérard Genette 1982-ben megjelent *Palimpsestes* című esszéjében a poétika tárgyát a szövegek összességüként határozta meg.⁵⁴ Az elméleti palimpszeszt – a fennmaradt kéziratokkal ellentétben – nem történetileg alakult úgy, ahogy, hanem a szöveg szerveződési módja. A rétegek időbeli sorrendje esetleges, nem fedik el egymást, hanem egyszerre láthatóak, egyidejűleg olvashatók.⁵⁵ A történelmet is egyre gyakrabban tekintik palimpszesztnak,⁵⁶ újabban a globalizált világ térszerveződését is ezzel a hasonlattal próbálják megragadni,⁵⁷ és megannyi könyvnek, tanulmánynak, folyóiratnak adták ezt a címet. A palimpszeszt fogalmának teherbíró képessége azonban véges, s amit érzékletes képnek tartanak, az még nem magyarázat, pontos fogalmi meghatározás híján nem elmélet. A *palimpszeszt* is olyan, mint a posztmodern korszakot vagy állapotot fémjelző többi kifejezés: a *dekonstrukció*, a *törés*, a *töredék*, a *rom* és társaik. Nem meghatározások, hanem pusztán a rossz közérzetről beszámoló kultúrfilozófiai hangulatjelentések, amelyek szóképek köntösét öltötték.

A források hallgatásának néhány válfaját szemléltettem egy-két példával. Mondandómat a módszerek (analógia, közvetett bizonyíték, kontrafaktuális implikáció, rekonstrukció, térképészeti ábrázolás stb.) szerint is csoportosíthattam volna, de más utat választottam. A kifejtés során a nyomozati jegyzőkönyvek konok észjárását tekintettem mintának, mert közeli rokonságot mutat a filozófia elemi kategóriáival: *Ki az?, Hogy hívták?, Ki tette?, Mi történt?, Mikor történt?, Hogyan történt?, Mi az?, Mire szolgált?, Hogyan működött?* Az emberi természetnek alapvető sajátossága a firtatás. Ugyanazt kérdezzük akkor is, ha választ remélünk kérdéseinkre, és akkor is, ha reményünk sincs erre. Mi más kérdezhetnének? Ám ha nincs válasz, tárgyahoz kötötten szárnyal a képzelet. A példák kiválasztásában többnyire részrehajlás vezetett, általam nagyra becsült gondolkodók teljesítményei előtt akartam főt hajtani. Emlékezetes Tatár György megszállott régésze, aki kutatóútján során saját magát akarja feltárni, amint éppen kutatóárkot ás.⁵⁸ Kovács András Ferenc viszont az akkor éppen száz esztendeje született József Attila előtt tisztelgő *Szabadvendég* (2005) című szonett-koszorújának 7. darabjában megszeppent érzékenységgel írta le azt a folyamatot, ahogy szépen lassan, észrevétlen, mi magunk válunk a források hallgatására szakosodott régészet tudományának ásatag, ismeretlen rendeltetésű tárgyaivá:

*A hallgatás archeológiája
rakódik rád – a csend, a szó hiánya
s az óriási gondok törpesége.*

JEGYZETEK

¹ KERTÉSZ Manó, *Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei*, Helikon, Budapest, é. n. [1985], 5.

² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Szokásmondások = Nyelv és lélek*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 51.

³ O. NAGY Gábor, *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*, Gondolat, Budapest, 1957, 208.

⁴ OLÁH József, *A sárospataki és regéci uradalmak adózó lakosainak gazdálkodása 1828-ban*, Agrártörténeti Szemle, 1998–1999/1–4, 172.

⁵ DEÁK Viktória Hedvig, *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia*, Kairosz, Budapest, 2005, 253.

⁶ ANONYMUS, *Gesta Hungarorum*, Helikon, Budapest, 1977, 116.

⁷ Idézi Howard HAYCRAFT, *Murder for Pleasure*, Peter Davies, London, 1942, 6.

⁸ NÁDASDY Ádám, *Ilyen állat – van = Ízlések és szabályok*, Magvető, Budapest, 2003, 62.

⁹ Dr. ORTVAY Tivadar, *A Kund-kapitányság*, Történelmi és Régészeti Értesítő 1, 1875/4, 170.

¹⁰ Friedrich SCHLEGEL, *Athenäum töredékek = August Wilhelm SCHLEGEL–Friedrich SCHLEGEL, Válogatott esztétikai írások*, Gondolat, Budapest, 1980, 274.

¹¹ LIGETI Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*, Akadémiai, Budapest, 1986, 401.

¹² Vö. Karel ČAPEK, *A költő = Betörők, bírák, bűvészek és társaik*, Európa, Budapest, 1969, 73, 74–75.

¹³ KOLB Jenő, *Régi játékkártyák*, Hungária Nyomda, Budapest, 1939, 21.

- ¹⁴ A kontrafaktuális implikáció kérdéskörét részletesen tárgyalja Nelson GOODMAN, *The Problem of Counterfactual Conditionals = Fact, Fiction, and Forecast*, Harvester Press, Hassocks (Sussex), 1979, 3–27.
- ¹⁵ Vö. Arthur Conan DOYLE, *Ezüstcsillag = Sherlock Holmes emlékiratai*, Kriterion, 1976, 24.
- ¹⁶ PROHÁSZKA Péter, *Imperium et barbaricum*, ELTE, Budapest, 2008, 63.
- ¹⁷ PALÁDI-KOVÁCS Attila, *Néhány megjegyzés a magyar parasztság teherhordó eszközeiről*, Ethnographia, 1973/4, 521.
- ¹⁸ GYÖRFFY György, *Magyarország története a honfoglalástól a tatárjárásig = Magyarország története 1*, SZÉKELY György (főszerk.), Akadémiai, Budapest, 1984, 614., 615., 624., 33. térkép.
- ¹⁹ GYÖRFFY György, *Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége = Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás?*, Akadémiai, Budapest, 1988, 41, térkép: 42–43.
- ²⁰ Uő, *Anonymus. Rejtély avagy történeti forrás? = Uo.*, 24.
- ²¹ Lásd Louis DAGUERRE, *Historique et description du daguerréotype et du diorama*. Susse Frères–Delloye, Paris, 1839, illetve H. HELMHOLTZ, *Beschreibung eines Augen-Spiegels zur Untersuchung der Netzhaut im lebenden Auge*. A. Förstner, Berlin, 1851.
- ²² Vö. Eugenia PERRY, *I've Got You Know = The Short Story and Photography, 1880's–1980's*, Jane Marjorie RABB (szerk.), University of New Mexico Press, Albuquerque, 1998, xvii.
- ²³ Vö. Douglas J. LANSKA, *Optograms and Criminology = Literature, Neurology, and Neuroscience*, Anne STILES (szerk.), Elsevier, Amsterdam, 2013, 59.
- ²⁴ VERNE Gyula, *A két Kíp testvér*, Franklin, Budapest, 1904, 206.
- ²⁵ CSORBA László, *Széchenyi István, M-Érték*, Budapest, 2010, 327.
- ²⁶ FARAGÓ Sándor, *Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagycenki templomról*, Soproni Szemle, 1960/2, 187.
- ²⁷ Vö. CSORBA, *i. m.*, 333.
- ²⁸ Vö. Iwan LERMOLIEFF, *Die Werke italienischer Meister in den Galerien von München, Dresden und Berlin*, E. A. Seemann, Leipzig, 1880.
- ²⁹ Edgar WIND, *Művészet és anarchia*, Corvina, Budapest, 1990, 38.
- ³⁰ Arthur Conan DOYLE, *A rejtelmes doboz története = Az ördögláb*, Hunga-Print, Budapest, 1994, 31.
- ³¹ Sigmund FREUD, *Michelangelo Mózese = Mózes / Michelangelo Mózese*, Európa, Budapest, 1987, 230–231.
- ³² Carlo GINZBURG, „Fülcimpák és körmök”: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei, *Café Babel*, 8, 1998/1, 52.
- ³³ Arthur Conan DOYLE, *A boscombe-völgyi rejtély = Sherlock Holmes kalandjai*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1987, 80.
- ³⁴ Lásd Peter Finn interjút Kenny Lane-nel, a Central Intelligence Agency makettosztályának egykori munkatársával a *Washington Post* 1997. szeptember 28-i számában.
- ³⁵ Ernst Hans GOMBRICH, *Apellés hagyatéka*, *Café Babel*, 7, 1997/3, 66., 55., 66., 69., 70.
- ³⁶ Vö. Paul VALÉRY, *Eupalinosz vagy az építész = Két párbeszéd*, Gondolat, Budapest, 1973, 53.
- ³⁷ Vö. Daniel C. DENNETT, *Szövegek, emberek és más készítmények értelmezése = Az intencionalitás filozófiája*, Osiris, Budapest, 1998, 246.
- ³⁸ Marcus Tullius CICERO, *Az istenek természete*, Helikon, Budapest, 1985, 95.
- ³⁹ Vö. Derek J. de Solla PRICE, *Gears from the Greeks: The Antikythera Mechanism, a Calendar Computer from ca 80 B.C.*, *American Philosophical Society*, 64, 1974/7, 21.
- ⁴⁰ DENNETT, *i. m.*, 248.
- ⁴¹ Ludwig WITTGENSTEIN, *Előadások az esztétikáról*, Latin Betűk, Debrecen, 1998, 22.
- ⁴² Jorge Luis BORGES, *Averroës nyomozása = A halál és az iránytű*, Európa, Budapest, 1999, 267., 268.
- ⁴³ Vö. KARSAI Géza, *Az Anonymus-kódex első levele*, *Magyar Könyvszemle*, 84, 1968/1, 42.
- ⁴⁴ Vö. HORVÁTH László, *Ismeretlen ógörög szöveg feltárása az Archimédész palimpszesztusban*, *Magyar Tudomány*, 170, 2009/4, 460–463.
- ⁴⁵ Lásd HORVÁTH László, *Az új Hypereidés*, Typotex, Budapest, 2015.
- ⁴⁶ Mark TWAIN, *Egy jenki Artur király udvarában*, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1956, 13.
- ⁴⁷ Vö. Arthur Conan DOYLE, *Az aranycsíptető = Sherlock Holmes visszatér*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1987, 183.
- ⁴⁸ Vö. F. M. MALVEN, *Über die Quellen einer möglichen Wiederauffindung der verloren gegangenen griechischen und römischen klassischen Schriftsteller oder einzelner Schriften und Schriftbruchstücke derselben*, A. Pichler, Wien, 1838, 23.
- ⁴⁹ Victor HUGO, *A párizsi Notre Dame*, Európa, Budapest, 1966, 152.
- ⁵⁰ Thomas de QUINCEY, *Suspiria de Profundis = Essays*, Blackie and Son, London–Glasgow–Bombay, é. n. [1910 k.] 273.
- ⁵¹ KEMÉNY Zsigmond, *Özvegy és leánya*, Szépirodalmi, Budapest, 1967, 336.
- ⁵² Sigmund FREUD, *Rossz közérzet a kultúrában = Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982, 334., 335.
- ⁵³ Roland BARTHES, *S/Z*, Osiris, Budapest, 1997, 16.
- ⁵⁴ Vö. Gérard GENETTE, *Palimpszeszt*, Seuil, Paris, 1982, 11.
- ⁵⁵ Lásd Peter Lamborn Wilson amerikai ontológiai anarchista álnéven megjelent tanulmányát: Hakim BEY, *A palimpszeszt*, Helikon, 2008/4, 450., 453.
- ⁵⁶ Vö. Tatjana PETZER, *Geschichte als Palimpszeszt*, Frankfurt am Main, 2008; illetve P. H. LIOTTA, *Religion and War = Jugoszlavia Unraveled*, Raju G. C. THOMAS (szerk.), Lexington Books, Lanham–Boulder–New York–Oxford, 2003, 111.
- ⁵⁷ Vö. Julian MORPHET, *Postmodernism and Space = The Cambridge Companion to Postmodernism*, Steven CONNOR (szerk.), Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 130.
- ⁵⁸ Vö. TATÁR György, *A történeti tudományok és az örök visszatérés = Pompeji és Titanic*, Atlantisz, Budapest, 1993, 67.

SZALAY LAJOS, Az Ítélet angyala, 1950-es évek vége

SZALAY LAJOS, Dávid és Saul, 1950-es évek vége

SZALAY LAJOS, Jákob harca az angyallal, 1950-es évek második fele

SZALAY LAJOS, Keresztvitél, 1950-es évek vége

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) | Gödöllő

SZÁSZ LÁSZLÓ

„...Amit a festő hibázott,
a költő azt utána képzelem”

Arany János emberarca az utókor
emlékezetében

2. rész

(AZ EZREDVÉG FELÉ: RAJZOLATOK A MODERNITÁS UTÁN)

A kétféle Arany-portré (mellyel Babits és Németh László mintegy egymás ellenében érvel) a szerepből szerepbe, de örökösen menekülő és az érzékenységét szinte hivalkodó szerénységgel takaró költő alakjának dilemmáit aztán a 20. század vége veti fel ismét, más ismeretelméleti megközelítésben. Jelesül, a posztmodernitás minden bizonyosságot kétségbe vonó irodalomelméleti útkeresése a költészet megváltozott funkcióira irányult. Az új elméleti keretek között az említett szoborszerűség fellazítását elsősorban a populáris és a magas kultúra közti határelmosódás, az irodalom játékfunkcióinak előtérbe nyomulása meg talán – mindebből következően – a művészetek közösségszolgálati felelősségének visszaszorulása végezte el. Innen visszapillantva Arany János mint sajátos magyar és kelet-európai jelenség, egy európai eszmetörténeti fejlődési íven így mutatkozik meg: „...a tizenkilencedik század második felétől a költő szerepét erősen szűkítették némely nyugat-európai országokban. Magyarországon is érezhető volt... ehhez hasonló változás, hiszen Arany nagyon kényelmetlenül érezte magát a megbízatos költő szerepében...” [az én kiemelésem – Sz. L.]. Szegedy-Maszák Mihály itt elvégzett magyar- és világirodalmi kitekintésében Arany (ez a benyomása az olvasónak) már nem a 19. századi KÖLTŐ, hanem egy poétikai attitűd a korban adott lehetséges költőszerepek között.¹ Az irodalomtudomány ilyennyire erőteljes mozdulata következtében a 20. század végére látványosan elválik egymástól a Nyugat virágkorában meghirdetett kétféle költőszerep is: a babitsi homo moralis és a Kosztolányi-féle homo aestheticus, az örökös kötelességteljesítő alkotó a felhőtlenül játszadozótól. Jóllehet a cél minden bizonnyal a Horváth János-i gondolat újraértelmezése volna, „klasszikus ízlésünk morális függése”.

Mára azért mégiscsak felismertünk annyit, hogy az *irodalmi műalkotás* – mint kvázi-ítélet – *sem igazat nem mond, sem nem hazudik, vagyis a morális ítélkezés fölött áll*; egy-egy életmű egészét a fenti módszerek bevonásával vizsgálva pedig egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy a megszületett műalkotás, ha igazán értékes, „árulkodik” szerzőjének magánemberi erkölcsi habitusáról. Maguk a művek többet vagy mást mondhatnak, mint amit a szerző hivatalos nyilatkozataiban állít.

•

Esz­té­ti­kum és morális tartás összefüggésének témakörében még egy kedves író­m kettős portréját kell felidéz­nem: Székely János integet a 20. század végéről, kisebbségi sorsunkból. Lám, az Igaznak halála után száz évvel is alkalmas üzenete van egy közösség és annak hűséges költője számára, olyan léthelyzetben, amelyet Arany idejében még elképzelni sem volt lehetséges: hogy a Közép-Európában domináns magyarság a területén élő nemzeti kisebbségek, románok, szerbek, szlovákok stb., s nem például az osztrákok igája alatt fog senyedni. Azaz hogy az igazi művész megneszeli a saját törzsközeiben lappangó gyarlóságokat, hiszen erről is szólnak epikájában a végzetes testvérharcok, európai válsághelyzetekben a magyar temperamentum rugalmatlansága, örökös késedelme, *A nagyidai cigányok* nagyokat álmódó hős, büszke szakállú vezérének dicsőséges megfutamodása. Mindezt nem írja, mert a legsikeresebb európai cenzúra közepette nem írhatta Székely János, amikről azonban elbeszélget Arannyal, abban mindez is benne rejlik. A 20. századi erdélyi költő annyira azonosul a 19. századi biharival, hogy még felrótt hiúságát is eltanulja, mi több, a későbbi egyenesen megvalósítja azt, amivel a korábbi – kétségek közt hánykolódva – csak fenyegetőzött. Székely szerint Arany, aki

„úgy élt, ahogy Tolsztojnak nem sikerült; olyan alázatos volt, amilyen Tolsztoj lenni szeretett volna”, a magyar irodalom legszerényebb költője egyet nem bírt elviselni: a felületes, igazságtalan kritikát. Enyhén maliciózus érvelése a költőportréval, mondhatni, tökéletes azonosulást mutat, kettős portré hát, mert önarckép is: „...aki magáért a dologért ír s lényének velejét, úgyszólván önmagát adja, annak bizony magát a létét vonja kétségbe a legcsekélyebb kifogás is. [...] Hát ezért nem sikerült megőriznie előkelő fölényét Aranynak sem, mielőtt bírálata érte. Ezért emlegette mindjárt a költői elhallgatást, sőt a halált.” Nem kellett ahhoz személyesen ismerni a marosvásárhelyi költőt, csupán Arany és Babits szelleméből sarjadt verseit és esszéit, hogy az alábbi jellemzésben reá ismerjünk: „Az egyetlen erény, amit tudatosan, fennhangon vállalt, amivel, mondhatni, szemérmetlenül dicsekedett: az alázat.”² Minden bizonnyal az Arany János–Babits Mihály csúcsvonulat által megtestesített poétikai eszmény is erősítette benne a készletet: ahol a szép és értelmes szavaknak nincs már visszhangja s jelentése, ott többé valóban nem érdemes szólni: „A régi módon nem lehet, az új módon nem érdemes írni. [...] A költészet meghalt.” Irodalmi eszménykövetésének végső, valóban „megvalósított” eredménye: „Ars poeticám a hallgatás. [...] Versem: a csend.”³

A marosvásárhelyi költő gesztusának megértéséhez ismét csak hozzátartozik a sajátos hely- és kortörténeti háttér, jelesül: a mindenható irodalompolitikus, Gaál Gábor szabályszerűen pört indított a sajtóban Arany János ellen: „Megrágalmazta, elmarasztalta, eszmeileg denunciálta, ...exkommunikálta... Nem Szabolcskát, nem Pósa Lajost, nem Pityipalkót, hanem Arany Jánost, Petőfi egyetlen társát...” Látszólag minden indok nélkül, utólag jól felismerhető az ideológiai nevelési cél: „...forradalmas Petőfi-kultuszát féltette a békésebb Arany János-i befolyástól.”⁴

Ebben a művelődéstörténeti kontextusban, a két költőt nem csupán iskolai példaként szolgáló barátságuk, de személyiségjegyeik alapján is egymás mellé állítva, akaratlanul is napjainkig minden tanulmány, kézikönyv, emlékező cikk ezt a sorrendet érvényesíti: Petőfi (így, elől) és (másodikként) Arany. Jóllehet sem a nevek betű-, sem a születésük időrendje nem ezt követelné. Évszázados irodalomtörténeti beidegződéseink is uralkodnak fölöttünk, nem föltétlenül szuverén kulturális választásunk; ha tehát a 20. század vége felé egy kisebbségi költő azt játssza, hogy a magyar irodalom teljes arckép- (vagy nevezzük így: jellemkép-) csarnokából a hozzá minden szempontból legközelebb állót választja ki, és például az egymás mellett álló, népszerű, lobogóként rajongott Petőfi meg a szerény, mellözött Arany közül végül ez utóbbi mellett voksol: az bizonyos helyzetben etikai vállalás is. Az azonosulást jellemző módon Arany *Hamlet*-fordításával vonja magára: „Te éppen olyan férfi vagy, minővel / Szerettem, hogy közöm volt valaha.”

•

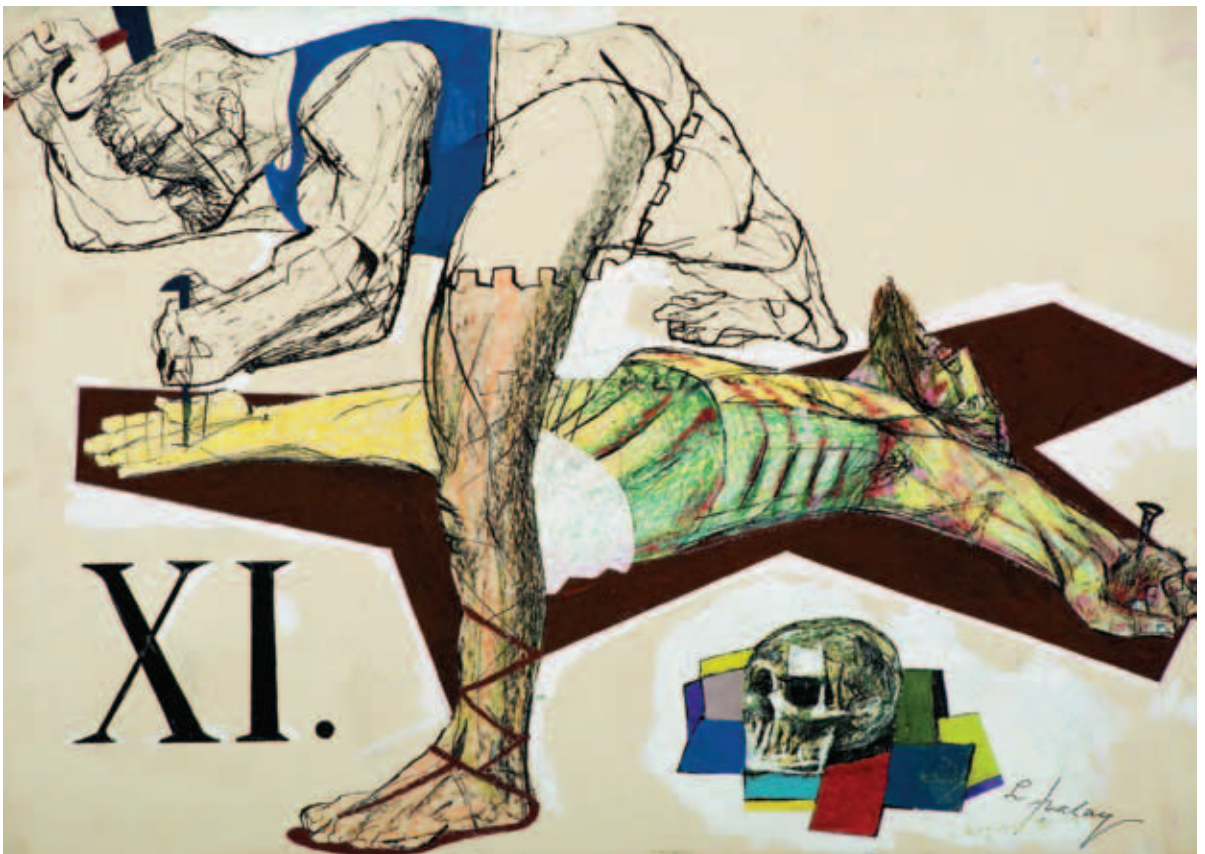
Nincs ebben valami különös és lenyűgöző? Csupán az általam megidézetteket szemlélve: azok a poeta doctusok és bölcselő-írók a leghívebb követői a magyar vidék génuszának, akik munkásságukban az európaiságot és a nemzeti identitás fogalomkörét többnyire sikeresen összhangba hozták. Közös szellemi elődjévé válhatott olyan rangos utódoknak, Babitsnak, Kosztolányinak, Németh Lászlónak, Székely Jánosnak (stb., stb.), akik egymással olykor alapelvekben sem értenek egyet. Közös az Arany-élményük, Arany végtelen gazdagságú költői anyanyelve, árnyalt magyarságképe. Így éli túl poézise az egymásra rontó eszmetörténeti korszakok válságait, s jelentősége nem csökken, hanem újra feltámad a posztmodern életérzés közegében. Amikor is a költői szerepkörök beszűkülésével kapcsolatban figyelte meg Szegedy-Maszák Mihály, hogy miközben a morális-kioktató, a politikai, ideológiai nevelő funkció teljesen visszaszorult, a nemzeti költő szerepköre változatlan jelentőséggel épül tovább, hiszen „az író arra hivatott, hogy ápolja a nyelvet”. A posztmodern kor alkotója (például Esterházy Péter) „amikor könyvtárnak tekinti a hazát”, akkor éppenséggel a nyelvben, kiváltságos módon a költői nyelvben érezheti magát otthon. Első pillantásra ellentmondásnak tűnhet, de mára beigazolódní látszik az irodalomtörténetés „gyanúja”, miszerint „a »hozott anyagból« dolgozó posztmodern alkotók körében ez a leginkább választható szerep”,⁵ a nemzeti költőé. Következésképpen az az Arany János-i szerepkör, amely *aktualizálható* politikumtól és ideológiától mentes, amelyben viszont ethosz és esztétikum szétszálazhatatlanul összefonódik, a pusztán nyelvbevetettségben létező posztmodernnek számára igencsak felpróbálható, újraéleszthető álarc és szerepjáték.

Így érkezem el a korszellem kapaszkodókötelén a kétszázadik évforduló már hozzáférhető *in memoriam* darabjaihoz, kiváltságos érdeklődéssel éppen időszerű és legfrissebb költészetünk

SZALAY LAJOS, Stáció I. és XI., 1950-es évek vége

emlékező modalitása iránt. A kötetben (melyhez jellemzően csak interneten tudok hozzáférni, s Arany tollszárral írt életműve palimpszesztként tör át a *képernyőn*) sok szép, jó és okos verset találok.⁶ Modellértékű például Kovács András Ferenc „hozott anyagból”, a Költő legjellemzőbb poétikai szókészletéből újjáteremtett szerepjátéka, amely a töredékekből összeálló totális költészet zsenijét idézi meg, utolsó soraiban épp az Arany által is kedvelt, magyarrá tett hexameterben: „Nyútt hagyaték az idők szava formai nyűg örömeiben / Dalszóvegül hat a nyelv epilógus a jó öreg úrról” (*Kortárs Arany-fragmentum*). De az azonosulásnak, együttlélegzésnek (s ez az én olvasói elfogultságom, mert célirányosan keresgélek) olyan típusú megvalósultságára, mint amelyekre korábban példákat idéztem, egy-két vershelyzetben bukkanok rá. Egyik a költő kézírása mögé hatol, mind mélyebbre, a lélekig, s onnan korok szellemének párbeszédéig: „Azt mondja: volt itt egy csodás kor, / s néha még vissza-visszatér” (Lator László: *Írásminta*). Egy másik az alkotás, „az ihlet percé”-nek – évszázadokon át azonosképpen működő s megfejthetetlen – titkát firtatja. „Ifjúkoromban színész szerettem volna lenni / a szerepekből mára mi maradt? / Minden hősőmben én is benne voltam, / s ki mondja meg, hogy mennyi az »Arany« / Bolond Istókban, csalódott Toldiban / vagy...” (Gömöri György: *Arany János elgondolkodik*). Ezekben a sorokban Arany emléke nem *költői ürrűg* egy élmény megfogalmazására, több a nyelvi játék sziporkázásánál: az érzelmi-gondolati azonosulás ontológiai szintjére törekszik.

A lényeg, hogy él, él a Költő, s nem kötelező olvasmányként.

•

Ilyen hosszú, évszázados kacskaringók után érkezem el gondolatmenetem igazi céljához, amely az előzmények nélkül aligha volna érthető. Hiszen a figyelmes olvasó (ha botorkálásom a korszakok között nem fárasztotta el túlságosan) észrevehette: csupa olyan értelmező szólal meg itt, akik egymást ugyan csepülhetik korok fölött átkiabálva, a lényegre tekintve azonban összhangban zeng a kórus, szinte már gyanús egyetértésben: Arany emberi jellemét, költői nagyságát illetően. Az ilyen, bölcseségből fakadó egyetértés dermesztheti aztán rideg szoborrá a leginkább csodálatra méltó nagyságot is (mint láttunk erre példákat), amint az ideológia birtokolni kezdi az etikai-esztétikai minőséget.

A „képmutogatók” sorából hiányzik annyi disszonancia, amennyi a harmóniát fölerősítené, a szembeszegülés radikalizmusa, az *advocatus diaboli*.

Így válik hát jól láthatóvá, hogy a megszólalók sorából kimaradt a 19. század legvégéről Arany-nak és körének legindulatosabb kritikusa, Tolnai Lajos. Annak ellenére, hogy Móricz ír róla elismerő szavakat, Ady – jellemző módon – Arannyal szemben nagy újtónak tartja, s még Németh László is a Nyugat (meghatározó jelentőségű) elődei közé sorolja: számtalan kvázi-fikcionális történetében elhangzó lesújtó véleményét e helyt nem idézem. Minthogy épp Tolnaival (Arany nagykőrösi tanítványaival, Marosvásárhelynek nyugalmát feldúló lelkészével, másik híres tanárának, Mentovichnak egyházi főnökével) kapcsolatos az alább megidézendő sajtójegyzet, amely – korunk szellemére kivetítve – irodalomtörténeti eseményként is felfogható.

•

A marosvásárhelyi Népújság 2017. június 22-i számában véletlenül bukkantam egy írásra, mely az Arany-évforduló emlékidezéséhez csatlakozva a költő és a szalontai Rozvány család kapcsolatát kísérelte meg bemutatni, a közismert szakirodalomból ollóztatva. A publicisztika (több mint száz évvel ezelőtt Ambrus Zoltántól lényeglátón megfogalmazott⁷) sajátosságaiból adódó, elkerülhetetlenül egyszerűsítő módszertanára jellemzően: sok-sok évtized irodalomtudományi kutatásainak népszerűsítő formában elérhető eredményeit foglalja össze néhány iskolás mondatban: „...a Rozvány családnak a markáns szereplői nagy hatást tettek Arany János fantáziavilágára...” A publicista hasonlóképpen biztos tudás birtokában van a költő és tanítványa kapcsolatát, valamint a személyiségét érintő 150 éves toposzokat illetően: „Arany János és Rozvány Erzsébet kapcsolata a legszigorúbb erkölcsi normák szerint történt. Arany János [...] igen zárkózott, visszahúzódó, mintærkölcű ember volt.” És a közismert tények ilyen felelevenítése után következik a hírlapíró megrökönyödését kifejező és az újságolvasót halálra rémítő megállapítás: „Ezért tartom illúziórombolónak a Kortárs folyóirat 2004. 48. évfolyamának 11. számában megjelent Tolnai Lajos–Bekő István: *Egyszerű beszélyke a költőről* című apokrif írást, amelyben úgy jelenik meg Rozvány Erzsébet, mint Arany János szeretője!”

Mint irodalomtörténésznek tulajdonképpen örömmre szolgál ez a publicisztika, mert – tudomásom szerint – jóllehet kétségtelenül elutasító hangnemben: az egyetlen írásbeli, sajtóban megjelent reflexió az inkriminált Kortárs-közleményre. S mivel gyakorlatilag senki sem ismeri, annyit talán megérdemel, hogy a benne rejlő provokatív, mégis a nagy költő emléke előtt mélységesen tisztelgő irodalomtudományi szándékot ezúttal értelmezsem.

Internetthez, okostelefonhoz s az Ambrus Zoltán láttelele óta még inkább manipulált napisajtó cikkeinek terjedelméhez idomult olvasási kultúránk olykor akadályoz abban, hogy bonyolultabb szövegekben elmélyedjünk, így a publicista valószínűleg nem figyelte meg, hogy a folyóiratban közzétett korpusz három elkülönülő részből áll. Amire hivatkozik (s amit föltehetően sikerült végigolvasnia), az az első, egy kamaszos, tehát természetszerűen félreértésektől felnagyított „oknyomozó” történet, a Költő „láthatatlan” életét firtatja. Ennek az önálló beszélynek a szerzőjében a közzétevő egyáltalán nem olyan biztos, mint a publicista a maga megállapításaiban: a három, címmel-tördeléssel elkülönített, de egységes korpusz fölött két szerzői név olvasható, kérdőjellel. A korpusz második darabjáig láthatóan nem ért el a gyorsolvasó tekintete, tehát ide másolom: Mentovich Ferenc: *A hamis világnézetéről*, amely egyértelműen leleplezi a hitelesség minden megtévesztő látszatával, tulajdonképpen okosan megszerkesztett, de szándékában demitizáló személyiségrajzot és történetet. Egészen furcsa módon: ez a vitairat, mely a Tolnai (vagy Bekő István) álnevű történet állításait cáfolja, bevezető és záró aktusában az egykori tanártárs egy teljes, Arany iránti soha nem múló barátságát kifejező költeményt is tartalmaz, amelyben el van rejtve az irodalomtörténetben feljegyzett három sor: „Zeng fel a bokrok közül: / Testem fáradt, szemeimre / Csendes álom nehezül.” Közismerten, tragikus mementóként, Mentovich (szó szerint) utolsó leheletével írt s jellemzően Aranyra emlékező, a lesújtó halál miatt befejezetlen verse volt ez. A vers többi része kihívó, de jó szándékú, provokatív játék: a befejezetlen költemény „rekonstrukciója”, és tisztelgés a nagy nemzedék előtt („Neked pedig öreg barát, / Nyújtom hitünk örök borát. / Levelet hozzád küldtem én. / [Csak próza volt, nem költemény..]”). A sok további önleleplező intertextust nem magyarázom, hiszen ott árválkodik a korpusz harmadik szövegegysége: *Magyarázat Tolnai Lajos és Mentovich Ferenc írásához*; ez minden kétséget kizáróan, metaszöveggént tárja fel és értelmezi mindazt a sok félreértést, amit aztán a szemfüles publicista egy elvetemült író csalásaként és történelemhamisításaként leplez le. Egyszerűbben: ez a harmadik szegmens *irodalomtudományi értelmezést* ad az előző két, *talált* vagy *kitalált* szövegnek.

A tulajdonképpeni történet, az elbeszélés címe gyanakvásra adhatna okot (s ezt el is árulja a *Magyarázat*): tudjuk, Arany egyik első, fiatalkori prózai publikációjára utal, ily módon azonnal afféle idézőjeles olvasási mód felé tereli a figyelmet. Stílusa megtévesztően emlékeztet az örökösen indulatos, történetmondását nemegyszer személyeskedő vádakkal, érzelmi kitorésekkel megszakító Tolnai Lajoséra, olyannyira, hogy kis fáradozással némely regényének és emlékiratának, *A sötét világnak* több mondata, párbeszéde szó szerint is felfedezhető. Ebből, gondolom, az is következik, hogy a *szöveg értelmezésének* főcsoportját nem az Arannyal kapcsolatos elbeszélés jelentheti, hanem a Tolnai Lajos nevű *elbeszélő viszonyulása Aranyhoz* és rangos baráti köréhez. Mert ha ugyanis elfogadjuk szerzőként Tolnait, akkor megállapítható, hogy ő, aki többnyire nyílt sisakkal rohan ki a korszak valamennyi, személyes ellenségének tekintett kiválósága ellen, ezúttal egy alteregó mögé próbál rejtőzni (Bekő István), s ennek oka részben Mentovich szavaiból, részben az appendixnek tekinthető irodalomtörténeti magyarázatból derül ki: a költő titkait „leleplező” virtuális elbeszélésnek 1879-ben kellett volna megjelennie, mégpedig a Mentovich által is szerkesztett Erdélyi Figyelőben. Mentovich pedig, a költő leghívebb barátja, aligha egyezett volna bele olyan mű közlésébe, amely alaptalanul, illetve meghamisított tényekkel vádolja a nemzet idolját.

A „meghamisított” fogalomnál érdemes kissé elidőznünk, ugyanis az irodalomtörténet-írás mint tudomány és a szépirodalom mint esztétikai élmény, továbbá a szépirodalmi szöveg pusztán fikcionális (imaginárius térben megvalósuló) olvasata vagy tény- és ismeretközlő interpretációja közti konfrontáció kérdése vetődik fel.

Ami ugyanis a Tolnainak tulajdonított történetben olyannyira elijesztheti a rutinos és szakmai olvasókat is, az, hogy: az indulatos, következetesen és leplezetlenül elfogult elbeszélő olyan tényeket sorakoztat fel, amelyeknek valóságát egyenként nem lehet kétségbe vonni, némelyik adat az Arany-kutatók szűkebb körén kívül is ismert. Ugyanakkor az elfogult, sérült lelkű, de ésszerűen kíváncsi és a maga sajátos módján nagyon intelligens kamasz (a mesélő, Tolnai Lajos vagy valaki más) olyan logikai rend szerint helyezi egymás mellé a tényeket (jelesül a Reviczkyvel s A Héttel in-

duló, lassan a nyugatosság felé elbillenő modernség fordulópontján), hogy azoknak együtteséből a – hosszú évtizedek kanonizációs eredményeként – idollá formált, rögzített és hagiográfiai aurával egyszerre etikai és nemzeti példaképpé dermedt Arany-szobor megremeg a talapzatán.

Az Arany vétkeket firtató, Tolnai Lajosnak nevezett „irodalmi nyomozó” tehát a dokumentumokkal igazolható tények hosszú sorát illeszti egymás mellé, sajátos logikával (például): Arany Nagykőrösön többnyire „német” kabátban járt (ez volt neki); szakállát levágatta; az iskolai fegyelmi szabályzatot ő írta; iskolai, hivatalos célú önéletrajzában kihagyott bizonyos „kompromittáló” mozzanatokot, a Gyula-inak küldött változatban viszont ismét csak más hiányra figyelmeztet; pályázatot hirdetett meg, és a díjat valóban Szilády János és Hagymási (a későbbi Tolnai) Lajos között osztotta meg; Rozvány Erzsébet valóban a tanítványa volt, később verset írt hozzá. Az idézgetett versek is természetesen valódiak, és – éppen jelentésgazdagságuk révén – mondhatni, csupán ízlés és szándék szabja meg interpretációjuk irányát. Rozvány Erzsébet házassága rosszul sikerült, Berzsek ezredes sorsa tragikus volt, halála után is megmaradt Erzsébet és Aranyék közt a kapcsolat; mint ahogy az is igaz, hogy Arany költészetében nem találunk lírai-vallomások szerelmes verset, viszont a 19. század irodalmának legszebb (miként már korai életrajzíróitól is idéztem), az esztétikai szépet erotikummal feltöltő szerelmi jeleneit ábrázolta (nem ömlengett). Petőfi skandált Arany kertjében, Tomory Anasztáz szerencséje valóság, a rác templombeli multság is, annak Jókai-féle leírása kötetekben olvasható.

Akkor hát mi az olvasó dilemmája? Az, hogy ugyanezekből a tényekből úgy 130 év alatt egy teljesen másfajta, a Tolnaiéval ellentétes, viszont a köztudatban ugyanolyan árnyalatlan Arany-kép alakult ki. Ami azt bizonyítja, hogy hajszálvékony mezsgye választja el az igazságot a hazugságtól, és az irodalmi műalkotástól még manapság is többet (mást) várunk, mint ami az eredendő hivatása: a játszó gyerek önfelelt lélekállapotára emlékeztető szellemi-esztétikai élmény, amely továbbgondolásra serkent.

Egyébként pedig a Tolnainak tulajdonított szöveg sem állítja, mint azt egyetlen marosvásárhelyi olvasója teszi, hogy „Arany János és tanítványa között szerelmi kapcsolat lett volna”, a leleskedő kamasz is csupán gyanakszik. A teljes korpusz pedig mint szépirodalmi igényű szöveg: semmit nem állít, sem igazat, sem hazugságot, „kvázi-ítéletet” hoz létre egy Arany Jánossal kapcsolatos történetre vonatkoztatva, s mint láttuk, a korpuszon belül Mentovich tételesen és szeretettől áthatva cáfolja az állítólagos Tolnai vádnak beillő állításait.

A Népújság irodalmár-publicistája pedig mindehhez felháborodással viszonyul: „...van egy minimális erkölcsi norma és történelmi hűség, amit egy írónak sem volna szabad átlépnie. Persze ez a nézet ...elavult, és ma már a művészet és irodalom szabados, és a teljes liberalizmust követeli magának! Visszatérve Tolnai Lajos–Bekő István *Egyszerű beszélgetés a Költőről* című, véleményem szerint *megengedhetetlen hamisításokat tartalmazó íráshoz*, elolvasásakor már sejtettem, hogy azt még Tolnai Lajos (a vitriolos tollú író) sem engedte volna meg magának, hogy megírja, hanem a Marosvásárhelyről Magyarországra telepedett irodalomtörténész, Szász László írta! Ebben segítséget is kértem a Kecskeméten élő Fűzi László irodalomtörténésztől, aki ezt válaszolta: »Kedves Barátom, más történeteket is ismerve, teljes biztonsággal mondom azt, hogy a szóban forgó írást Szász László írta.«”⁸

A személyemet földbe döngölő zszurnaliszta vádirata ellen nem illik védekezni. (Még akkor sem, ha az irodalomtörténész szakma magamra hagy.)⁹ Csupán a beismerő vallomást kell megtennem: a „hamisítást” valóban én követtem el. A „vitacikk” tudatlanságból és felületességből adódó ellentmondásaira sem nekem kell figyelmeztetnem. A tetemre hívott „Marosvásárhelyről Magyarországra telepedett irodalomtörténész” egyebet nem tehet: irodalomtörténeti kitekintéssel próbálja értelmezni saját művét és a Költő valódi értékeit. (Így válik, kényszerűen, egy ismeretlen publicisztika és egy hasonlóképp ismeretlen Tolnai-apokrif, bizarr módon, mégis az irodalomtörténet – ugyancsak ismeretlen – eseményévé.) Próbálja értelmezni rögzült hajlamainkat, miszerint: hosszú évtizedek és egymással szemben álló ideológiák nyomán nem egy valódi, példázatos személyiséget, nem egy végtelenül gazdag életmű frissülő olvasatát, a benne foglalt értéket eleve-nítjük fel (ahhoz ugyanis folyton olvasni és gondolkodni kellene); hanem az eredendő értékeiktől megfosztott, egy szokásrendbe beépült *kultuszban* önmagunkat ünnepljük, a szobrot, amelyet mi, önmagunknak és harci monumentumként emelünk a másként ünneplőkkel szemben.

Avagy hát megfogalmazta-e azóta is valaki ennél pontosabban a hitbéli és a művészi igazság mibenlétét? „Győzz meg, hogy ami látszik, az való: / Akkor neved költő lesz, nem csaló [...] / Itt a különbség: hogy e látszatot / *Igaz* nélkül meg nem csinálhatod.”

JEGYZETEK

¹ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Szerepjátszás és költészet = Uő, „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*, Budapest, 1999, 68.

² SZÉKELY János, *Modus vivendi* [1982] = Uő, *A mítosz értelme. Esszék*, Kriterion, Bukarest, 1985, 51., 52., 53.

³ Uő, *Ars poetica* [1973] = Uő, *Egy rögeszme genezise*, Kriterion, Bukarest, 1978, 372.

⁴ Uő, *Találkozások G. G.-vel = A mítosz... i. m.*, 33.

⁵ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Szerepjátszás és költészet = Uő, „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*, Budapest, 1999, 74.

⁶ 24 karát. *Kortárs költők versei Arany János 200. évfordulójára*, szerk. Visy Beatrix, OSZK, Budapest, 2017.

⁷ „...a hírlapírás vadházasságra csábította az erkölcsösebb életre... hivatott irodalmat..., a hírlapirodalom felszította magába az irodalmat.” „Az újságnak életérdeke, hogy az olvasónak kedvében járjon. [...] Nem mondhat le a félig művelt vagy egészen műveletlen tömegekről se. [...] Eredendő bűne az alkalmazkodásra való készség.” AMBRUS Zoltán, *Irodalom és újságírás [Szerda, 1906] = Esszépanoráma I*, s. a. r. KENYERES Zoltán, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 10–14.

⁸ OLÁH-GÁL Róbert, *Arany János és a Rozvány család, Népújás* (Marosvásárhely), 2017. november 11.

⁹ Tulajdonképpen ez a (nem, nem Arany habitusát imitáló...) panaszkodás is igazságtalan. Nyolc évvel a sajtóbeli publikálás után, az írás kötetbeli megjelenését szerkesztő és utószóban értelmező fiatal, tehetséges irodalomtörténész, Soltész Márton így vélekedik: „Irodalom és valóság, megírtság és megírhatóság határainak leg-sajátabb megvilágítása a kötetzáró Tolnai–Mentovich–Szász-szövegtriász. E remekbeszabott művészi triplacsalás már az első közlést vállaló Kortárs szerkesztőinek is komoly fejtörést okozott – főként a tartalomjegyzék összeállításakor. [...] Egyik honi periodikánk szerkesztői mégis félreértették, ... egzakt forrásközlésnek tekintették Szász polifonikus szövegművét. [...] Pedig... napnál világosabb, hogy e tercia éppoly... alkotó konstrukció, mint az előtte álló két pseudo-cikk...” SOLTÉSZ Márton, *Utószó = Szász László, Reánk kell bízni*, Kráter, Budapest, 2012, 378. – A szakmai tisztesség ezt az adalékot is megköveteli: a szöveg értelmezője abban az „iskolában” tanult, amelyben a szöveg szerzője is tanított; viszont kétségtelen és látható: a jó tanítvány hamar kinő az iskolából.

STURM LÁSZLÓ

A megnyugvás felé

Az értékrend szintjei Gyöngyösi István

Márssal társolkodó Murányi Vénusában

Gyöngyösi művei, így az először 1664-ben megjelent *Murányi Vénus*, mint közismert, másfél évszázados töretlen népszerűség után egészként menthetetlennek tűntek. Laza szerkezetük, egysíkú alakjaik, antikizálásuk, „nemesi világképük” és allegorizmusuk idegen volt az új ízléstől. Arany János véleménye vált uralkodóvá: „Gyöngyösi *alapjában lírai költő* volt.”¹ Bár ő már ismerhette a *Murányi Vénus* Badics Ferenc által helyreállított szövegét, Radnóti is Aranyra hivatkozva metsz ki az epikus művekből kis, önállóan megálló részleteket egy rádió-előadásnak készült írásában. A „hanyatló [...] dekoratív barokk”² számlájára írja, hogy a részletek szétzilálják a kompozíciót. (A jellemábrázolást viszont érdekesebbnek látja, mint a szakirodalomban szokásos: „A lelki jelenségek megmutatásához kitűnő érzéke van, páratlan előde ebben Arany Jánosnak. Tudatosan és több helyen él ezzel, nagy művészettel, tudja és írja is, hogy »régii árulója az orca a szűnek«.”³)

Kibédi Varga Áron tanulmánya ad új lendületet a Gyöngyösi-kutatásnak az 1980-as évek elején. Ő – *A magyar irodalom történetének Gyöngyösi-portróját* író Bán Imrével, illetve Gyenis Vilmos 1980-as tanulmányával összhangban – az epikus vélt hibáit mint a barokk jellemző vonásait mutatja be. Az ekkoriban uralkodóvá váló posztmodern-felfogásoktól aligha függetlenül úgy látja, hogy az epikus művek igenis beteljesítenek egy irodalomeszményt. „Kimutatja, hogy a Gyöngyösinek felrótt [...] hibák, hiányosságok a romantika utáni irodalomtörténet-írás és kritika szempontrendszerét vetítik rá a barokk költő művészetére. Ami azonban a posztromantikus kritika irányából nézve gyengeségnek tűnik fel, az a barokk retorika előírásaihoz igazodó értékrendszer alapján egyenest erény!”⁴ A továbbiakban ennek megfelelően kerülnek a szakirodalom érdeklődési körébe a Gyöngyösi-művek sajátosságai, elsősorban műfaji, világképi és motivikus kérdései. A motívumértelmezés területén terjedelmében és koncepciójában kiemelkedik R. Várkonyi Ágnes könyve, amely politikai kódot lát a szövegbe, Zrínyi és Wesselényi országfelszabadítást célzó szövetségét.

A 2000-es évektől a barokk világkép értelmezése került előtérbe. Azon belül is a „theatrum mundi” témája és a hozzá szorosan kapcsolódó színlelés eluralkodása. „A 16–17. században a színlelés a mentalitás és gondolkodás egyik különleges gócpontjává válik. Olyannyira korszakos kérdésről van szó, hogy Perez Zagorinnal egyetértve a 16–17. század történetét legalább annyira lehet a reformáció és konfesszionalizáció koraként leírni, mint amennyire a színlelés koraként. A színlelés viszonylagos elfogadása a 17. századra nem feltétlenül csak annak a bizonyítéka, hogy a szabad önkifejezés tere jelentősen leszűkült a reneszánszhoz képest, és nem jelenti azt sem, hogy a világ immoralisabb lett. A színlelés elfogadása legalább ennyire egy pozitív folyamat eredménye is, amely a valóság józanabb, ha úgy tetszik, önáltatástól mentesebb megértésére irányult” – összegez a kutató.⁵ Immár a műre alkalmazva: „A *Murányi Vénus* világában a barokk udvari világ nyomait fedezhetjük fel, amelynek a látszat és lényeg elkülönülésének, a folytonos változásnak és az állandóság hiányának problémájával kell szembenéznie. Erre ad választ a rejtőzködés (dissimulatio) és a színlelés (simulatio) etikája.”⁶ Más oldalról közelítve ugyanaz: „a bizonytalanság mindvégig fennáll. A bizonytalanság fő oka a jeleknek az a megbízhatatlansága, amelyért a színlelés és a leplezés a felelős. A szerelem alakulása ezáltal ismeretelméleti kérdéssé is válik.”⁷ Laczházi tér ki részletesebben a hagyományos és az akkor újnak tekinthető udvari etika viszonyára is. Összebékítésükben éri tetten a mű sikerének egyik okát, illetve a műfaji elegység kikényszerítőjét: „Míg a kardforgatásra alapozott, dicsőség-központú vitézi értékrend kulcsfogalma az erény, a színlelésre épülő magatartás az érdek. A színlelés szükségessége összefügg azzal a Gyöngyösi által leírt állapottal, melyet az »egyenetlenség«, az egyéni célok követése jellemmez. [...] a soknyelvűség az értékek és érdekek pluralizmusával jár együtt. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy habár Gyöngyösi olyan történetet konstruált, amely azt sugallja, hogy a közösség érdekeinek szolgálata és a privát vágyak beteljesülése harmonizálható, Vénus és Márs szolgál-

lata nem kerül ellentétbe – a *Murányi Vénusban* is tetten érhető individualizmus szétfeszíti az eposz lehetőségeit.”⁸

A fentiek azt sugallhatják, hogy a kétféle szemlélet mechanikusan, szervesen van egymáshoz rendelve. Ha azonban jobban megnézzük a mű szimbolikáját, motívumhálózatát, akkor talán igazolható, hogy itt nem öntudatlan eklektikáról van szó, hanem mélyen átgondolt, következetes értékrendről. Gyöngyösinek sikerül az ellentmondó jelenségeket, eszményeket egységes rendszerbe fogni, ha ez az egység talán némileg elvont marad is, ezért végső soron jobbára allegorizálva érzékelhető.

A művet nyitó (és végigkísérő) antik alakok, a hírhetség, az újdonsághajhászás és a nemzeti „egyetlenség” (széthúzás), illetve a vele szemben eszményül állított személyes hűségen és állandóságon alapuló nemzeti (és jellem-)egység, később a szerelem tűzzel való azonosítása, a pénz hatalma, a szerencse forgandósága, a színlelés témája, a szív gyakori emlegetése – mind sablongyanús motívumai a barokk, sokszor az egyetemes költészetnek, a nemzeti egység kérdései pedig a magyar közéleti költészetnek és gondolkodásnak. Létrejön-e ezekből egy eredeti, újragondolt rend? R.Várkonyi Ágnes rejtett rendet lát mögötte, amely elevenné teszi a szokásos eszközöket. Hogy mennyire direkt kódja a műnek a Wesselényi–Zrínyi-féle szervezkedés, nem bizonyítható, viszont vitán felülnek vehetjük, hogy a beteg ország felszabadítása és megújulása megkerülhetetlen témája a *Murányi Vénusnak*. Murány Magyarországot is jelenti, amelynek romlott, beteges állapotát a várban dúló vérhas érzékelteti. Kapitánya, Budaházi István nem történelmileg hiteles alak, hanem beszélő név, amely Budát és Szent Istvánt idézi. (A Páris kapcsán említett aranyalma is jelölheti Budát, a török szóhasználat szerint.) A víz a megtisztulás szükségességére utal, akárcsak az arany kiegészése, a fönix az újjászületésre stb. Az események évének nyilván tudatos elvételére szintén jelzés lehet: a két utolsó szám megfordítva a jelenre, az 1664-es reményekre utalhat. R. Várkonyi Ágnes fontosabb érvei röviden így gyűjthetők csokorba. (A vármegvéző fortélyt az teszi még nagyszerűbbé, hogy vér nélkül, a fenti szimbolika alapján a magyarságon belüli testvérharc nélkül viszi végbe az egyesítést.)

Hozzájuk vehetjük még, hogy többször érinti a költő a kezdet témáját, mintegy az új alapítás mitikus nagyságú idejének láttatva a történetben megidézett korszakot, vagyis a félmúltat-jelent. Nem feledve, hogy a nagy tét nagy kockázattal is jár:

*Most lépett dolgának első grádicsára,
S bocsátotta magát kétséges kockára.
Most válik el, az sors veszi mely vállára,
Jobbjára emeli vagy veti baljára.*

*Mindenben nehezek az első kezdetek,
Az mint havasok is az új kikelettek,
Úgy pedig állandók az szép épületek,
Jó fundamentomra azmikor tétettek.*

*Azmely dolognak jó az első kezdeti,
Következőknek is leszen szép keleti (59.?)*

A megújulás, az újrakezdés nemcsak a mitologikus szinten (például fönix említésével) vagy a természetin (évszakok, növények megújulása), hanem a legköznapi helyzetben is jelen van:

*Így ők is, jóllehet vannak lankadásban,
S fáradtak inaik az nagy hegyhágásban,
De megújulának ez újsághallásban,
Mint nyári lankadt fű, lágymathullásban. (117.)*

*Bágyadt fecske, akkor megújulást vennék,
Cserélt ábrázatot magamról letennék,
Minemű most vagyok, hamar olyan lennék,
Mint porábúl Phaenix, új életre kelnék. (64.)*

Az új országalapítás képzetét táplálja a honfoglaló törzseket idéző hetes szám kiemelése: „Kévánta, hogy oda csak hetedmagával / Menjen Ferenc, hol lesz szemben Máriával” (69.). Hogy ez aligha lehet véletlen, nemcsak a Gyöngyösínél ritka soráthajlás mutatja, de az is, hogy a hagyomány szerinti első honfoglaló hun fejedelem neve szintén fölbukkan a jelentésses számnév ismétlésekor:

*Itt csak hét kard vagyon, van amott négyszáz is,
Hogyha nagy Atilla volna az atyád is,
S tőle maradt volna villogó szabtyád is,
Mint mozdulna itten, nem tudom, az szád is. (73.)*

Mindennek tükrében a mű legelején fölidézett antik mitológiai alakok jelentősége szintén jobban megközelíthető. Médeia szerepét (a nő segíti a férfit, az aranygyapjú utalás Wesselényi kitüntetésére) Dobolán Katalin értelmezi,¹⁰ Páris választását (titkos nőszerzés) és Daedaluszt (Kréta török ostroma, labirintus-világ, találékonyság) leginkább R.Várkonyi Ágnes.

Az általuk fölvetett szálakat azonban a fentiek fényében tovább lehet szőni. Az egy versszakba került Aeneás és Ulysses a mű elején egy-egy – elhagyott – nővel (Didóval, illetve Circével) jelenik meg, tehát a szerelmi történetet némiképp előkészítik. Lényegesebb azonban, hogy miért mennek a hősök tovább: hazajutni, illetve új hazát alapítani. Hercules a hősiség, az elvégzett nagy munkák embere, emellett még, a korban közismert elképzelés szerint, a szittyák őse.¹¹ Tehát a haza alapítása, lehetséges elvesztése, visszavétele már az első oldalon jelen van. (A szintén már a mű elején szereplő Atlasra és Daedalusra – R.Várkonyi Ágneset némileg kiegészítve – később térek ki.)

A megújításra váró ország állapota közismert: török hódítás, Habsburg hatalmi igények (és passzivitás a török ellen), megosztott magyarság. A kiolvasható eszmény azonban nem a pusztá fölszabadulás, függetlenség, hanem egy jobb rend elérése. (Ennek az igénynek a jegyében emelkedik Wesselényi a mitológiai hősökkel egy sorba.) A költő a magyarság állapotát leírva egyben az egész világot jellemzi. A kárhóztatott egyenlenség és újdonsághajhászás a világ nagy részét meghatározó kiúttalan körköröségből adódik. A reménytelen ismétlődés példái sorjázna rögtön a mű elején, amelyeket valami vak ciklikusság (a társadalomban pedig még a szerencse kiszámíthatatlansága) irányít.

Háború és béke váltja egymást (akár hideg és meleg, éjszaka és nappal):

*Azmint a gyors üdők szárnyakon repülnek,
Néha békességes napokkal derülnek;
Néha országrontó hadakkal zendülnek,
Hol egyre, hol másra, változva kerülnek.*

*Ellenkező dolog háború s békesség,
Nem különben, mint az hideg és melegség,
[...]
Ered az békesség kóborló hadakból,
Mint napok az éjből, s az éj meg azokból. (14.)*

Elkerülhetetlenül megidézi a költő az évszakok váltakozását is, a körforgás talán legelterjedtebb példázatát. A mitológiai alakok, akárcsak Atilla említése az országok, birodalmak sorsában mutatkozó forgandóságot jelzik. (Különösen Trója kerül előtérbe, Páris, Aeneás, Hektor révén.) És a Hold sem maradhat ki: „Mint hold fogyta s tölte változik mindenben” (18.).

Ebben a magába záródó világban a változékonyság az úr. A változékonyságból adódó újdonság képes ideig-óráig elterelni a figyelmet az egész reménytelenségéről. Ez az újdonság azonban nem igazi megújulás, csak a már jól ismert reménytelenség felbukkanása új köntösben, ami szükségszerűen csalódáshoz és újabb – modern szóval – szenzáció- és hírérséghez vezet. Magasabb értelem híján a saját érdek válik kizárólagossá, a hagyományos értékek kiüresednek, csak színlelésük marad, amennyiben azt az önös érdek megkívánja. A kisszerű, a tömegember belső mag és felsőbb eszmény hiányában folyton sodródik, alkalmazkodik az általa egyetlenné tudott forgandósághoz.

Azonban: „Az állhatatlanság nagy szúhoz nem illik [...] Nem nemes elme az, mely mindjárt változik” (18.). A kilátástalan váltakozáson túl a költő szerint van egy eszményi, a méltó emberi törekvéseket beteljesítő világ. Ez a világ nyilván a keresztény szempontból fölfogott felsőbb szféra, a menny, biztosítéka pedig Isten léte, illetve a *Biblia* tanúsága. A szerelemmel nemcsak a honszerző-várszerző vitéség vonható párhuzamba, hanem az üdvkeresés is. A három összefonódik és egymásra vall. Az arany többször emlegetett próbája a szerelmi próbát éppúgy jelenti, mint a hősiességét és végső soron az üdvösségét. A rózsza hasonlóan gyakori és több szinten értelmezhető motívum. A földi Máriáért való küzdelem az égi Mária kegyeinek keresését képezi le, Murány megszerzése pedig a menny megszerzését. Murány hasonlóan „magos vár” (110.), mint a az egek „magos egek” (28.), és „magosra vágy” a „nemes erkölcs” (26.), mikor ide és oda bejutni igyekszik. (Mondhatni, Gyöngyösinek szerencséje volt a nevekkal, Szécsi Máriáéval csakúgy, mint az egyaránt „M”-mel kezdődő Murány – Magyarország – Menny sorozat lehetőségével.) Máriát leginkább, természetesen, Vénusszal azonosítja a költő, másodsorban pedig Dianával: a szeretettel és a szűziséggel. Utóbbival hosszabban a második rész 282–287. versszakában, többek között így: „Minémű Diána erdön vadászhatban, / Hasonlónak lássad ezt az halászatban [...] Örvendetes Délos az szűz Diánával, / Cyprus az mosolygó Vénus orcájával, / Parnassus Apollo szép ábrázatjával, / Az erős Murány is olyan Máriával” (75.). Kibédi Varga Áron hívja föl a figyelmet a két pogány istennő és Szűz Mária kapcsolatára Gyöngyösi kései művében: „Diana a »pogány« mítosz, mely a keresztény történetet megelőzi, Diana vezet be Szűz Máriát.” A lábjegyzetben még hozzát teszi: „A *Rózsakoszorú* verses előszava (»kötéshez való készület«) világosan beszél erről az átmenetről: Vénusztól Dianához, a szűz istennőhöz és a szűz Múzsákhoz fordul a költő, onnan vezet az út Názáreth, Szűz Mária felé (38–47. vsz.).”¹² A fentebbi idézetben meglepőnek látszik, hogy Diana és Vénus mellett föltűnik Apolló is. Viszont elnyeri szerepét, ha rá mint napistenre tekintünk. Tudjuk, Szűz Mária ismert megnevezése a „napba öltözött asszony”. És valóban, a jelzett strófákban (Szécsi) Mária alakja a Naphoz kapcsolódik:

*Mely, mint Titán felgyön napkeletről,
S az homált elúzi minden szögletekről,
Úgy ereszkedik le az köves hegyekről,
Vélnéd, hogy az szép nap gyött le az egekről.*

*Ez adja Muránnak minden ékességét,
Mint az tündöklő nap egek fényességét (75.).*

Ha elfogadjuk ezt az égi szintet, akkor a mű kezdetébe szintén belelátjuk az előreutalást. Rög-tön a harmadik sor („Az istenek ellen esvén irigységben”) mintegy összegzi a később részletesen kifejtett átlagemberi szituációt, az isteniről való lemondást, az Isten elleni lázadás állapotát, és megnevezi az eredendőnek tekinthető bűnt. Mindebből majd Wesselényiek mutatják meg a szabadulást. A második versszakban említett „aranyas bárány” („Elnyerte az gyapját aranyas báránynak”) utólag a krisztusi szimbolika körébe is vonható. Akárcsak a negyedik versszakban a „Hercules az poklot miképpen feltörte” sor. (Vagy később szintén újabb jelentésszint járulhat az olyan sorokhoz, mint amikkel Wesselényi felső-magyarországi küzdelmeit jellemzi: „Az felső országok tudják vitészed” [20.]

A menny útja a szeretet és a hősiség, Vénus és Márs egyesülése:

*Hogy Vénus mellé, ki visel lángokat,
Márs is köszörüljön villogó kardokat.*

*Úgy, hogy gyújtogatván Vénus az szíveket,
Az mikor benn hordoz ő titkos tüzeket,
Ideki viseljen Márs akkor leseket,
Vigázzon s elűzze az veszedelmeket. (32.)*

*Nosza, Murány vára! majd gondod érkezik,
Vénus Márssal együtt reád igyekezik,
Nem volt még oly dolgod, mint most következik.*

*Bár megént ily magos hegyekre költözzél,
S megannyi kősziklák öblében férkezzél,
Az magos egek közt fölyhőkben öltözzél,
Ezek előtt ott nincs, hova röjtözzél. (32.)*

Márs és Vénus nemcsak a két szerelmes (és mitológiai előképek) révén egyesül, hanem személyen belül is. Már–Wesselényi magába fogadja Vénust a szerelemben, és Szécsi Mária is hősivé válik bátorságában („Hasonlít az szíve vitéz Bellonához” [120.]).

Természetesen ez az egység a földi szerelemnek is az útja, amely nem riad vissza a szeretet fortélyaitól sem, és rászorul Márs védelmére, amelyek nélkül ábeli sors várná az önző és színlelő világban. Hiszen az eszménykövetés az alacsony világgal szembesül. Az ember élete folyamán nem léphet ki teljesen testi valójából, ezt érzékelteti a finom erotika vagy a kevésbé finom, talán nem is szándékos kétértelműség („Muránynak [...] Meghágja, rövid nap, nagy meredetségét” [31.]¹³). A mű végén az ijedtében becsináló katona és a meztelenül rohangáló vénasszony alantas komikuma a meghaladott, immár veszélytelen alantasság megmosolyogható példái.

A keresztény szimbolikájú üdvkeresés, talán sikerült igazolni, benne van a műben, de csak igen áttételesen. A földi szerelem, az erotika légkörében visszas is lenne az erőteljesebb párhuzam (habár az *Énekek énekére* mindig lehet hivatkozni). Másrészt a vallás mintázatai is zavarosabbak, bonyolódottabbak már a korban, semmint vitathatatlan kódként lehetne használni őket. Gyöngyösi ezért az eszménykövető életet nem közvetlenül a keresztény világhoz köti, hanem a világi és a csak sejtetett mennyei közé beiktatja az antikvitás sokoldalú és a korban közismert mitológiáját. Az antikvitás olyan szimbólumrendszert biztosít, amelyet tovább lehet gondolni a végső – keresztény – értékrend irányában, de pogánysága jobban megfér a földi, alantasabb vagy kétértelműbb jelenségekkel. Az se mellékes, hogy évezredek óta bevált modelleket közvetít. És bár önmagában nem jut el a végső bizonyosságig, de feléje mutat. Többnyire fokként, „grádicsonként” lehet a legfőbb jót közelíteni: „De az grádicst mennél magosban építik, / Az egekhez annál inkább közelítik” (21.).

Az antik eszményeket képviselő hősök érzékeltetni tudják az alantas világban az értékek létét és fontosságát, sugallják a végső értelem, a transzcendencia létét, ha ezek valódi mibenlétét majd csak a kereszténység képes is föltárni. Az antik virtus inkább még a magasság akarását, mint elérését jelzi. Korlátaira a vissza-visszatérő, már a mű legelején is felbukkanó Daedalus-történet figyelmeztet. A világ rabságából (labirintusából) emberi találékonysággal, elszántsággal is ki lehet törni, de az ilyen emelkedésnek megvannak a szigorú határai. Viszont, ha késik vagy homályos az isteni kegyelem közvetlen megnyilatkozása, akkor a hősi eszmények állhatatos követése mégis mutat valami kiutat a reménytelen evilágiságból, egyfajta eget tart a világ fölé. Mint a szintén már a mű legelején megidézett Atlás (és Hercules) – ugyancsak vissza-visszatérő – alakja: „Hercules az poklot miképpen feltörte /.../ S egeket emelni Atlást segítette” (13.).

A nemes lélek számára ez a szint az, amely még jól belátható és nagy valószínűséggel megvalósítható. És ha talán nem juttat is egyértelműen a végső üdvig, de legalábbis segít az elindulásban, a lehúzó világ fölé emel. (Maga Gyöngyösi is csak élete alkonyán mer közvetlenül a keresztény beteljesülés felé fordulni a *Rózsakoszorúval*, akkor is egy latin eredeti nyomvonalát követve.)

A művet végig átjáró irányultság a fölémelkedés, a kiemelkedés, a „magosba” vágyás. Hiszen a magasság, az eszménykövetés adhat csak maradandó célokat, tehet állhatatossá és hűségessé, szakíthat ki a reménytelenségből az állhatatlan és „újságkövető” világban. A kíváncsiskodást kielégítő hírrel szemben az antik mintákkal egybeforró, mondhatni, archetipikussá lényegülő magatartás biztosítja az örök hírnevet.¹⁴ Több motívum érzékelteti a magasba törekvést. Legnyilvánvalóbban a „szárny” (amely „Daedalus szárnya”-ként [14.] tűnt először föl): „Holott vitézsége szép szárnyat nevele, / Ki dicsíretes hírt felőle emele, / Jó híre s nevével egész ország tele” (18.); „S szögezz sebesb sugárt eddig nőtt szárnyadhoz” (21.); „Hanem magosra vágy, s olyakhoz közelget, / Kik mint az láng, célul függesztik az eget. // Melyek hírét s nevét embernek nevelik, / Mint repülő szárnyok magosan viselik, / Az koporsóból is életre emelik” (26.) stb.¹⁵

A még gyakrabban emlegetett – szívben égő, elmét is „gerjesztő” – láng, tűz is motívummá válik. Nem csupán fényt és meleget terjeszt, de lobogása szintén a magasba törekszik: „Hanem, mi-ként az láng fennyen ragadtatik, / Nagy állapotokra ez is úgy vonatik” (28.). A szerelem is tűz, fölfelé viszi a lelket: „Az szerelem előtt nincs ki elbújhasson, / S ennek erejével s tüzével bírhasson” (32.); „Szárnya s tüzes nyila van az szerelemnek” (33.); „Ihol az Cupido szárnyát csattogtatja [...] Minthogy ez magával égő tüzet hozott, / Az egész ház tája majd mintegy lángozott” (37.). (A belső tűz lobogása lesz láthatóvá – és színlelhetővé – pirulásként-sápadásként.) A belső tűz a nemes jellemet önmaga igazolására és jobbítására, vagyis próbatételekre hajtja: „Volt ezelőtt tüze, van most ezer annyi, / Kész minden próbára ezért magát hánni” (38.). Az ilyen jellem olyan, mint az arany („Kiknél híred s neved finum arany, nem réz” [20.]). Javára válik a próba. Az aranyhoz jutás próbatételéhez hasonló a rózsához jutás nehézsége, többször együtt bukkannak föl: „Ott tisztul az arany, hol az tűz lángozik, / Az rózsza is tövis között virágozik” (18.); „Ugyan sok tövisen jutsz, Ferenc, rózsádhoz, / Így jut az arany is az szép ragyogáshoz” (124.).

Az aranygyűrűt megkoronázó gyémántkő újabb elgondolkodtató szimbólum:

*Eddig tett dolgaid véld aranygyűrűnek,
A következőket szép adamáskőnek,
Ki, tetején ülven kis kerekségének,
Kevesb ragyagást ad gyűrű szépségének.
[...]
Ez léssen koronája több lett dolgaidnak,
Mint napkeleti kő zománcos aranyak,
Ebből olyan szárnyat építész magadnak,
Dicsíretes névvel kik évig ragadnak. (21.)*

Az ékkő mintegy kitörés a körből, az égbe. Viszont itt a kör is átnemesedik, hiszen arany. Vagyis a természeti, kozmikus, akár emberi világ sem eleve rossz, a teremtés nagyszerűsége nem vész végleg el, csak a rosszakarát, a megromlott szemlélet számára. A ciklikusságban megnyilatkozó rend, a látszólagos szerencsében jelentkező isteni akarat a jó úton célba ért lélek számára megvilágosodhat? A római jellem a lenti világot bearanyozza, az évig emelkedő pedig meghaladja, de nem magáról lerázva, hanem azt is megemelve?

Eszmény híján viszont marad az Isten nélküli, tehát Isten ellen lázadó kilátástalanság, az anyagba ragadás és ezzel együtt – az alapvető bűn? – az irigység uralma. „Ója magát minden irigyek mérgétül, / Mint baromformáló Circe énekétül” (45.). A baromforma ember számára marad a sorsal való tehetetlen sodródás. (A sors maga is irigy: Wesselényit első feleségétől az „irigy Párkák” [18.] fosztják meg.) Az irigység szükségszerűen vezet az erőszakhoz, a gyilkossághoz. Az egész gondolatmenetet Káin alakja sűríti magába:

*Ki-ki gondolatit csak földszint futtatja,
Saskeselyű módon fönt kevés jártatja,
Alacson dolgokra vagyon indulatja,
S olyan, mint Káinnak megcsünt áldozatja. (28.)*

A név köznevesült alakját szintén többször használja Gyöngyösi. A mára már elavult „megkajonol” szó jelentése: megirigyel. Például: „Megkajonolná ezt mindjárt az irigység” (44.).

A földi vágyakhoz tapadó emberrel szemben föltűnik Ábel, akinek „igaz indulat”-ból fakadó áldozatját szívesen fogadják az égiek:

*Az igaz szíveknek igaz indulatját,
Mint kedves Ábelnek kedves áldozatját,
Áldja Isten, s adja kívánt futamatját,
S kedves-vágyott jókkal töltse gondolatját. (65.)*

*Esterházi Miklós, amaz hazánk fénye,
Sok elesett szívnek ébresztő reménye,
Kinek hazájával sok jótéteménye
Égig ér, mint igaz áldozat temjénye. (20.)*

Az eszménykövető és eszménytagadó élet Ábelre és Káinra vetítése megéreztet valamit az előbbi kiszolgáltatottságából, gyakori védtelenségéből. Ha akarjuk, akár a Wesselényi-összeesküvés bukásának prófétai előrevetítését is beleláthatjuk. (Sorsuk ismeretében hasonlóan baljóslatú árnyalatot hoz magával az antik példákban Medea vagy Ariadne alakja,¹⁶ a magánéleti katasztrófa lehetőségét sem hallgatva el. Ez nem teljesül be, és a műben a politikai bukás sem, amely ráadásul Wesselényi halála után következett be. Így még az utókor tudása sem érvényteleníti a mű diadalmas kicsengését – viszont igazolja a veszélytudat fel-feltörő bölcsességét.)

Számos korszak alkotói szerettek üzenetet rejtteni a művek nehezen észrevehető mozzanataiba. A barokk élen járt ebben, kedvvel aknáztta ki a rejtvényfelfedezés és -fejtés játékos örömét. Közismert például, hogy Zrínyi eposzának strófaszáma megegyezik a szigetvári ostrom évszámával. Ilyen jelentést vélek én belelátni a *Murányi Vénus* kezdő és végszavába, de talán a részek kezdő és végszavaiba is. A mű első szava: „rend”, az utolsó: „nyugalom”. Egyfajta rendtől, amelyet a fölsorolt antik hősök testesítenek meg, és így valódi, de még nem végső (vagy az alantas) világ árendjétől végül eljutunk a szerelmi és nemzeti-hősi, illetve jelképes vallási beteljesedés „nyugadalmához” (138.). Kicsiben már magában foglalja, előrevetíti ezt az utat az első rész, amely szintén nyugalommal (szó szerint: „megnyugtatja” [39.]) végződik. Itt Wesselényi a kezdeti sikertől az új megbízatás okozta gondok után eljut a megoldás fölleléséig, a gondolati nyugvópontig. Nyugalom és nyughatatlanosság ellentéte a boldog és a boldogtalan szerelem kertjében is meghatározó. Az előbbiről írja a költő: „Itt az nyugalom választott álmokkal, / Fáradsága után nyugszik víg napokkal /.../ Itt az nyugodt szívet nem csigázza kétség” (34.). A boldogtalan szerelem kertjében viszont: „Az nyughatatlanosság éjjel s nappal lótt s fut” (35.). A nyugalom tehát a szeretet-szerelem beteljesedéséhez kapcsolódik, legyen az égi vagy földi. A második rész a mozgalmasság, a rend megbomlása, a megnyugváshoz vezető viszontagságos út érzékeltetése. Első szava az „üdő”, amely maga a változandóság, nyugtalanság, de a dolgok beérésének is a lehetősége. A rész kicsengése nem egyértelmű: „Kis pihenést, Múzsám, adj te is kedvednek, / Meddig az több dolgok fel nem kerekednek” (84.). Pihenésre is utal ez a vég, de a be nem teljesedésre is. Hasonlóan a harmadik rész kezdete: „Az váró szíveknek nincsen nyugodalma” (87.). Feltűnik itt szintén a nyugalom, de még hiányzó, viszont remélhető, várt állapotként. A vége viszont egyértelmű, beteljesedett nyugalom. Az út tehát egy alsóbbrendű (vagy épp alantas) rendtől küzdelmeken, gyötrődéseken, kétségeken át vezet egy magasabb rendű (a végsőt: az üdvöt is megidéző) megnyugváshoz.

JEGYZETEK

¹ ARANY János, *Gyöngyösi István* = Uő, *Munkái* VI., Ráth Mór, é. n., 408.

² RADNÓTI Miklós, *Márssal társalkodó Murányi Vénusz* = Uő, *Művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 855. Újabban Simor András hangoztatta az epikus Gyöngyösi esendőségét: „Meggyőződésesem, hogy az egykor óriásként tisztelt epikus költőből maradandó csakis az, amit nem epikusként hozott létre.” SIMOR András, *Gyöngyösi István és az „üdő”* = Uő, *Kis magyar verstörténet*, szerzői kiadás, 1990, 38.

³ RADNÓTI, *i. m.*, 858.

⁴ JANKOVICS József, *Gyöngyösi redivivus avagy a porából megéledett fénix* = Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, Balassi, Budapest, 1998, 197–198.

⁵ ALMÁSI Gábor, *Vallási színtelők a császári udvarban* = Uő, *Reneszánsz és humanizmus*, L'Harmattan–Kossuth Klub, Budapest, 2017, 201–202.

⁶ FAZEKAS Sándor–LÁBADI Gergely, *Gyöngyösi István: Márssal társalkodó Murányi Vénus = A magyar irodalom története* I., főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Budapest, 2007, 515. Hogy mennyire eleven volt a téma a korszak gondolkodásában, tanúsítja a Gyöngyösi-kortárs CSÁKY István műve: *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája*, szöveggyűjtés, jegyzetek HARGITTAY Emil, Argumentum, Budapest, 1992. Nemcsak a tettetés közös tárgya Csákyknak és a *Murányi Vénus*nak, hanem például az újdonsághajszolás elítélése, a kezdet mint a későbbiek meghatározó momentum kiemelése, a hősi felülemelkedés dicsérete, a nyugalom eszményítése, Csáky telhetetlenség-fogalma pedig a költő irigység-fogalmával egyeztethető.

⁷ LACZHÁZI Gyula, *Hősi szenvedélyek*, ELTE BTK, Budapest, 2009, 191.

⁸ Uo., 199. A mű „soknyelvűségéhez”, műfaji kérdéseire lásd NAGY Levente, *Imitációs technikák és az eposz regényesedése a XVII–XVIII. századi magyar epikában* = *Miscellanea. Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, JAK–Kijárat, Budapest, 2001.

⁹ A *Murányi Vénusból* vett idézetek helyét a szöveg között, zárójelben adom meg, a következő kiadás alapján: Gyöngyösi István, *Márssal társalkodó Murányi Vénus*, szöveggondozás és jegyzetek Jankovics József és Nyerges Judit, Balassi, Budapest, 1998.

¹⁰ DOBOLÁN Katalin, *Allegorikus szerkezet a Murányi Vénusban* = *A szerelem költői*, szerk. SZENTMÁRTONI Szabó Géza, Universitas, Budapest, 2007, 377.

¹¹ Vö. BENE Sándor, *Theatrum politicum*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1999, 80–81.: „Szemléletes példáját nyújtja ennek a Herkules-jelmezt öltő Mátyás: a hérodotoszi hagyomány szerint Herkules a szittyák mitikus őse; nem véletlenül talált hát oly kedvező fogadtatásra Magyarországon az Ercole d’Este ferrarai udvarából érkezett Herkules-kultusz. A visegrádi és budai paloták udvarait Herkules-szobrok díszítették, Bonfini és Janus Pannonius pedig messzehangzóan hirdették a lernai hydrát, Cacust s a többi ősvilági szörnyet legyőző, megistenülő hős és a Frigyes császár (alkalomadtán, más kontextusban: a török) hatalmát megtörő és a civilizálatlan barbárságon győzelmet vevő humanista nagykirály egylényűségét. A Hercules Hungaricus-toposz kisugárzása olyan erős lehetett, hogy győzelme után Szolimán sem nyugodott, amíg Konstantinápolyba nem szállította a budai vár három Herkules-szobrát, és leláncolva (!) fel nem állította őket.”

¹² KIBÉDI VARGA Áron, *Gyöngyösi István költői világa* = *Uő, Szavak, világok*, Jelenkor, Pécs, 1998, 184.

¹³ Nyílttá válik a kétértelműség a kortárs megjegyzésében: „Szécsi Mária Illyésházit vendégelvén szolgálva együtt, s minden hozzá tartozókat elrészegítvén, éjjel meghágtatá az várat Vesselényivel (s ki tudja ha nem magát is).” KEMÉNY János *Őnéletírása* = KEMÉNY János és BETHLEN Miklós *Művei*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 232.

¹⁴ Bene Sándor a *Murányi Vénus* kapcsán szintén észrevételezi a két „hír” különbségét. Vö. BENE, *i. m.*, 370–371.: „a világi hír lépcsőfokot jelent a mennyei, az Isten előtti dicsőséghez is [...] A földön járó fáma, az információ értelemben vett hír ugyancsak ebben a műben nyer hosszú időre érvényes költői megformálást.”

¹⁵ Vö. DOBOLÁN, *i. m.*, 376.: „Ugyanez a tendencia látszik a hír pozitív (égi) és negatív (földi) oldala és Wesselényi törekvései kapcsán, az őt jellemző madár- és szárny-metáforikában, amennyiben a hős fölfelé törekvése a Hír grádicsain való följutással van kapcsolatban.”

¹⁶ Vö. DOBOLÁN, *i. m.*, 375.: „Ugyanez a kétértékűség látható a Gyöngyösi által felhasznált klasszikus történetekben is: Ariadne, Médeia, Heléna, Kirké vagy éppen Daidalosz esete eleve készen áll arra, hogy a sors, szerelem, fátum mindkét oldalának példája lehessen, attól függően, honnan kezdik, hol fejezik be a történetet.”

SZALAY LAJOS, Halászkok, 1947

ÁCS MARGIT

Sebzett családok gyermekei

Nádas Péter: Világló részletek I–II.;

Vári Fábrián László: Vásártér

I.

Nádas Péter nagyszabású művének műfaját nehéz lenne egyértelműen meghatározni. Emlékirat? Dokumentum- és kulcsregény? Egy befejezetlen önéletrajz családtörténeti szakasza? Jól érzékelhető az olvasó számára, hogy az író tudatosan elkerüli a prózaírás formai sémáit, mindent, ami reguláris műfajokhoz kötődik. Az ezerkétszáz oldalnyi szöveget egyetlen fejezetcím, oldaltörés, üres sor sem szakítja meg, mert a fejezetekre bontás nyilvánvalóan mesterséges beavatkozás volna az emlékek és kommentárok fonadékába, a meditáció spontaneitásába, a nyers igazmondásba. A nyomtatott szövegnek a lehető legtermészetesebben kellett rögzítenie azt a folyamatot, amely az ember fejében végbemegy, amikor hagyja, hogy feltámadjanak emlékei, birtokba vegyék agyát. Eseménytöredékek sorakoznak fel, amelyek az elbeszélő számára töredék voltakban is tökéletes alkotórészei a világegésznek, a visszafelé és előre megnyitott időnek, az életének. Az asszociációk, amelyek óhatatlanul felbukkannak e végtelenített meditáció során, és egymásnak adják át a tudat terét, ugyancsak töredékesek, s közéjük illeszkednek azok az utólagos konkrét információk, amelyekhez a felidézett események jelen idejéhez képest sokkal később, esetleg éppen e könyvhöz végzett kutatások, emlékiratok, jegyzőkönyvek, hivatali akták, levelek tanulmányozása révén jutott a szerző. Ezek az ismeretek is ott sodródnak a látvány-, szag- és szóemlékek között, az egykori felismerések, sérelmek, hiányérzetek, haragok forgatagában. A váltás a töredékek – a könyv címének szóhasználatával: a *részletek* – között sokszor oly sima, oly hangsúlytalan, hogy egyetlen bekezdésen belül lépünk át a másik időbe, más helyszínre, más emberek közé. A váltás azonban, éppen látzólagos szenttelenségével, nemegyszer az elbeszélő történet tragikumával szembesít. Ártatlan családi jelenetek leírása vagy elvont eszme-futtatás közepette valamelyik szereplő iszonytató sorsa tárul fel, vagy például az író születésének körülményeit köznapiasan ismertető leírást megszakítja hirtelen egy lengyel zsidó falu kiirtása számadatokkal, az öldöklés módjainak részletezésével. Az író pontosan bemért ütessel sújt le. Azt közli ezen a tüntetően tárgyyszerű módon, hogy a bestiális borzalmak nem egy másik világban történtek és történnek, egy másik emberi fajjal, ahogy eltompultan vagy önvédelmi reflexből hinni szeretnénk, hanem egyidejűen boldog vagy unalmas perceinkkel, és éppoly mindennapi, mint bármi más az életünkben. Velünk történnek és általunk, erre születünk, amikor születünk.

Elbíbelődvén ételek készítése módjával, építészeti vagy bútordívatok fejtegetésével, női cipőkkel, kislánybarátságok érzelmi változásaival, apja természettudományos magyarázatainak felidézésével, a nagy család bonyolult kapcsolati hálójával, ismert emberek emlékirataival vagy akár a terráriuma hullóinek tulajdonságaival, Nádas Péter felsorolhatatlan bőségben árasztja a lapokra az ismereteket. A mozaikos-fonadékos szerkezet lehetővé teszi számára, hogy valamennyit jelentősnek tüntesse fel, pontosabban egykori valós jelentősége szerint tárgyaljon minden „világló” részletet. Olykor túlírtnak, tetszelgőnek találhat az olvasó egy-egy szórészálhasogató leírást, kimódoltnak egy-egy esszébetétet, ám kevés kivétellel ezek is jó olvasmányok, csak éppen e pontokon kihagy az izzó feszültség, amely átjárja és egyben tartja a kétkötetnyi szöveget.

Joggal gondolnánk, hogy a rengeteg szereplő azonosítását megnehezítheti a folytonos mozgás az időpontok és helyszínek között, ám az ellenkezőjét tapasztaljuk: a népes család és a környezet tagjaihoz több időből származó esemény vagy megnyilatkozás tapad, gyakran egyszerre kirajzolódik életpályájuk, nem egy esetleges, könnyen feledhető epizód szereplőjeként sodródnak tova. Persze így is sort kell keríteni bizonyos momentumok megismétlésére, emlékeztető utalásokra, amelyeket az elbeszélő jó érzéssel helyez el, szinte nem is az olvasó kedvéért, hanem hogy a soron lévő részlet hiánytalanul megvilágosodjék.

A természetes közlés és a bensőséges meditáció benyomásához hozzátartozik, hogy minden szereplő a valódi nevét viseli, nincs áttétel, s így számos pontján e mű történelmi dokumentumnak is tekintendő, hiszen mind az író családjában, mind a család kapcsolatrendszerében meglepő gyakorisággal fordulnak elő a magyar és európai történelem ismert személyiségei. Ez nem a legfontosabb komponense a könyv jelentőségének, ámbar hozzájárul olvasói érdekeltségünk fennmaradásához, s ez egy burjánzó, megszakítatlan szövegterengés esetében nem árt. A szereplők nyílt megnevezésével, a hiteles földrajzi és utcanevekkel az író a megingathatatlan szándékát nyilvánítja ki, hogy amennyire csak lehetséges, pontos legyen, az emlékek felidézésében is, és értelmezésükben, megítélésükben is. S ennek az igazmondásnak az izgalma átragad az olvasóra, aki tanúvá avatódik egy kényes és fájdalmas vizsgálati procedúra folyamatában.

Nádas Péter egész írói pályáján jobbra abból az életanyagból merítette műveit, amelyet e két új kötetben előtár. Emlékekből építkezés, intenzív családi, baráti, szerelmi viszonyok, konfliktusok, filozófiai-etikai-politikai aspektus az élet megéléséhez; sőt, egyes figurák akár az *Emlékiratok* könyvéből, akár a *Párhuzamos történetek*ből is ismerősek lehetnek. Csakhogy azok – regények. Fikcióval elegyített az élményanyag. Itt, a *Világló részletek*ben pedig az író személyes és állandó jelenléte háttérbe szorít minden olvasatot.

Nagyon bátor vállalkozás.

Egészen kicsi gyermekként élte meg a német megszállást, a nyilas terrort, az ostromot. Az előhívott emlékképeket kell beillesztenie a felnőttek által az évek során elbeszélte helyzetekbe, tehát voltaképpen nem szorosán vett emlékezésről, hanem a felnőtt családtagok emlékei alapján elvégzett rekonstrukcióról van szó. Karon ülő korában bombatalálat érte a házat, amelyben laktak, anyjával együtt zuhant a mélybe a leszakadó lépcsőházban, a megnyíló fal erős látványemlék maradt benne. A család nem hiszi, hogy bármire emlékezhet, és írás közben tépelődve, kínos aprólékossággal egyeztetni az időpontokat, a valószínű helyszíneket, hogy hitelt szerezzen az emlékképnek. Az apró emlékvillanások biztosítják, hogy bár a gyermek nem tudhatta mindazt, amit a család átélt a veszteséges időkben, nem az ő szemén keresztül látta az író a világot, a jelenlétét mégis érzékelnünk kell mindvégig, s emiatt úgy rögzülnek bennünk e néhány év eseményei, mint az ő életének története. A rokonok csillagos házba kerülésének, tulajdonaik elvesztésének drámai epizódjai egyfelől, apja és anyja illegális tevékenységének eseménysora másfelől. Az apa társaival hamis papírokat gyárt egy családtagjuk pinceműhelyének elfalazott részében, hónapokig bezárva, életveszélyben, hiszen mindnyájan ottvesznének, ha az őket ellátó személy lebukna, vagy megölné egy aknarepesz. Irtózatosságot követel ez a tevékenység mindenkitől, az anyától is, aki maga is hamis papírokkal bujkálva közvetíti az előállított igazolványokat sógornője, Magda segítségével. A kommunista ellenállás tagjai mindnyájan, szigorú konspirációs szabályokkal megkötözve. Azzal, hogy embereket mentenek, megsértik ezeket a szabályokat, és később, a háború utáni igazgató eljárásoknál erről hallgatniuk kell, mert a pártfegyelem megsértése büntetendő, akkor is, ha életüket mentett meg a szabálysértés által az elkövető. S ez nem abszurd írói ötlet, ez volt a valóság, ez készítette hazudozásra Magdát, az író nagynénjét az emlékiratában. Nádas László, az apa skorbutot kap a pincelétben. A bezártságuk mértékére jellemző, hogy egy hordóban glicerint tartanak, arra az esetre, ha valamelyikük meghalna, hiszen a holttestet nem hozhatná ki a falon át. Abszurditás ez is, a gyakorlatiasság abszurdja. De a legabszurdabb, hogy ez az erős lelkű ember, aki mindezt a kint bírta, s korábban bírta, hogy mint lefogott kommunistának, csontjait törték a pribékek a Hadik laktanyában, a pártja uralmának tíz-egynéhány éve alatt úgy felőrlődik, hogy öngyilkosságot követ el. Eredetileg a fiait is „vinni” akarta magával. „Állt az alvó öcsém felett a pisztolyával, és nem volt képes lelőni. Ezt írta aztán a záradékban. Ha velem kezdi, talán sikerül neki.” A mű elején, a 13. oldalon áll ez a pár mondat, megalkotva egy olyan gravitációs teret, amelyben valóban minden részletnek súlya van.

Az ostromot követő hónapok már a gyermeki tudatban is több nyomot hagytak. Hang- és szag- emlékeket. Hullabűz a romok alól. Mindenki állandóan jövés-menésben van, s ott végzi el a dolgát, ahol tudja, tehát mindent átjár az emberi ürülék és vizelet szaga. Fagyott holttesteket húznak szánon a gyűjtőhelyre. Mancsi híd, végtelen gyaloglások át a hídon, a három-négy éves kisfiú a deszkák közt lelát a folyóra, amelyen jégtáblák úsznak, s ő látni véli a hullákat is, amelyek a hídrobantáskor kerültek a Dunába. Esténként sikolyok: vetköztetők és rablógylkosok támadásának áldozatai sikol-

tanak. Emlék egy tömegjelenetről, amikor valakit meg akartak lincselni a felrobbantott híd lábánál, s a gyermek borzadva nézi anyját, aki magán kívül ordítva fékezi a tömeget, de ő maga is idegenné, félelmetes fúriává válik kislánya szemében.

Az, hogy átélte az ostromot, „az ostrom százkét napjának folyamatos humán katasztrófáját”, nyomot hagyott egész valóján, ahogy alighanem minden sorstársáén is. A pusztulás képei és tapasztalatai ostrom utániak, de egybeolvadnak az előző hónapok fojtott rettenetével. Az emlékek érzékszerviek inkább, csak hogy a gyermek érteni is akarja a dolgokat, lázasan hallgatózik a felnőttek beszélgetéseinél, mindent megfigyel. A szavak jelentése kezdetektől zavarba hozza, különösen az összetett szavaké. „Vérhasam van” – nem tudja elképzelni. „Beköpi” – a lefogott elvtárs vajon mit köp be és hogyan, elvégre a légy köpi be a húst. „Kitartott nő” – őt magát egy cselédjük hisztérikus rohamában az emeleti gangról tartotta ki a mélység fölé, bizonyára a szomszédnővel is ezt tette valaki, de miért?

A gyermekek szaglása érzékenyebb még, mint a felnőtteké. Nagyon hiteles, hogy az író emlékezetében a kilométerek hosszán át való gyalogmenetek fáradtságán kívül a szagok maradtak meg legerősebben, bűzök és parfümözött nők kellemes illata. Hiteles a szavak suta logika szerint való értelmezése is, különösen Nádas László fiától, hiszen az ő precíz magyarázatai a világ természet-tudományos jelenségeiről óhatatlanul beleszuggerták a gyerekekbe, hogy mindennek oka van, és minden megismerhető. Később, de még gyermekként, tízévesen jött rá, hogy apja hite az objektív világ abszolút rendjében összefügg kommunista voltával. „...ha ő kommunista, akkor én is kommunista vagyok, vagy annak kell lennem [...] Holott akkor már nem egy alapos érvem akadt a kommunistaságuk ellen. Ügyeltem, ne az legyen az egyetlen mintám, amit ők csinálnak. [...] De ettől kezdve, mintegy három éven át, valósággal rogyadoztam a fiú kötelezettség súlya alatt. Hogy ilyen meg olyan a kommunista ember, mérlegettem, s akkor én miként tegyem, hogy én ilyen kommunista ember legyek.” Az apa szellemi hatása mellett az anya viharos természete jelent roppant kihívást a gyermek számára. „Nihilizmusra hajló anyám – jellemzi őt az író. – [...] Megannyi relativizáció, szóvirág, túlzás, játék a szavakkal, játék a hangsúlyokkal [...] Nehezteltem rá ezért.”

Az anya, Tauber Klára vérmérséklete erős kontraszt az apai ág, a Nádas testvérek súlyos gátlásokat leplező kimérett, fegyelmezett, racionális modorához. „Családunkban minden bizonnyal azért jár élvezettel teli nevetés a szórszálhasogató diskurzusokhoz, még a dühöngésekhez is, mert a családi tudatban a cáfolat, a kritika, a gúny, az élc és a kétely éppúgy a megismerés természetes alkatrészeként fungál, mint a hipotézis, az állítás, a bizonyítás, a dokumentáció és az érvelés.” Ez a rártartó intellektuális, a megismerés kultuszát megvalósító légkör kezelhetővé teszi, hogy a családtagok egy része illegális kommunista, majd a negyvenes, ötvenes években a diktatúra intézményeinél – akár az ÁVH-nál is – vezető tisztségeket tölt be, más része pedig a módos, majd kifosztott polgári kaszthoz tartozik, konzervatív liberális hagyománnyal. A Nádas testvérek apja, Nádas Adolf Arnold brutális ember és tehetségtelen birtokos volt, gömör sídi birtokát végül felesége mentette meg, ott nevelődtek jórészt a testvérek is. Az apjuk kegyetlen veréseinek következtében sem sírni, sem nevetni nem tudtak rendesen, visszanyelt, torokhangú a nevetésük, és szűkölkő, vinnogó hangon sírnak. Ezzel szemben Tauber Klára szertelen, vidám természete legendás, még haldoklását is végignevetgéli. A Tauber család távol áll a Mezeiek-Nádasok társadalmi státusától: Tauber nagypapa aranyműves segéd, és kispolgári életkeretet tud csak biztosítani feleségének, Nussbaum Cecíliának és lányainak. No, ez a nagymama az igazi kakukktojás ebben a felvilágosodott környezetben: ő faluról származik, ortodox zsidó közösségből, megveti a szokásokat elhagyó zsidókat, ahogy a „gój” szomszédait is. Hatalmas érzelmi megnyilvánulásai vannak: „Alakításaival tetemes fájdalmat okozott önmagának. A két szememmel láthattam, mit jelent egy ember életében a ritualizált fájdalom. Mindazt, amin ötezer év sem segíthetett, mindazt, amire az idők végezetéig nem lesz gyógyír. Amire nincs bocsánat. Örökös emlékeztetés volt valami olyasmire, amire már nem emlékezünk. Egy olyan univerzalizált fájdalom volt, amivel kis eseti fájdalmait sikerült mértéktelenül megnövelnie...” Mindazonáltal itt, a városban a rituális szabályokat azért már ilyen-olyan okból ő is áthágtá, szinte öntudatlanul. Ha a fiú számára érzelmi kihívást jelentett az édesanyja viharos temperamentuma, sokszorosan azt a nagyanyja túlcsonduló lényé. Ha minden kötődése ellenére idegenkedett az apja szagától, „férfiszagától”, sokszorosan irtózkodott nagyanyja testiségétől, a zsíros, bűdös hajkefétől, amivel a göndörödő haját akarja kisimítani, ne legyen túl szép, nehogy úgy végezze, mint az egyik unokatestvérük. Állandóan piszkálja nagyanyját, provokálja, háború dúl közöttük, pedig ő tölti be

a kedvenc unoka státusát. Mégis beivódott ez a nagymama Nádas Péterbe, érezhető élvezettel idézi fel lényét, szavait. A jiddis és pesti nyelv egyvelegét. (*Azeszpónem, nesüge, nimand, sparhelt, szekánt, buksza, gezeresz, szaszzerol, hohmecol, smúzol, lébecol, lamentál, svihák, überol, sóher* stb.) „Ott álltam négyévesen vagy ötévesen, [...] a magam kis emocionális rendszerére akartam ráépíteni a magam rasszista gyalázatát. Nem tudomásul venni, hogy ő is én vagyok. Nem tudomásul venni, hogy az ember egyszerre sokféle hagyomány konvenciójából van összerakva.”

Az apai ágon a dédapja, Mezei Mór és az ő testvére, Mezei Ernő rendkívül jelentős politikai szerepet tölthettek be a 19–20. századforduló táján. Mezei Mór Eötvös báróval együtt kidolgozta a zsidók emancipációjáról szóló törvényt. Tisza Kálmánnal, Jókai Mórral tarokkozott a szabadelvű klubban. 80. születésnapján küldöttségek ünnepelték, Tisza István a munkásságát méltató levélben gratulált neki. Felsőházi tagsággal kínálták meg – nem fogadta el, visszásnak érezte volna. Testvére, Mezei Ernő Kossuth ajánlásával lett a Függetlenségi Párt képviselője, később is levelezett Kossuthal. A vele való kapcsolat Sátoraljaújhelyen alapozódott meg, amikor Kossuth Lajos kosztosdiák volt apjuknál, az író ükapjánál, a kocsmárosnál. Mezei Ernő Herzl Tivadarral is levelezésben állt, és nevezetes interpellációját, amelyben felröptette a kormánynak a tisztaeszlári per kapcsán felkorbácsolt indulatok fékezésében elkövetett mulasztását, teljes terjedelmében közli az író. A beszédet fegyelmezett tárgyilagosság, mértéktartás jellemzi, egy kortárs emlékezése szerint „[g]lyönyörű beszéd volt”, mégis „[a] szabadelvű párt fagyosan viselte, a szélsőbalon pedig csak az antiszemita voltak hangosak”. S Nádas hozzáteszi: „Mezei beszédhelyzetében a magaméra ismerem. A köztes pozíció családi kísértete lép elő belőle. [...] Tisza miniszterelnök, akinek egyébként az volt a sommás véleménye, hogy zsidókérdés nem létezik, ilyen fogalmat ő nem ismer, annyira csökönyösen ragaszkodott a liberális alapideákhoz, az egyenlőség ideájához, a judícium ideájához, a hatalmak szétválasztásának elvéhez, ezeket olyannyira univerzálisnak tekintette, hogy a cselekvéssel némiképp tényleg megkésétt.”

Ilyen hagyományra támaszkodva a család szabadelvű konzervatív nézeteket valló tagjai nem sokat foglalkoztak a zsidó eredettel. Az író szülei pedig kommunistaként végképpen kizárták életükből e szempontot. A fiú így tanácstalanul fogadja, ha lezsídózzák. „Nem tarthatom magam olyasminnek, ami nem vagyok. Kicsi gyerekként nem azért nem tartottam számon származásomat, mint ha eltitkolták volna, vagy gyengeelméjű lettem volna, egyszerűen nem számoltam vele.” A szülők egyöntetűen megvetnek mindenféle rasszizmust, nacionalizmust, de különbség van köztük a patriotizmus tekintetében. Az apa, mint minden érzelmi megnyilatkozást, idegenkedve szemléli, az anya azonban nyíltan kimondja: azért nem engedi fiát orosz tannyelvű iskolába, mert magyar gyerek magyarul tanuljon. Különös, hogy a szülők megengedik egyik kedvelt háztartási alkalmazottjuknak, Németh Rózsának, hogy megkereszteltesse és a Pozsonyi úti református gyülekezetbe hordja a fiút. A fiú a keresztútról tanulva azzal tér haza a hitoktatásról, hogy gyalázza a zsidókat, akik megfeszítették Jézust, és ekkor anyja a tükör elé állítja: tessék, itt van egy zsidó. Ez a gesztus idéződik meg vagy tíz évvel később, akkor már a fiú él vele. A svábhegyi iskolában hosszú megfélemlítés, verések, bántások után a durván zsidózó osztálytársnak odavágja: „Akkor itt van neked egy mocskos zsidó” – és üt. És ezzel véget vet az üldöztetésnek. Ám hogy a váltások milyen beszédek tudnak lenni e kompozícióban, jól bizonyítja, hogy e ponton hirtelen Kisorosziban találjuk magunkat, ahol a fiatal Nádas Péter férjezett asszony szerelmével, Magdával él, és a helyi református pap, lelki atyjuk nem tud mit kezdeni ezzel a valláserkölcnek ellentmondó helyzettel, bár szeretettel látogatja őket. Végül leleményesen és nagy boldogan megtalálja a *Szentírás*ban azt a passzust, amelynek alapján büntetlenek nyilváníthatja a szerelmeseket. Németh Rózi protestantizmusa nem maradt tehát folytatás nélkül, és fogas kérdés, hogy kicsodának is mondható „köztes pozíciójában” a Nádas szülők gyereke.

A túlélők lelkifurdalásával őrzi tudatában ezek és ezek elpusztításának adatait. A zsidótörvények „vértelen” szörnyűségeit is. Barátja anyja Budapestre utazott, közben meghozták a rendeletet a zsidó egyének utazásának korlátozásáról, s a fiú soha többé nem találkozott anyjával. A zsidó földbirtokok elkobzása is fejbe vágja a mai olvasót: a normális civil élet légkörébe illeszkedve jól átélhető, mit jelentett a teljes kiszolgáltatottság a hatalom kényének-kedvének. Nemcsak a zsidó holokauszt nehezedik az író lelkére, ő mindenféle áldozatot gyászol. A vernet-i tábornok azért kutatja fel, mert innen szöktették meg az apját, Magda nagynénje férjét, Aranyossi Pált – a Rundschau főszervezőjét (amely az antifasiszta népfront legjelentősebb lapja volt) – és Rajk Lászlót is. Ám a si-

keres szökés mellett ott áll az a tény is, hogy ebből a táborból indult egy halálvonat több száz nővel és gyerekekkel, akiknek csak töredéke érkezett meg a francia vasúthálózaton való vég nélküli kitérők, ácsorgások után a birkenauai táborba. „Nem tudom, mi vezet, nem tudom, hova vezet. Nem kíváncsiság. Életem végéhez közeledve immár alig maradt kíváncsiság. Érzelmileg minden bizonynal hasonló ahhoz az állapothoz, amely századokkal korábban a zarándokokat vitte ismeretlen utakra. Bűnökért vezekelni, amelyeket nem követtem el. [...] Lélekben védekezni a folyamatos és tömeges emberölés és emberkínzás regresszív antropológiai realitása ellen.”

Kétszázötvenezer fogoly pusztult el az utakon, köztük Radnóti Miklós és feltehetőleg az író egy nagybátyja, amikor a háború vége felé ide-oda hajtották őket gyalogmenetben a táborok között.

A budai Várban székelő Gestapo a várbarlang mélyén, a jégveremben kétszázhusz letartóztatottat tartott fogva, a kínzásokba behaltak tetemeit a télikert teraszáról lökték a mélybe, az író egyik rokonát is. A hozzátartozók csak évek múlva, a háborús bűnösök ellen folyó perekből tudhatták meg, mi történt velük, de a fiú anyja elől eltitkolta az igazságot a család.

Vagy egy egészen vértelen, ám mellbevágó adat: „1944. június 16-án 120 magyar és 130 külföldi író műveit [...] hivatalos ünnepség keretében, a kormánybiztos, valamint a német kulturális attasé jelenlétében bezúzták”. 22 tehervagon rakományát, 447 627 kötetet. Köztük Mezei Mór és Mezei Ernő valamennyi könyvét.

És a pusztítás nem ért véget a náciizmussal, a háborúval.

A családot közelről érinti a Rajk-per, hiszen a forгатókönyv szerint Rajkot a vernet-i táborban szervezte be az ellenség, ahol a magyar kommunisták mind együtt voltak vele, köztük Aranyossi Pál és barátja, Münnich Ferenc, valamint az író apja, Nádas László. Joggal tartanak a letartóztatástól. Aranyossit az író vélekedése szerint Rákosi védhette meg, mert ő híres francia írók dedikált műveit juttatta el neki, amikor a szegedi Csillag börtönben raboskodott. De nem lehet véletlen, hogy Aranyossi demenciája, amely rövidesen elhatalmasodott rajta, a per idején kezdődött.

Nádas László Gerő Ernő támogatását élvezi, ő vitte át a Jóvátételi Hivatalból, ahol a 300 millió dollár értékben megszabott jóvátételi szállításokért felelt, a Közlekedésügyi Minisztériumba. Tauber Klára a Népjlóleti Minisztériumban töltött be vezetői állást. A legfelső vezetést ellátó titkos telefonvonal be volt kötve a lakásukba is, a letartóztatás esélye mégis állandóan a fejük fölött lógott. Tudhatták, hogy a Rajk ellen felhozott vádak hamisak, tényszerűen tudták a perben felhozott hibás adatokból. Tudhatták, amit az író csak később tudott meg, hogy milyen borzalmas kínzásokkal veszik rá hű kommunista társaikat beismerő vallomásra az ávosok. Kojcsa Ilona nem volt hajlandó elismerni, hogy áruló, rokkontra kínozták, és ő még akkor is úgy bízott a pártban, hogy egy zsebkendőre írt levelet Rákosinak címezve, hogy felvilágosítsa a szörnyű tévedésről. Tudhatták, hogy a pribékek között a régi politikai rendőrség verőlegényei, egykori nyilas gyilkosok vannak. Tudták, hogy pártjuk pontosan ismerte a kilétüket, amikor szolgálatra alkalmazta őket. Nem lehetett könnyű mindezzel szembenézni, ők mégis kiegyeztek a tényekkel. „Valami olyasmi alól kellett volna kibújniuk, amit ők maguk teremtettek meg, hiszen terror nélkül nem működött volna az elképzelésük.” Az anya munkája látványosan hasznos volt, a gyermekvédelmet, a védőnői szolgálatot szervezte országszerte, Benke Valériával dolgozott együtt, a feladatok elvégzésébe vetette bele magát, és e lelkesedés közepette nem firtatta, hova tűnt Rajk Júlia és a kislánya, Lacika, akinek egyébként kölcsönadták a szép, csipkés családi vándorpólyát, amit aztán az anya, ki tudja, hogyan, vissza tudott szerezni. Lacika pedig sok-sok évvel később bukkan fel újra Nádas Péter életében mint a Szabadság-hegyi Óra-villában megforduló ellenzéki kör egyik alakja, ugyanis a közelebbi múltból származó emlékek is ott úszkálnak az író tudatában a távoli múlt részletei között.

A családtagok egy részétől elveszik a lakásaikat, társbérloket költöztetnek be hozzájuk, más részének meg kiutalják a kitelepítettek villáit. Az anya plebejus indulattal dühöng az előjogokat kihasználó párttársaira és rokonaira, de ők maguk is elfogadják a volt Perczel-villát a legfelső pártvezetők szomszédságában, a Svábhegy állandó fegyveres őrizet alatt álló részén. Igaz, soha nem lakják be a villát, nem szeretik, a kert ritka növényeit nem gondozzák. Nemcsak elfoglalt mivoltuk miatt történik így, hanem azért, mert mindkét szülőnek hirtelen meginog a pozíciója. Tauber Klára egy tanácskozáson nyíltan konfrontálódott Rákosival, Nádas László meg hivatali intrika áldozata lett, sikkasztással vádolták meg, legalábbis ez a konkrét ürügye félreállításának. Eközben az anyánál mellrákot diagnosztizálnak, s a második műtétje idején a kisebbik fiú, az író öccse is súlyosan megbetegszik, hónapokig ágyhoz köti a csontanyag pusztulása, és csak a járógép teszi újra moz-

gásképessé. A serdülő fiúra nehezedik a háztartás, a beteg anya ellátása, az öccse cipelgetése, felügyelete, s emellett saját drámai helyzete a svábhegyi iskolában, amelyben a hegy lakóinak szociális rétegzettsége miatt – a volt gazdasági cselédek itt maradt részétől a betelepített káderekig terjed a skála – napi tapasztalat az egész társadalmat felszabdáló ellenségesség. Szüleire nem számíthat konfliktusai közepette, de hiszen mindig is, kora gyermekkorától magában dolgozta fel, ami érintette, ami történt vele. Szülei ugyanis teljes lényükkel egymás felé fordultak. „Iszonytató ereje volt a közösségüknek. Nem értem közējük. Vannak ilyen házaspárok, ezek szimbiózisban élnek.” Magányosan kellett megbirkóznia a szülők kommunista meggyőződésének és a pártjuk iránt való opportunizmusuknak morális összeegyeztethetlenségével is. „Bezártak az általuk ápolt látszat politikai szerkezetébe, hogy kizárjanak a saját realitásomból.” Szokatlan reakció e helyzetre a megértés egy serdülő fiú részéről. A fiú csak figyel, nem lázad. Eleinte nem fogja fel, hogy miféle bűnökben cinkosok a szülei, a kékcédulás választások „csínytevését”, amelyről kihallgatta a felnőttet, úgy pletykálta el egy családi barátjának, dr. Rendl Sándornak, hogy nem értette meg, amit az idősebb ügyvéd a demokrácia felszámolásáról ekkor mondott neki. Később persze szaporodnak tapasztalatai a szülei életének hazugságairól. A lázadás elmaradása mégis érthető: az anya halála, az apa testi-lelki összeomlása türelmet, belátást parancsol a fiúra. A villába költöztek a Tauber nagyszülők is, Nussbaum Cecília szellemileg leépülőben, a nagypapa depressziós – a család és a háztartás egyetlen oszlopa a fiú. Nem csoda, ha ekkora súly alatt megtámadja őt a meningitisz, fél évet tölt öntudatlanságban, majd afáziában a László kórházban, egy visszaesésnél újabb hosszú időt a Heim Pálban is. „Abban a lábadozó állapotban, amelyben én éltem azokban a hónapokban és az elkövetkező néhány évtizedben, nem vitáztam apámmal.” Így a pályaválasztásban is engedett az apai akaratoknak, vegyésznek ment, pedig tanító akart volna lenni, vidéken.

Nem sok idő telt el már az apa öngyilkosságáig.

Lehetett volna az emlékezést ott zárni, a teljes árvaság kezdeténél. De Nadas Péter kissé visszalépve az időben 1956 megidézésével zárja le az emlékezés folyamatát. A felnőtt életre való felkészülése történetét. A világ megismerését. Mert hiszen annak ellenére, hogy olykor a jelenig, az öregedés állapotáig fut előre az időben, a könyve e megismerésről szól.

A szalonnaabálás módjától a Bauhaus belsőépítészeti stílusáig, a kertészeti ismeretektől Nadas László állítólagos sikkasztási ügyének irattári kutatások révén szerzett adataiig a minuciózusan pontos leírások egy hangsúlyosan gondolati térben helyezkednek el. Nem a mű elmélkedő részleteire gondolok – mert ezek csupán a történéseket, helyzeteket előadó epizódokkal azonos súlyú alkotórészek: *világló részletek* –, hanem arra az eszmei-gondolati hálózatra, amelynek ezekből kell kirajzolódnia előttünk.

Az egyik csomópontja e hálózatnak, hogy az író a saját világrajjottének abszurdítását, teljes értelmetlenségét éli át, megismervén a születését övező világ tényeit, egyre több tényét az épp abban az időben tomboló bestiális pusztításnak: a zsidók tömegeinek megsemmisítését és az emberi lények lemészárlását fegyverek által. Az emésztő kérdés, hogy mi értelme volt, mire való, hogy megszületett egy önmagát gyilkoló világba, valamilyen formában végigkísérte az életét. Ez a kérdés minden egyes ember esetében feltehető, legfeljebb elfojtjuk magunkban, ő azonban sajátos helyzetében, etikai szigorában nem kerülhette el, hogy folyamatosan szembenézzen vele. „Az értelmetlen kérdésekre, amelyeket ugyanakkor ma sem sikerül nem feltennem, csak akkor lehet értelmesen válaszolni, ha nincsen gondviselés. Ha ellenben egy gondviselő Isten mégis lenni találna, akkor az ember antropológiai adottságainak mibenlétére nincsen magyarázatom.” Olyan Istenünk van – írja Nadas –, „[o]lyan állatias jellegű Istenünk van, aki minden időben mindenki cselekvésének ki van szolgáltatva. Ha nem így lenne, akkor a háborús felek papjai nem tudnák a saját igazságaik nevében megszentelni azokat a fegyvereket, amelyekkel a felek kölcsönösen le fogják egymást mészárolni.” Keserű illúziótlanság kísérti meg az írókat, amikor idéz egy olasz szerzőt, Primo Levit, aki egy auschwitzi fogoly, a torzszülött és gyengeelméjű Elias „sikertörténetét” hozza fel példának. „A humanista kötöttségű torinói körből származó Levi, a kémikus azt állítja, hogy a bestialitáson és a gyengeelméjűségeken kívül minden más zsákutcának bizonyult, ezt azonban nemcsak Auschwitzra érti, nemcsak az európai múltra és az európai jelenre, hanem az emberi létezésre, arra a nagyszabású kísérletre, hogy az ember valamilyen magasabb rendű értelmet tulajdonítson a létezésének.” Már nem Levi, hanem Nadas jut arra: „Holnap sem lesz cselekvés, amit az állatias ösztönökhöz kötött Isten ne

SZALAY LAJOS, Alakok bikával és hegedűvel, 1955

ösztönözne. Miért ne lehetne pusztítani az egyetemes szeretet, a közjó vagy az egyenlőség nevében, miért ne kellene.”

Az utóbbi kérdés formájú állítás már a másik gondolati csomóponthoz is tartozhat, ugyanis a *Világló részletek* a kommunista szülők tragédiájának könyve. Nem lehet kétségünk, hogy két makulátlan erkölcsű embert látunk, akik az életük magasabb rendű értelmét a társadalmi igazságosság, a közjó szolgálatában találták meg, és roppant áldozatokat vállaltak eszméikért, de gonosz, romlott hazugságokba keverednek, és nem tudnak kiszállni, nem tudnak olyan döntést hozni, mint Koestler vagy Gyilasz. Lehet, hogy intellektuálisan sem elég erősek hozzá, de ha belegondolunk a negyvenes–ötvenes évek Magyarországaiba, azt kell mondanunk, hogy nincsenek is abban a helyzetben, hogy szakítsanak a pártjukkal. És végig kell nézniük, hogy eszméiket fedezékül használja a terror, megbecsteleníti a jogos társadalmi igényeket kifejező célokat.

Nem először történt így a történelemben, és nem is utoljára. Mindig voltak szentnek, elhivatottnak, messianisztikusnak nevezhető idealisták, akik nagy bátorsággal, önfeláldozóan jobbítani akarták a világot, üdvös célokat neveztek meg, aztán úgy fordult a világ kereke, hogy e célok gyakorlati programokká váltak egy uralkodó, egy komité, egy állam kezében, a hatalomgyakorlás eszközei lettek, és összegyűrődtek a terrorral, a gátlástalan vagyonszerzéssel, az emberek megtévesztésével, megkínzásával és legyilkolásával. Sokféle formában ismétlődik ez, minden idealista ember érintett a Nadas szülők drámájában. Ma is ismerős tapasztalat, hogy percmemberkék vagy cégéres gazfickók felélik a kor legbecsületesebb embereinek erkölcsi tőkét. S az is, hogy a csalódott hívek jórészt falazni kénytelenek a gyalázatnak.

Nadas Péter erkölcsi szigora és szinte fanatikus illúziótlansága e háttér előtt válik indokolttá, de bármily érthető is a racionális érvekből felépített víziója a bestialitás és a gyengeelméjűség győzelméről az emberiség antropológiai meghatározottságában, bármennyire igaz, hogy a jóság fogalmával nehéz mit kezdeni a jóság mibenlétének viszonylagossága miatt, az olvasója vonakodik átadni magát e totálisan elutasító világérzésnek. Nem is tehetné, ahogy az író sem tehetette, mert rokonai, környezete, a világ részleteinek leírásakor feltámadt benne az élvezet, a tetszés, a szeretet.

Erkölcsei szigorára s némiképpen annak túlhajtására jellemző az a részlet, amelyben a történelmi allegóriákról mint alkotói tévutakról elmélkedik. Tizennyolc évesen ő is regényt akart írni a katarokról, más néven albigensekről, vagyis a „tisztákról”: „szüleim erkölcsi és fizikai pusztulása lebegett a szemem előtt”. De visszatartotta, hogy „[h]asonlított és hasonló nem egyezett volna. Mindenki ez történt, aki mégis belevágott [...] Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Örkény Istvánnal, Sántha Ferencsel, Sütő Andrással, mindazokkal, akik történelmi analógiákra hagyatkozva, mintegy allegóriákban igyekeztek úrrá lenni a cenzúrán és az öncenzúrán, s főleg a saját kommunista vagy szocialista utópiájukat illető téveszméiken [...] megnevesítették az elnyomásnak azt az újkori formációját, amitől szenvedtek, ami ellen a műveltségük és a hagyományos szabadságeszméik nevében tiltakoztak, vagy ha nem is merészeltek tiltakozni, disznó módján kollaboráltak, elfeküdtek, élvezettel fetrengtek a sáros pocsoltyában, fogadásokra jártak, kis privilégiumok fejében fontoskodtak, gazsuláltak, kitüntetésekkel vettek át, de azt szerették volna, hogy legalább művük allegóriája tiltakozzon helyettük.” Az az író, aki a nácielleni ellenállás kérdésében leírta: „[a]z önfeláldozás azonban nem számonkérhető”, egy másik diktatúra éveire mély megvetéssel nyilatkozik idősebb kollégái kényszer szülte életstratégiájáról, feltételezve, hogy élvezettel fetrengtek morális fertőjünkben. Az író, aki szülei utópiához kötődő téveszméit fájdalmas szájalommal szemléli, ezen írók küszködését korábbi eszméik teljes érvényvesztése ellen, lám, sommásan elítéli. Ha az olvasó megfontolandónak, sőt találónak tartja is a politikai-történelmi allegóriák áligazságairól mondottakat, és tiszteli is Nadas Péter konzekvens magatartását a Kádár-rendszer ideje alatt, nem szűnik méltányolni azokat a szellemi ébresztést végző jelzéseket sem, amelyeket az említett művektől – alkotói vitatható, netán elítélendő gesztusaitól függetlenül – annak idején megkapott.

A gondolati hálózat zárópontja az 1956-os forradalom mibenlétének, történelemben elfoglalt helyének, valós természetének és a nyugati támogatás elmaradásának illúziótlan értékelése. Nadas Péter illúziótlansága nem a szenttelen kívülállóság. „Nekem ugyan a pályámat, sorsomat szabta ki ez a két hét a maga formátumával és fátumával, mégis őszintén megértem a sokoldalú értetlenséget, a tanácstalanságot és tartózkodást. Nem a közöny műve volt, nem a történelmi emlékezet kínos kihagyása, hanem inkább egy olyan jellegű józan óvatosság műve, amivel érzelmileg a nem egészen helyénvaló és erkölcsileg kissé kétes dolgok felé fordulunk. A magyar forradalom nemcsak

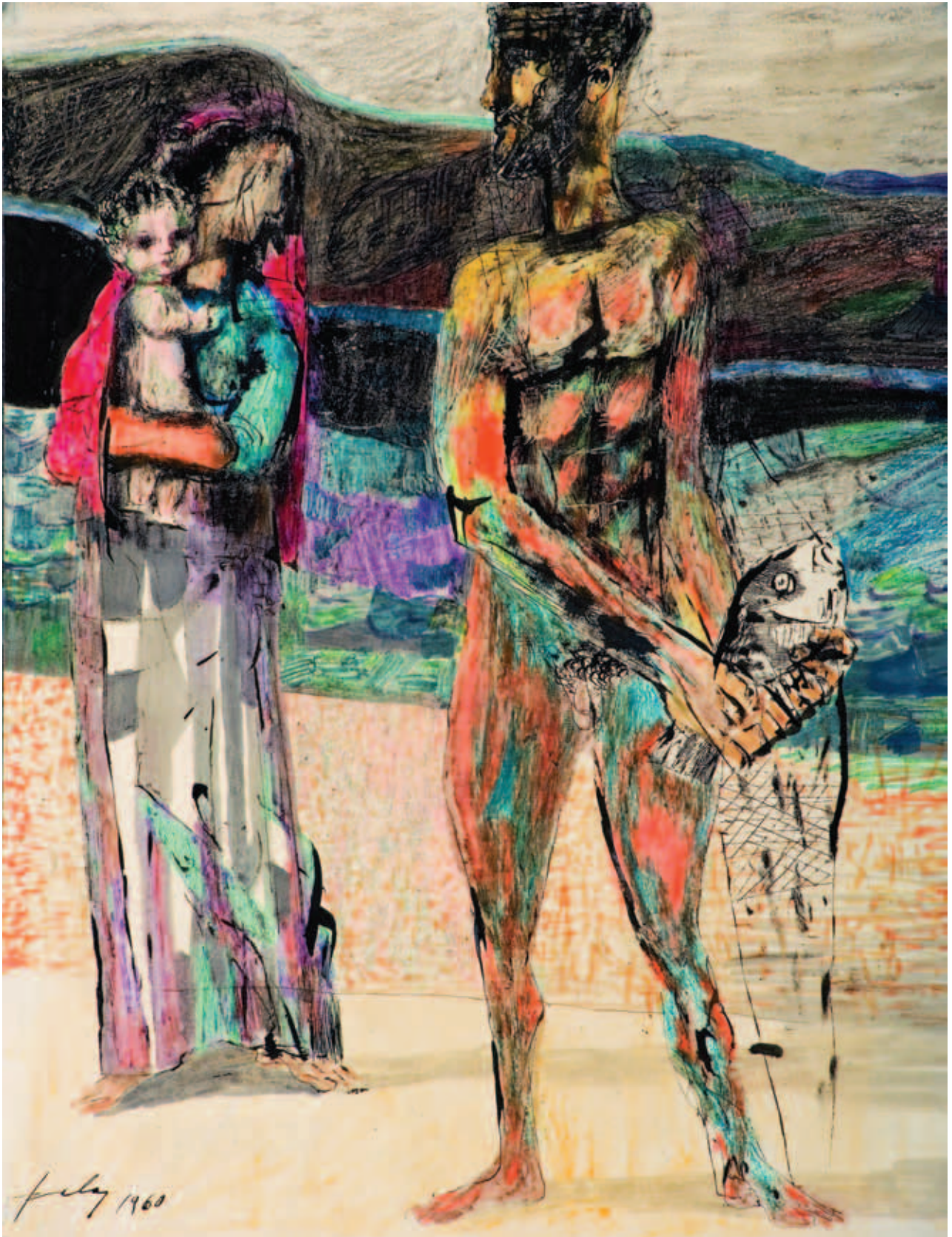
külföldön él bizonytalanul a köztudatban, a magyar közvélekedésben legalább annyira.” E bizonytalanság okát Nádas Péter abban látja, hogy kommunista körökben indult meg a szellemi forrongás. Viszont a tömegmozgalom, „amely Budapest utcáin azon a kedden aztán be is mutatkozott, magába szippantotta, majdhogynem nyomtalanul tüntette el a megújulásra nem képes, ezt azonban belátni nem tudó kommunista értelmiségi rétegmozgalmat”. E kétféle mozgalom nem bizonyult kompatibilisnek – állapítja meg. „A magyar forradalom egyszerre aratott győzelmet és szenvedett vereséget, s az ilyen kétértelműséget nem szívesen veszi be az elme.” Külpolitikai jelentőségét az adja, hogy a hidegháborús fenyegetettség közepette a nagyhatalmaknak szembe kellett nézniük az atomháború tényleges veszélyével, és Eisenhower elnöknek meg kellett üzennie Hruscsovnak, hogy nem kívánja megsérteni a szovjet birodalmi érdeket. „...a magyar forradalom az utolsó európai forradalom. A forradalmak több évszázadra nyúló korszakának romantikus és idealista történetében kínos és véres lecsengés. [...] Szabott keretek között gondolkodik azóta a gondolkodás. Isten nincs, illetve szabad választás kérdése, hogy van-e. Utópia nincs, hiszen láttuk, hová vezet a társadalmi utópia. Kizárólag jelen idő van...”

Nádas a nyugati államok viszonyulásának módjára magyarázatot talál abban is, hogy a magyar forradalom csupán antisztálinista, s nem antiszocialista megmozdulás volt. „Legalább első lépésben a forradalom a köztulajdonra és a munkás-önigazgatásra építette volna berendezkedését.” Márpedig a kapitalizmus és szocializmus dichotómiája a szovjet imperializmus elutasításától függetlenül érvényben maradt.

„Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a reszpublika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önveszélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani” – így zárja be a hetvenöt éves író történelmi tablóját, erkölcsi analizisét, könyörtelen igazmondását, s ha tán az olvasó nem osztozik is minden egyes véleményében – történetesen az utóbbi, a két kötetet lezáró ítélettel azonban bőven egyetért –, a becsületes és bátor gondolkodónak vitázva is tisztelettel és jó szívvel adózik, és ráébred, hogy ama ritka dolog történt meg vele, amiben csak a legjelentősebb írói alkotások részesítették: több lett azáltal, ami súlyt ez a mű rárakott. (*Jelenkor, 2017*)

II.

Vári Fábián László szülőfaluja, Újlak Kárpátalján, a Tisza felső folyásánál van, messze a hatalmi centrumoktól, világvegi elhagyottságban, mégis végzetes nyomokat hagyott rajta a regnáló hatalom, a szovjet birodalmi erőszak. Az író gyermekkorát feldolgozó életrajzi regény, a *Vásártér* történéseinek idejében a környezet, a civilizációs szint, az életforma megmaradt ugyan falusinak, ám a fiatalabb lakosok gyári munkások lettek, fizetésből élnek. Az író szüleinek is a helyi cipőgyár ad munkát. Több műszakban dolgoznak, s ez a körülmény átrendezi a családi munkamegosztást is: a szerzőt is jobbára nagyszülei nevelték. Vári Fábián László 1951-ben született, a falut súlyosan érintő háborús idők, a lakosság elhurcolása, Szolyva, a tömeggyilkos gyűjtőtábor rettenete már csak a felnőttek beszélgetéseiben ködlik fel, ő maga nem tanúja semmilyen nagy történelmi eseménynek, a félelem légköre azonban beszivárog idegsejtjeibe, ez különbözteti meg az így felnövő generációkat boldogabb korok gyermekeitől. A körülményekhez mérten Vári Fábián László elkényeztetett gyerek, gondoskodó nagyszülők házában, udvarában cseperedik, és az utcán, a Vásártér kacsaszatáinál, a kertek alján a szabadjára engedett gyerekcsapatban. Nem észleli, hogy a falu szegény, és hogy a családjuk élete is szegényes, ez a benyomás csak az olvasóban alakul ki a háztáj, a tárgyak, az ételek, a szokások leírása alapján, látva, hogy a varrónő nagymama álló nap a gép fölé görnyed, s reszket, nehogy adócsalásért elkapja a pénzt, látva, hogy a nagypapa által gondozott tehénke beesik az udvaron ásott meszesgödörbe, emiatt végezni kell vele, s a nagypapa szinte beleroppan a csapásba. Egy faluban, egy portán ilyenek a nagy események. Látványos a különbség a Nádas Péter megidézte fővárosi, értelmiségi élettér politikai-közéleti feszültségekkel átszőtt, a nagyvilágba is átnyúló terepe és Vári Fábián László falujának alig mozduló, végtelenül egyszerű létmódja között. Ráadásul majd' tíz évvel későbbi korszakban gyerekeskedik Vári Fábián, mint Nádas. Nincs közvetlen emléke a háborúról, és '56 is csak a felnőttek izgatottsága által szűrődik be életébe. Épp ezért meghökkentőek az azonosságok abban, ahogy a két kisfiú reagál a világra. Mint afféle okos gyerekek, szüntelenül hallgatóznak, és szó szerint értelmeznek mindent, emiatt persze törhetik a fejüket,

SZALAY LAJOS, Halász és felesége, 1960

SZALAY LAJOS, Festő, 1962

miért van minden másképpen, mint gondolják. Például az igazságot habozás nélkül kimondják, mert úgy tudják, az a helyes, aztán nem értik a felnőttek bosszankodását az okozott kalamajka miatt. Hajlíthatatlan igazságérzetük folytán a legnagyobb megpróbáltatás számukra az alaptalan rágalom, amelyben, ha meggondoljuk, a gyerekeknek bőven van részük, mert a felnőttek gyanakvóak, rosszhiszeműek velük szemben, könnyen elhiszik, hogy gyümölcsöt loptak, vagy, mint Nádas esetében, bűnös érdeklődést mutattak unokahúguk bugyija iránt. Mindketten rajonganak szüleikért, de ugyanakkor éles kritikával nézik őket, és szégyenkeznek egyes tulajdonságaik miatt. Mindkét fiú viszonya az anyjához szenvedélyesen és súlyosan ellentmondásos, mégis rájuk hárul, hogy ápolói, támaszai legyenek a haldoklónak. Mindkét fiú undorodik a felnőttek bizalmaskodásától, szaguktól, nyáluktól. Kortársaik erotikus játékaival éppúgy nem tudnak mit kezdeni, mint a felnőttek, pláne a szülei szexualitásának jeleivel. Jók akarnak lenni, hogy ne okozzanak gondot, mégis sok baj van velük önállóságra ösztönző természetük miatt. – Joggal feltételezzük tehát, hogy Nádas és Vári Fábrián gyermekkori énjük rekonstrukciója során rendkívüli érzékenységgel és őszinteséggel a gyermeki lét alaptermesztét hozták felszínre, legalábbis olyan korok gyermekeinek öntudatlan vagy titkolt érzésvilágát, amely korokban magányosan nőnek fel még a jó családokban is, mert e családok a túléléssel vannak elfoglalva.

Vári Fábrián László is az emlékidézés lehető legnagyobb pontosságára törekedett, egykori érzelmei felkutatására. Az emlékek – szokásuk szerint – egymást hívták elő. Olyan részletek is kitesztultak előtte a felidézés folyamán, amelyeket annak idején nem észlelt, nem tudatosított, most viszont felnőtt énje számára láthatóak és értelmezhetőek lettek. A szem tehát mindvégig az író szeme, nem az egykor volt gyermeké, s e szem egy belül pergő filmre szegeződik: a gyermeki lény egykori cselekedeteire és az akkor érzékelt, megtapasztalt jelenségekre. Ebből az elbeszélői pozícióból csak néhány közbeiktatott rövid fejezetben mozdul ki az író, kommentárjait, a későbbi időszakok történéseit ezekben közli direkt vallomás formájában. Eleinte mesterkéltnek találhatja az olvasó az alapszövegtől elváló betéteket, de a befejezéshez közeledve igazolva látja e megoldást, mert az idő máig történő kitágításával lehetőség nyílt az író számára, hogy teljességében mutassa meg azt a titokzatos, összegubancolódott köteléket, amely őt s feltehetőleg valamennyiünket a családkhoz, a szüleinkhez fűz, s amelyről a regénye szól voltaképpen. A gyermekkor virtuális „filmje” csupán a környezet szemléletes, gazdag megjelenítéséhez nyújtott keretet, persze, ez sem kevés, de az érzelmek drámai kiteljesedése csak a jelenbeli vallomásbetétekben történhetett meg.

A szemléletes, láttató, anyagszerű leírások hol az író lírikus voltát juttatják eszünkbe, hol pedig néprajzosságát. A gyermekkori időtlen szemlélődések jó ízét érezzük a regény kezdetén, midőn a fából készült ajtóablából kiesett ördögszegen át beszökő fénynyalábban a kisgyermekkel együtt tanulmányozzuk a táncoló porszemeket. „Olyan, akár egy fényrúd, de ma inkább azt mondanám, mint a láthatóvá lett röntgensugár. Okom van ezt állítani, mert a fénypászma belsejében mozgalmas és bizonyára örömteli élet zajlik: milliányi porszem, sok-sok apró pihe táncol az istenadta rivaldafényben. És nincs két egyforma porszem, nincs két egyforma pálya. Maga a káosz ez, állapíthatnám meg majd kissé érettebb elmével, de most ártatlannak mondott gyermekként ülök, és bámulom a tetten ért mikrokozmoszt...” – Itt a lírikus prózáját olvassuk, aki jellé lényegíti át a triviális valóság elemeit. A néprajzos pedig a korfestő adatot ismeri fel a valóság elemeiben: például abban, hogy a nagymama a varróműhelyében kabátok kifordítását is vállalja. Ki emlékszik ma, a turkálók és kínai ruhaboltok korában már arra, hogy errefelé a kikopott gallérú, mandzsettájú, de jó anyagból készült ingeken az ügyes asszonyok megfordították a nyakrészt? Télikabátokat, zakókat is kifordítottak a varrónők, hogy a kopott, kifényesedett szövetet belülré rejtsék. Szegénység és áruhiány derül ki ebből az apró momentumból. A nagymama még a cigány asszony kizsírosodott kabátjával is veszkődik, hiszen fizet érte. Sajátos szalonélet zajlik az apró ház konyhájában, be nem áll az ott kuporgó asszonyok szája – a kisfiú legnagyobb gyönyörűségére. Pletykálnak, de közben balladás sorsok is kiderülnek, mint a nagymama hűgáé. A szegény lányka megesett a helyi orvostól, akihez takarítani járt, s miután az ridegen kidobta bajával, gondosan elvégezte munkáját, majd a maradék szublimátot megitta, s három napig haldoklott ezután. A későbbi néprajzkutató e körben értesülhetett először furcsa babonákról, például hogy a fütyüléstől belefűl a kiscsibe a tojásba. De lehetett anekdotát is felcsippenteni, ezt már a nagyapától: a nagyपालádi gazda négy hizott ökrét adta el a vásárban, hogy kistafirungozza a lányát, de a pulyákra gondolva vett léggömböket is, amelyeket a bugyellári-

sához kötözött, azt meg az övébe dugta. Ám áldomásívás közben kiszabadult a bugyelláris, és a léggömbök szépen elszállingóztak a pénzzel együtt az égbe. A gyermekjátékok vagy a kukoricaszárból készített fáklyák, amelyekkel a gyerekek halottak napján sétafikálnak a temetőben, ugyancsak ezt a néprajzi ismeretanyagot szaporítják, valójában minden leírás, azok is, amelyek egyszerűen csak Új-lak mindennapi életének momentumairól szólnak.

Nemcsak a fináncról félhetnek az újlakiak, tarthatnak a betelepített orosz tisztoktól, kivált, ha lerészegednek, s leginkább a házkutatástól, amelynek során előkerülhetnek a gyárból lopott bőrök, amiért több évre börtönbe jut a szerencsétlen rajtakapott tettes. A gyárból ugyanis mindenki lop, a fiú szülei is ijedten megsemmisítik a zsákmányt, amikor egy falubeljük lebukásáról értesülnek. Valójában egymástól is félhetnek, hiszen bárki feljelentheti őket egy rossz szóért. „Kovács Zoltán tiszteletes sétabotjával rámutatott egy süldő lányka mellén díszelgő Lenin-fejes jelvényre, s megkérdezte tőle: Ez neked több, mint Krisztus? [...] Később, amikor fejére olvasták a szovjet hatalom elleni lázítás bűnét, csak hüledezett, mert biztos volt benne, hogy ezt bizonyítani is képtelenség. Hanem a tanúként behívott lányka, amikor a vádló megkérdezte, hogy mit is mondott a pap a komszomolista jelvényre, ezt vallotta: Vedd le és taposd a sárba! [...] A papot kétfelől megragadták, és úgy elvezették, hogy többet sose láttuk – fejezte be a történetet apám.” S minthogy az apa csontra soványodva került haza a szolvyai táborból, érthető, hogy aggályosan ügyel a viselkedésére, a szavaira, még felesége rossz szemmel nézett barátkozását is csak csínján meri kifogásolni, mert a szabados viselkedésével az anyának rossz példával szolgáló szomszédnő szeretője KGB-tiszt.

A pap történetéről az írói kommentárokat tartalmazó betétek egyikéből értesülünk, hiszen az apa is csak később merészelt beszélni róla, a gyermeki énré összpontosító „filmben” nem merülhetnek fel ilyen témák a szereplők között. Ugyanebben a betétben egyébként a család vallási szokásairól is elmélkedik az író: számot ad a meglazuló kapcsolatról, ami a családjá tagjait a hithez, az egyházi közösséghez fűzte. Vannak istenfélők is köztük, de anyai nagyanyjáiék a vallásos máz alatt sivár szeretetlenségben élnek, megcsúfolva hitük tanítását. Az íróhoz legközelebb e tekintetben is nagyanyja áll, aki nemigen járt templomba, de fia életéért a kertjében egy málnabokor mellé borulva imádkozott.

Vári Fábrián László nyugodt, tárgyyszerű elbeszélői hangja lehetővé teszi, hogy a tragikus árnyékok ne tegyék átokfölddé Új-lakot, hiszen az állandó, szorongató veszélyérzet nem fojtotta el a faluban élők életkedvét, s az emlékek őrzik az élet természetes derűjét is. Az író kellemes otthoniasságot vegyít a fanyar illúziótlansággal, hogy olykor-olykor mosolyoghassunk a bajokon is. Humornak nevezzük azt is, amikor kínjában mosolyodik el az ember: fekete humornak.

Szolgyváról például az jut a nagymama eszébe, hogy élelmet vittek az oda hurcolt hozzátartozóknak, s egyszer velük ment egy sokszoknyás cigány asszony is, aki megdöbbenve fedezte fel a párját az örök között, szuronyos puskával a vállán. A nagymama kedvtelve idézi, amit akkor a nő mondott: „Alikám, te földig angyal, te Ukrajna sépsége, hát te ijjen megbízható vagy?” Szomorú nyelvi humor van abban a mondatban is, hogy „39-be’, amikor újra magyarok lettünk”. És a nagyapa folytatja: „Most, ugyi, már több mint tíz éve oroszok vagyunk. Vagyis mi, te meg én, meg a család és a rokonság magyarok vagyunk, de hát így kell mondani, mert most ők dirigálnak. De előtte, ezt az előbb már mondtam, hivatalosan is magyarok vótunk, azelőtt meg csehek. Mielőtt meg csehek lettünk vóna, egy rövid időig, tizenkilencbe’ románok is vótunk.” Akkor még a nagyapa is gazdálkodott, földje volt, állatai, a románok szekerestül hajtották el a lovait, s vitték, amit tudtak. Az előjárónál botütésekkel adtak választ reklamációjára, így inkább beletörődött a veszteségbe. Aztán mindent elveszített, s beállt mozdonyfűtőnek, hogy elartsa sok gyereket. De lám, felnevelte őket így is, nem a veszteség keserűségét örökíti unokájára, csak rendre elmondja neki, ami volt és ahogy volt.

Végül megmosolyogatóak a kisfiú vérfagyasztó balesetei is. Hihetetlenül sok baj éri. Persze egytől egyig tipikus esemény egy falusi gyereknél. Belelép a forró levesbe. Becsúszik a jégtábláról a tavacskába, lába beragad az iszapba, ott veszne, ha egy nagyobb fiú arra nem járna. Éppen csak pici tüzet szeretne csinálni, de felgyújtja az egész, télre való kukoricaszárkupacot, még jó, hogy nagyobb kár nem lesz belőle. Hintázva fejfel nekilödul egy ott álldogáló gép vasának, vér, agryázkódás. Mi sem természetesebb, mint hogy eltöri a lázmérőt, és veszélyes játékba fog a higanyal. Játéknak indul az is, hogy a kismacsokát a tűzhelyre rakja fel, hogy mulatságos futását lássa, ám szegény jószág a nyitott lyukon át beesik a tűztérbe, a gyerek szeme láttára hal kínhalált. Ez már nem tisztán baleset, ez már bűn volt. Lelkierő kellett hozzá még sok év múltán is, hogy a „tettes” számot adjon

róla. A kínos igazság kimondása a legnehezebb az önvallomások, emlékiratok szerzői számára, s Vári Fábián László az illúziótlan tárgyilagosságnak és az erkölcsi erőnek lenyűgöző példáit szolgáltatja. Nem kíméli sem szeretteit, sem önmagát. Amikor leírja nagyanyja külsejét, összehasonlítván nagyvárosból érkezett nővérével, nemcsak az öreg test, a rossz ruházat jelenített meg, hanem bizony a trágyadombon, állva végzett ürítkezés következménye, a szoknyába ivódott áporodott vizeletszag is. Az átlagember álszent, nem akar tudni ilyen részletekről – pedig ki ne őrizne magában hasonlóan szégyellni való emlékeket?! Vári Fábián László önmagát sem kíméli: felidézi egy túl jól sikerült dolgozata dicstelen esetét. Moszkváról kellett írni, és ő minden bimbózó írói készségét beleadta a hozsannába. Tanító nénije hosszan jártatta rajta a szemét: „Ezt te írtad? – kérdezte arcomba hajolva. Én – válaszoltam a legtermészetesebb nyugalommal, s álltam bátran a tekintetét. Nézése ettől tétova lett, ködös, s néhány másodpercig meredten bámult a levegőbe. Aztán ismét rám emelte szemét, de ez már egy egészen másfajta nézés volt, azt hiszem, s akkor már tudtam, hogy ezentúl mindig így fog majd nézni rám.” Olyan ez a jelenet, mint egy iniciálé a diktatúra kódexéből: emblematis sűrítmény arról a szellemi-lelki zűrzavarról, amelyben a mi nemzedékeink vörös nyakkendő gyermekekorkukat töltötték. Talán mindannyian janicsárkezdemények voltunk, s hogy kit mi mentett meg ettől a sorstól, az az ő külön regénye. Vári Fábián Lászlót bizonyára a tanítónője idegenkedő tekintete is.

Az apa erejében, mindenhatóságában minden gyerek bíz. A fiúgyerek ráadásul valamelyest azonosul is vele, és emiatt igen gyötrelmes elviselni az apa gyengeségét, megalázottságát. Az anya összefeküdt valakivel, az egész falu tud róla, a szülők szétköltöznek, a fiú az anyával marad. Az apja aztán megbékél, visszatér hozzájuk, de a fiú lelke mélyén nem tud megbocsátani anyjának. Az anyában ijesztő energiák feszülnek, az elfojtás alól olykor kitör szertelen nemisége, és ezt az író önkínzó őszinteséggel tárja föl. Nem tabut sért, nem ő sérti meg a tabukat, hanem az anyja tette ezt annak idején, amikor részegségében meztelen mellével ingerelte a fiát, s durva szavakkal illette, miután szegény gyerek dühösen ellenállt neki. Az imént használt szófordulat, hogy Vári Fábián László *feltárja* ezt az igazságot, pontosan fejezi ki, ami történt: betokosodott sebeket tárnak fel az orvosok a tisztulás érdekében – az írók dolga is ez, ha van hozzá bátorságuk.

Az apa a halálos ágyán a fiúra bízta anyját. A megöregedett, leépült asszony ápolása nem kevésbé kínos, megalázó jelenetekkel jár együtt, mint az előbb említett volt. Olyan helyzetek, olyan kényszerű cselekvések sora vár az íróra és feleségére, amilyeneket nagyon-nagyon sokan ismernek és megélték, megélnék naponta magatehetetlenné vált öregjeik gondozása során. Mi mást tehetnének? Ez is hozzátartozik életünkhöz, amely családban zajlik, s ez természetesen terhes kötelességeket is ránc ról, csupán szeméremből, álszeméremből elhallgatjuk az igazságot. „Most jövök rá igazán, hogy az Anyura vonatkozó intelme sokkal inkább végrendelkezés volt, mint kérdés. Istenem, milyen könnyű szájjal, milyen magabiztosan tettem akkor ígéretet! [...] Nem hittem volna, hogy ekkora erőpróba lesz apám utolsó kívánságának eleget tenni. Hát hol neveltek engem? Mikor mulasztottam, hogy hagyhattam ki azt az iskolát, ahol az a bizonyos parancsolat a szülők szeretete és tisztelete mellett az állhatatosságra is megtanítja a fiút? Boldog lehet az az ember, akinek mindezeket nem kell megtapasztalnia, és még boldogabb az, aki szülőanyja utolsó szavára, mozdulatára is szeretettel gondolhat vissza. Bocsáss meg nekem, Uram, én nem tudok!”

Ilyen gondolatok és rémálmok gyötrelmében viszi az író az ebédet az anyja betegágyához naponta. Viszi az utolsó ebédet, már fölöslegesen. S ekkor már csak a szomorúság és talán a megbékélés marad. (*Magyar Napló, 2018*)

A múlt század második felében a gyermekek sebzett családokba születtek Budapesten is, Újpesten is. Ezért bármilyen nagy is a különbség Nádas Péter és Vári Fábián László vállalkozásának műfaja/műfajtalansága és terjedelme között, fel kellett figyelnem a két vallomás egybehangzására és arra, hogy a két, egymástól távoli helyszínen ugyanaz a történelem érhető tetten. Különösen figyelemre méltó volt a két könyv egyezése az igazmondás, az illúziótlanság írói-emberi erkölcsében. Köszönöm a véletlennek, hogy egyszerre kerültek kezembe.

MONOSTORI IMRE

A negyedik szellemi vonulat?

Gyurácz Ferenc: Populizmus

Tanulmányok 1991–2017

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

A szerző Veres Péterről írott eszmetörténeti munkájával (*Jelen lenni a történelemben. Veres Péter magyarságtudata* című kismonográfiájával) tűnt fel a szakmai közéletben a nyolcvanas évek végén, s azóta is folyamatosan figyeli (mint folyóirat-szerkesztő is) az érdeklődési körébe eső szellemi folyamatok természetrajzát. Az irodalmiak mellett elsősorban néprajzi, helytörténeti, településtörténeti és eszmetörténeti kérdésekkel foglalkozik. Egy időben – a „rendszerátalakítás” környékén – kipróbálta magát a magyar politikai változások erjesztőinek szerepkörében is. Mostani kötetének egymás mellé kihajtható két borítóján nyilván erre utal: ugyanis ezt örökíti meg a Szombathely főterén 1989. március 15-én készült impozáns totálkép, amelyen a szerző fontos pozícióban szerepel. Ez a szerkesztői, szerzői lelemény lényeges következményekkel jár: egyfelől a tömeg jelenléte involválja, egyszersmind a címtől továbbviszi (netán közelebb hozza) a témát, másfelől a szerző – szó szerint is – kiáll a tömeg elé: a tömeghez, a néphez – a „populushoz” – kapcsolódik. Gyurácz Ferenc elkötelezte magát egy nagy téma mellett, s mint kutatót *megragadta* őt a nagy téma: a „populizmus” mibenléte, értelme, jelentősége s világot hódító tudományos és politikai problémája, számtalan ága-boga s nem kevés ellentmondása.

A szóban forgó karcsú kötet öt tanulmányt és egy recenziót tartalmaz, a megírás időbeli határai pedig: 1991–2017. Úgy is mondhatjuk, hogy a populizmus témakörében – eleddig – ez a két és fél évtized jelentette a szerző számára a már említett nagy téma általi megragadottságot. Ezek a háttérpontok egyszersmind arról is árulkodnak, hogy ezen világjelenséghez a magyar politikai élet is kötődik (érzelmileg és a napi gyakorlat által is motiválva): a két sűrűsödési pont mindenesetre a magyarországi „rendszerátalakítás”, valamint a tízes évek közepén kitört migránsinvázió. Van tehát miről gondolkodnia a tudós megfigyelőnek. Aki rendkívüli ügybuzgalommal, szívós internetes keresési gyakorlattal, kipróbált hozzáértéssel, ritka önfegyessel és becsületes nyitottsággal (no és megbízható angoltudással) a magyarországi nyugati végekről figyelte-figyeli ennek a hatalmassá duzzadt-duzzasztott politikai, politológiai, ideológiai, gazdasági, hatalmi és még számos aspektusból megközelíthető, immáron világjelenségnek napi állását, újabb fejleményeit és valószínűtlenül terebélyesre föl hizlalt szakirodalmát. Mintha csak egy globális tőzsde életének trendjeit figyelné, követné nyomon. A világhálón egy világot valóban behálózó ideológiai-szellemi jelenséget, amit – jobb híján – a hajdan szervezkedő farmer atyák populizmusnak neveztek el (akkor még természetes egyszerűséggel s nem „önmegbélyegzésként”), és azóta mind a mai napig ezzel a magán viselt, de folyton torzuló megnevezés-bélyeggel létezik mint mindennapi jelenség (hiszen így azonosították a politikai közbeszédben).

Gyurácz Ferenc szóban forgó könyvének nyitó tanulmánya rögvest az összefoglalás értékének, szerepének szellemi súlyát magán hordozza: *'Populizmus', 2016–17*. Nem is teketóriázik sokat a szerző, azonnal rávilágít a honi politikai erőterben a kilencvenes évek elején kialakult ideológiai varázsütés, a „populizálás” lényegére: „Azt a célt szolgálta, hogy megbélyegezzék és a demokratikus közélet fősodrából kirekesszék azokat, akik a magyar történelem folyamatosságának helyreállítására, a nép és a nemzet szolgálatára helyezték érvelésüket vagy politikájuk fő hangsúlyát.” Ez amitt is lehetséges volt, mivel „a fogalmi tisztázatlanság lehetővé tette az így megbélyegzettek egybe-rekesztését a fasisztának vagy nácinak nevezett irányzattal”. Ez a folyamatos politikai gyakorlat – tehetjük hozzá – itthon és szerte a világban mind a mai napig érvényben van. S magyarázatot kapunk e politikatudományos világjelenségnek a századunk tízes éveiben történt újravirágzására is: a liberális demokrácia világszerte tapasztalt megroppanásának számos tünetére. „Brexit”; Trump, az elnök; számos parlamenti választás Nyugat-Európában, a „populista” pártok szerveződése és megerősödése Európa-szerte és másutt is; mindez ennek a tökéletesnek kikiáltott (lásd Francis

Fukuyama) politikai vilárendszer döbbenetes megrendülését mutatja. (És még hátravannak – mint tudjuk – az európai uniós választások Európa-szerte.) A „liberális” politikai elit köreiben tapintható a zavar és a félelem, sőt, a katolikus egyház feje is szokatlan (nemegyszer egymásnak ellentmondó) kijelentéseket tesz. Egyszóval igen nagy a szellemi és a politikai feszültség – jóformán világ-szerte.

Arról van szó végül is – nem szükséges sem komplikált, sem leegyszerűsített magyarázatot keresnünk –, hogy az újabb kori modern társadalmakban hódító (neo)liberális uralkodó szisztémák ellen az örökké vesztes nép, a populus értelemszerűen védekezőmechanizmusokat keres: elméleteket, mozgalmakat, szerveződéseket hoz létre. Ennek ellensúlyozására, elnyomására, hitel-telenítésére jöttek létre korunk megszámlálhatatlan sokaságú próbálkozásai arra nézve, hogy a fogalomkör meghatározására, leírására tegyenek kísérletet: az esetek többségében negatív, sőt veszedelmes jelenségnek állítva be a populizmust, azaz e gyakorlattal a neoliberális uralmi világrend mellett állnak ki. Se szeri, se száma a meghatározási és leírási kísérleteknek, ám minden hiába: nincs „megoldás”. S nem kell ahhoz rosszhiszeműnek lenni, hogy kitessék: nem is kell, nem is szabad megoldásnak lennie. Hiszen a „tudományban” – mint ismert – soha nincsenek befejezett, egyszer és mindenkorra megoldott kérdések, a tudomány a maga nemében végtelen folyam. S a populizmus mint a politikatudomány egyik markáns tárgya művelői körében csakis tudományos téma lehet. Nem holmi divatjelenség, nem átmeneti tünetcsoport, nem is egyszerű tapasztalati tény, ami józan ésszel is hamar felfogható. Nem, ennek súlyos tudományos kérdésnek kell lennie. Sőt, nem is szabad tiszta definícióhoz eljutni, hiszen ez esetben ahhoz lehetne-kellene az összes meglévő további idetartozó életjelenséget hasonlítani, viszonyítani: világosság áraszthatná el a jelenleg ködben gomolygó harci terepet. De ha már nem így „alakult” (alakított), akkor ehhez a komplikáltabb szabványhoz kell igazítani a végtelenített diskurzust.

Gyurác Ferenc – nagy türelemmel és szelíd visszafogottsággal – számos elméletet, számos (bizonyára kitűnő) tudós vélekedését hozza közelebb tanulmányai lapjain. Bemutatja a „rémület és aggodalom” határmezsgyéjén keletkezett nézeteket, bemutat „árnyaltabb” megközelítéseket, hazait és külhonit, bemutat „jobboldali és baloldali” populista irányzatokat (hogy könnyebben azonosítsunk: ez utóbbinak minősül az 1990-es taxisblokád vagy a 2005-ös, kettős állampolgárságról szóló népszavazás megtorpedózása), bemutat számos tudományos fórumot és számtalan részletkérdést. Ennek a rengeteg aprómunkát igénylő, hosszú munkafolyamatnak az egyik csúcsteljesítménye részéről egy Ausztráliából (!) megszervezett ankét bemutatása és elemzése, amelynek során a sidneyi egyetem egyik munkacsoportja „18 »vezető« populizmuskutatót [!] kért meg Ausztrália mellett a világ több országából, elemezzék, mi lehet a populizmus 2016. évi fölemelkedése mögött”. Mellbevágó tézisek is előkerültek ebben a kérdés-felelet leszorításban. Ilyennek minősíthetjük az oxfordi egyetem egyik lengyel származású professzorának, Jan Zielonkának tömör és érthető megfogalmazását: „Az ellenfelek rágalmozása és az üres ígérek a mainstream politikusok napi vajás kenyere. És mi a baj a nép akaratának megvalósításával? A választások csupán a politikusok napi szépségversenye, nem arra való, hogy a polgárok meghatározzák, milyen politikát szeretnének. A bal-közép és jobb-közép elitek ma feltételezik, hogy a kormány egyfajta felvilágosult közigazgatás a tudatlan közönség érdekében. Politikai gyakorlatuk azonban elárulja a hirdített liberális eszméiket: tolerálják a súlyos egyenlőtlenséget, megfigyelik a polgárokat, kínozzák a foglyokat, és megszállnak más országokat.” (S ha ezek után azt mondanók, hogy ez, hogy valóban ilyen a működő liberális demokrácia a világ számos [vezető] országában, rögtön megkapnánk a „populista” megbélyegzést...) Ennek a jelzett ankétnak – összegez Gyurác – úgyszólván valemennyi résztvevője elismerte, hogy a populizmus megerősödése előtt a liberális demokrácia komoly zavarai nyitották meg az utat, ám egyikük sem merte vagy óhajtotta kinyilvánítani, hogy a liberalizmus „nem feltétlenül tekintendő a demokrácia pillérének”, azaz létezhet (hiszen létezett már) nem liberális demokrácia is. (Elviekben például a [valóban és nemcsak a nevében létező – lásd a mai németországi politikai viszonyokat] kereszténydemokrácia, igen gazdag szellemi alapozással.) Vagyis: az egész, komplikáltnak beállított kérdéskör: a populizmus elleni örökös (több mint százéves) küzdelem a liberális világrend önmagáért folytatott harcaként is értelmezhető. Sőt, alighanem: valójában ekként értelmezendő.

Ezek után három ide tartozó kérdéskört hoz közelebb a szerző az olvasóihoz. Először is rámutat arra, hogy a migránsprobléma nem más, mint a „haladó” liberális világ önmítoszatát erősítő kísér-

leti utópia az embereknek *nemzetek feletti* egyesítése céljából, szemben az európai nemzeti gondolkodással, hagyománnyal, kultúrával, vallással: azaz kísérlet több száz milliós európai tömegek identitásának elhomályosítására, végső soron kiiktatására. Ugyanakkor a muszlim (s a fekete-afrikai) invázió elleni tiltakozás – természetesen – populizmusnak minősül. (Aminék a tartalma nagyjából ez: „demegóg”, „antidemokratikus”, „szélsőséges”, „hözöngő”, „felelőtlen ígérgető”, „nacionalista”, „antiszermita”.) A másik ide kapcsolódó kérdéskör Gyurácznál a populizmus és a kereszténység. Azaz a szóban forgó jelenség – mutat rá – nemcsak politikai, hanem erkölcsi kérdés, azaz a keresztény renddel való összeegyeztetés vagy éppen szembefordulás kérdése is. (Zárójelben megjegyezzük, hogy ezen a ponton érdemes lett volna kitérni a liberalizmus, valamint az Istentől rendelt, közmegegyezéssel természetjog egy töről fakadó voltára: ugyanis számos közös pontja volt a két ideológiának, például az emberi jogok kivételes jelentősége mindkét eszmének meghatározó eleme [volt]. Később azonban a liberális versengés, mint például a szabad verseny a gazdasági életben, a profit maximalizálása [és így tovább] a liberalizmust megfosztotta eredeti tartalmától: valójában kiürítette, s ezzel az ember [főként a populus] ellen fordította; miként ezt a magyar politikai gondolkodásban Szalay Lászlótól Szekfű Gyuláig többen is oly mélyen szántó módon fölismerték és leírták. Nem is szólva a modern világban született, 20. századi pápai enciklikákról.)

Fontos tisztázandó kérdéskör továbbá a „populizmus” és a népi irodalom (általában: a népi – *paraszti* – kultúra) szellemi és életbeli viszonya. A magyar népiséggondolat sohasem volt rokonszenves a „liberális” oldalon (legföljebb csak kivételesen, csak egyes képviselői részéről), s 1990 után nagy erővel tört ki az ellene való szellemi hadjárat. Hiszen: „Nem a harmadikutas népi mozgalom csupán a célpont, hanem minden olyan próbálkozás, mely alternatívát kínálhatna a liberális elitnek uralmának.” A magyar kutatók, szakírók, politológusok nagy része elfogadta, hogy a magyar népi mozgalom jelenségei is az igen negatív tartalmú „populizmus” „történeti és politológiai fogalomkörébe tartoznak”. (S innen nézve válik napnál világosabbá, hogy a szakma egyes meghatározó csoportjai részéről miért övezi tartózkodás, sőt ellenségesség a népiséggel, a népi irodalommal való intenzív foglalkozást s – értelemszerűen – ennek a történelmileg is rendkívül fontos szellemi áramlatnak, kultúrának és mozgalomnak szinte valamennyi jelentős alkotó személyiségét, alakját.) De ezt a jelenséget már jól ismerjük.

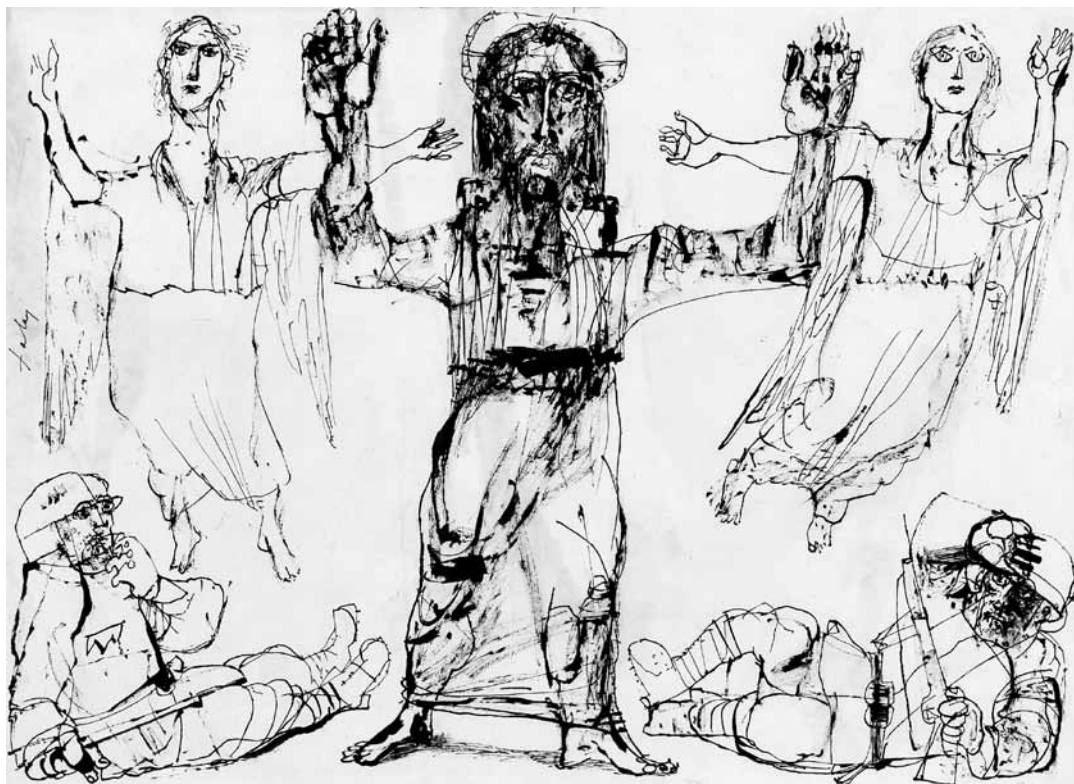
Körülbelül eddig tart Gyurácz Ferenc tanulmánykötetének – az első nagy tanulmánynak – a lényegre összpontosító alapozó része, fejezete. A következőkben a történeti vizsgálódás és analízis kerül előtérbe, illetőleg annak a már érintett jelenségnek többszöri és különböző nézőpontból történő megvilágítása, hogy mi lehet a magyarázata a különböző gyökerű, de nagyjából ugyanolyan végeredményű e tárgybeli kutatások végtelenített menetének a *mi a populizmus?* kérdéskörében. S miért kell küzdeni ellene mint veszélyes társadalmi jelenség, ideológia ellen? A szerző e fejezetekben is a helyzet magaslátán áll: imponáló tájékozottsága a nemzetközi és a hazai szakirodalomban itt is jól érvényesül.

Először is elének tárja az „igazi populisták”, azaz a jelenség genezisének tekinthető, 19. század végi amerikai Kansas államban megszületett (majd tovaterjedt) *farmermozgalom* lényegi összefüggéseit és tanulságait. Ők használták először a szervezkedésük megnevezésére a „néppárti” helyett a „populistát”. (Nem sejtve, hogy egyszer majd az egész világot behálózó negatív konnotációval bíró politikatudományi jelenséget segítenek a világra.) Egy klasszikusan *harmadikutas* ideológiát és társadalmi gyakorlat-kísérletet képviseltek, amely éppúgy ellenfelének tekintette a liberális oligarchia uralmát, mint a szocialista-kommunista megoldási javaslatokat. Ez a politikai és gazdasági mozgalom szükségszerűen elbukott (jóllehet néhány résztörekvése, elsősorban a részvételi demokráciát elősegítő perspektívája képes volt hatni), ám „felhívta a figyelmet arra, hogy a *demokrácia több a merő liberalizmusnál*, mert a (törpe) kisebbség monopolisztikus és hierarchikus uralmának (s egyáltalán az uralomnak magának) elfogadása az utóbbival elég jól összefér, de az előbbivel, ha komolyan vesszük, semmiképpen” (kiemelés a szerzőtől). Ez a könnyen belátható társadalmi jelenség a veleje mindenféle további definíciónak, diskurzusnak, vitának. Azaz, annak kellene lennie. És mégsem ez a veleje! Hanem – legtöbbször – prekonceptiók, hamis premisszák tarka sokasága nyomul be a leírásokba. Holott a „populista örökség” – húzza alá Gyurácz – (talán még a messianisztikus elveknek sem teljesen hátat fordítva) arra vár választ, hogyan lehet a mindennapi életet akként élni, hogy az „egyszerű ember” is megtalálja benne önmagát. (Csak hát ez a kivételes állapot,

megtűzdelve a lentről jövő, folyvást szaporítható kívánságokkal – lássuk be – aligha teljesíthető könnyen, hiszen a „populista” kívánságok parttalanra válhatnak egy társadalmi kiegyezést célzó ideabeli örökös „tárgyalási” sorozat folyamán. Ennélfogva hát marad minden – csaknem minden – úgy, ahogyan a mindenkori gazdasági és politikai hatalom *önmaga számára* hasznosnak tartja.)

A „populizmus” kifejezés világkarrierjét kutató és bemutató szerzőnk értelemszerűen foglalkozik a magyar változatokkal is. Először is a honi népi mozgalom jelenségcsoportját veszi számba, pontosabban azt, hogy a „populizmus” mint megnevezés, mint hivatkozás mely szerzőknél és milyen összefüggésben jelent meg. A jelenség összegzése meglehetősen sovány összképet mutat: a magyar szerzők a népi mozgalom időszakában egyáltalán nem, a későbbi hivatkozásokban pedig csak a nyugati mintákra utalóan használták a fogalmat. (Legkézenfekvőbben Borbándi Gyula az először német nyelven megjelent korszakos jelentőségű monográfiájában, a *Der ungarische Populismus* címűben, amelyben – tekintve, hogy a téma meglehetősen speciális magyar szellemi és politikai jelenség volt – ez a nemzetközi elnevezés a könnyebb megértést szolgálta a német nyelvterületen. Nem az ő vétke (s nem is Szabó Zoltáné vagy Kovács Imréné, netán Bibó Istváné, akik olykor úgyszintén helyet adtak írásaikban ennek a megnevezésnek), hogy időközben (mivel bizonyos tekintetben a hajdani amerikai farmermozgalmakhoz hasonlítható ez a szintén harmadikutas eszmerendszer) ez a szándékos jelentésátvitel negatív értelmezést okozott a magyar népi mozgalom körül. Ugyanazon megítélés alá esett, mint szinte valamennyi vele rokon jelenség (térben és időben) szerte a világon S inentől kezdve a honi „populizmus” *sakértői* szinte kizárólag a negatív értelmezéseket tartották (s többségükben tartják ma is) iránymutatónak. (Ezekből az értelmezésekből is bemutatja Gyurácz a típusokba sorolható változatokat.)

Az egyik összefoglaló fejezetben szerzőnk csaknem szinonimaként használja a „népiséget” és a „populizmust”. A liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus mellett a negyedik eszmeáramlatnak nevezi mint a politikai modernség negyedik szellemi vonulatát. Ez a besorolás, ez az elhelyezés nagyban segítheti az érdeklődő olvasó értékítéletét és gazdagíthatja fogalomkészletét, hiszen a *népiség/populizmus* (bár nem szinonimák: a „népiség” sajátosan magyar jelenség) ezzel az értékfelruházással beemelődhet a 20. századi (vagy még azelőtti) pozitív tartalmú politikai és kulturális ideológiák sokszínűen összetett (és bonyolult) világába. (*Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2017*)

SZALAY LAJOS, Feltámadás, 1960 k.

NOVOTNY TIHAMÉR

3 KRIZBAI

Azonosulási kísérlet Krizbai Sándor Alex és Krizbai Gergely Krizbo kiállításán (Zene: Krizbai Domokos Antropomorf, Pótkulcs, Szentendre, 2018. december 7.)

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

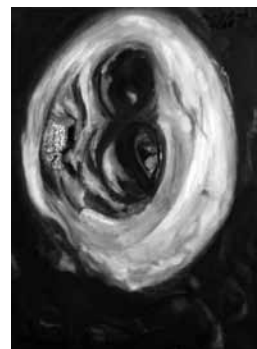
01. Ma fura lapot nyitottam Krizbai Gergely Krizbo álmoskönyvében: kerékpárral hajtottam a Semmelweis utcán, Budaörsön. Gondoltam, no, most teljes gázt adok, jól beletaposok a pedálba, felpörgetem a cangát! Ráhajoltam a kormányra, és olyan széleseben kezdtem el száguldani, hogy megrettentem. Visszahőköltetni a hideglovat már nem lehetett. Röpült velem az ördögkerék, nem bírtam leállítani, a féket sem találtam, nem tudtam behúzni. A fenekarika teljes sebességre gyorsulva áztógott a Budapesti úti kereszteződésen, és hangsebességre váltva belerohant tehetetlen testemmel a szemközti oldal fémkerítésébe, mint egy régen szőtt kemény pókhálóba. Csatt és csontlékelés! Előbb Krizbo „emberkutyája” szállt ki trepanált koponyámból, utóbb Krizbai Sándor Alex műtermében találtam magamat: Turay Kamill arcképén voltam a 35 dioptriás szemüveg, majd a „regionális és egyetemes kisugárzású filozófus” fején a „tudáscsomag”.

02. Megint lapoztam egyet Krizbo álmosfüzetében, s kiderült, visszaléptem a tegnappba. Ülök egy metrókocsiban, s helyet foglal velem szemben egy magas, vékonydongájú, étvágytalan, majdnem kopasz fiatalember, aki az ülés alá teszi sportszatyját, miközben valakivel kétségbeesett beszélgetést folytat telefonján. Hallom, valami biztonsági őr a téma. Idegesen, eszelősen vonaglik, átkozódik, káromkodik, szidja a gorilla jó édesanyját, majd hirtelen, mint akire váratlanul rászakad az ég, mint akinél túlcserül a pohár, szakad a húr, pattan a cérna, földhöz vágja a drága mobilját. Többször is. Azután megtapossa, fölkapja, szétfeszíti, összenyomja, s közben szűkül, vonyít, viczorog, artikulálatlanul üvölt tehetetlenségében. A mobil még egy utolsót villan, ő meg balfék módra jól elvágja valamelyik lepattanó szilánkjával a mutatoujját. Koponyalékelés! Látom, amint kiszáll a fiatalember fejéből egy se nem kutya, se nem tehén, se nem ló, se nem szamár, se nem teve, se nem dínó – oldalán a hold árnyékának anyajegyével, és mind a 38 fogával rávicsorít Alex vegyi trepanációtól mámorosult Miklós Árpjának portréjára.

03. Folytatom a lapozást Krizbo álmos-jegyzetömbjében, ami, jóllehet, inkább egy napi, napi, napi szörnynapló. És nagyon megijedek. Bevallom, félek is. Félem az előbbi kép visszatértét, félek a bizonytalanságtól: mit is tehetnék, ha fékevesztett dühében hirtelen ellenem fordulna, megtámadna, rám ugorna az előbbi kacska fiatalember majdnem örült, ideges lényé? Aztán kezdtem lenyugtatni magamat, s megsajnálni őt, a fenékebe rúgottat, a durván megsértettet, az emberi méltóságában megaláztatott, az önérzetében földbe döngöltet, aki, úgy tűnik, csak egy tehetetlen, kiszolgáltatott, visszaütni, védekezni képtelen, eszköztelen pária. Hát, csontlékelem magamat! Most meg egy fiatal gendertestű szarvasgímánya száll ki a fejemből, előtte gender setesutácskája, à la Krizbo (nem baj, majd később még eldönti, mi is akar lenni, gím-e vagy bika), miközben Alex kérdése ütött szöveget a fejembe: „Vajon trepanálható-e egy 350 éves ősfal lelke, tudata, lényé, emlékezete?”

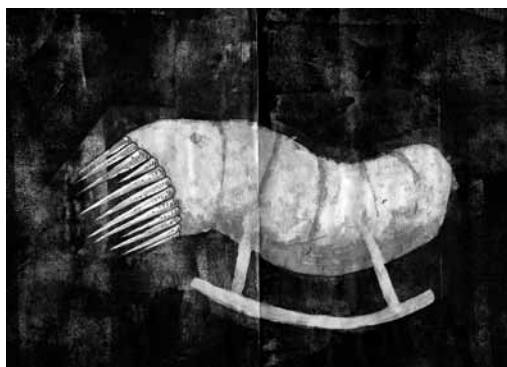
04. Újra átpörgetem az ujjaim között Krizbo álmoskönyvét, ami nem is álmoskönyv, inkább egy napi, napi, napi szörnynapló, humoros is, félelmes is, huhogó is, ijesztgetős is, komoly is: nappali álmokat kergető, napi látomásokat rögzítő, szövögető. Közben megakadok egy rajznál: emberszerű szellemlények veszekednek, kígyót-békát kiabálnak egymásra. A kacska fiatalember pedig szenvedőn, lemondón kihúzza sportszatyráját az ülés alól, s kivesz belőle egy csavarkupakos borosüveget. Látom, a szatyor dugig tele dobozos sörrel. A kupakot a szájába veszi, és megpróbálja lecsavarni a fogával, de váratlanul meggondolja magát, és visszateszi a szatyrába. Helyette kiemel belőle egy sört, zárát felpattintja a foga hegyével, nagyot szisszen a doboz, ő meg hosszan belekortyol a nedűbe, látszólag megnyugszik, de sóhajt is egy nagyot. Trepanáció! Fél tenyerébe temeti az arcát, szájá fájó háromszöget formáz, a fogai kiszolgáltatottan megvillannak, és a tarkóján keresztül köldökzsinór-csíkokat húzva távoznak belőle a reménytelen fekete égbe, à la Krizbo, miközben Alex szeme előtt lassított felvételen, darabonként, majdnem egyszerre hull le a 350 éves ősfal összes ága.

05. Ráteszem a tenyeremet Krizbo álmoskönyvének egyik széttárt oldalpárjára, ami nem is álmoskönyv, inkább egy napi, napi, napi, napi szörnynapló, humoros is, félelmes is, huhogó is, ijesztgetős is, komoly is: nappali álmokat kergető, napi látomásokat rögzítő, szövögető rajzos hordalék. Ám közben a szerelvény fékez: a szemem előtt dől fel a könnyű alumíniumdoboz. Öklődik belőle a sör. A magas, sovány, vékonydongájú, étvágytalan, majdnem kopasz, kacsksa fiatalember a lába közé roppantva a hengert, széles, önsebző, excentrikusan ideges mozdulatokkal leveszi dzsekijét – a köldöke, görcsös, apró hasizma kilátszik felcsúszott trikója alól –, majd kibújik a pamutfelsőjéből is, és azzal törli fel a ragacsossá vált aljzatot, amit azután összegyűrve beletuszkol a táskájába. S ebben a pillanatban három fekete angyal, három trepanált szemű glóriás szent, három apostoloszlop úszik elő, emelkedik ki a tudattalan mélységes kútjának fenekéről, à la Krizbo, és megfogják, ráteszik Alex kezét a 350 éves ősfa kidöntött törzsére, s oratóriumi tercben egyszerre mondják: „Cselekedj hited szerint!”

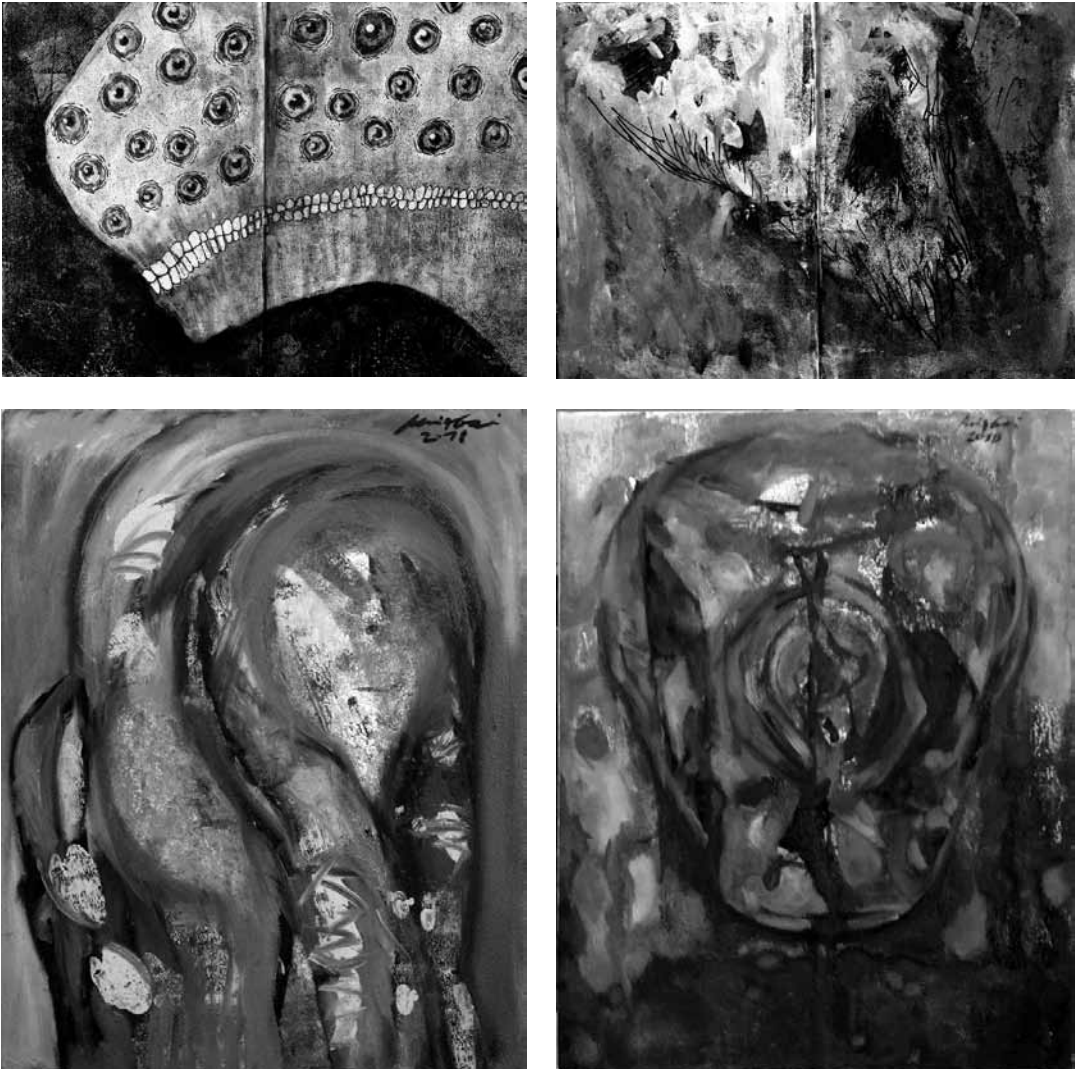
06. Felütöm Krizbo álmoskönyvét, csak úgy tetszőlegesen, s az kinyílik valahol. Persze ez a könyv nem is álmoskönyv, inkább egy napi, napi, napi, napi szörnynapló, humoros is, félelmes is, huhogó is, ijesztgetős is, komoly is: nappali álmokat kergető, napi látomásokat rögzítő, szövögető rajzos hordalék, a lassan áramló képzelet sötét szövőneke. S közben ott ül a szerencsétlen, magas, sovány, vékonydongájú, étvágytalan, majdnem kopasz, kacsksa fiatalember egy szál trikóban, mellette hanyagul az ülésre dobva kopottas dzsekije, és közben azt ismételteti magában: „Csak egy szatmárral történhet ilyen!” S hátára veszi gyermeki énjét egy hegyes fogú hintaló-hernyó, éles fogazatú hintaló-báb, à la Krizbo, miközben Alex a kivágott 350 éves ősfa átmetszett törzse fölé hajol hallgatózva.

07. Ej-haj! Feldobom és elkapom Krizbo álmoskönyvét, ami persze nem is álmoskönyv, inkább egy napi, napi, napi, napi szörnynapló, humoros is, félelmes is, huhogó is, ijesztgetős is, komoly is: nappali álmokat kergető, napi látomásokat rögzítő, szövögető rajzos hordalék, a lassan áramló képzetek sötét szövőneke, az önfeltárási trepanációk vizuális arénája, a valóság igézetének fonák gyűjteménye. Mindeközben a szerencsétlen, magas, sovány, vékonydongájú, étvágytalan, majdnem kopasz, kacsksa fiatalember ujjá vérzik, a homlokára, halántékára vérpöttyel ír bizonytalan ákombákom betűket. Nem születik itt már tudáscsomag, csak tudatbáb a tudat alatt, à la Krizbo. Alex pedig egy széles mozdulattal lesöpri a 350 éves ősfa átmetszett üreges törzséről a forgácsot, s meg is hallja a százasdos gyűrűk égbe szálló visszhangos sóhaját: „Fejedelmeket láttam ellovagolni a koronám alatt!”

08. Aztán még elém úszott, ahogy a szerencsétlen, magas, sovány, vékonydongájú, étvágytalan, majdnem kopasz, kacsksa fiatalember néha idegesen a tenyerébe temeti eltorzult arcát. Sírni szeretett volna, de nem tudott. A koponyájába nyúlt, s ott Krizbo halálfejű szörnyeit találta, majd Alexhez fordult és megkérdezte tőle: „A fákat kivágják, ugye?”

09. Mikor kiléptem a metrókocsiból, láttam kicsordulni száraz könnyeit...

PAPP MÁTÉ

Tóth László:
Wittgenstein szóvivője

Gondolat, 2018

PAPP MÁTÉ (1987) Kecskemét

„Csak ébredésem borzongása ez” – hangzik el Ádám mondata Madách *Az ember tragédiájának* második színében. Az Édenből való kiűzetés utáni – eszmélet és kétségbeesés közti – létállapotot tükrözi Tóth László szintén Ádám elnevezésű, időről időre megszólaltatott univerzális, bár köznapias környezetű lírai alanya (és egyben alteregója), aki mindenekelőtt a teremtett, avagy adatott világ dolgainak első megnevezőjeként van jelen; olyan nyelvalkotóként, aki önmagán túl szóra bírja az immáron szavakkal le- vagy elfedett valóság kimondhatatlan szféráját is, amely a *Tragédia* megszemélyesített isteni és tagadó szellemeivel ellentétben a *szóközi tér* ürességével, csenddel felel. A régi és új verseket tartalmazó kötet *A nyelv előtt* című szerzői előszava erre a válasznélküliségre, kitöltetlenségre reflektál, kissé körülményeskedő módon ugyan, mégis leleményesen irányítva rá a figyelmet saját poétikai potenciáljaira: „...az alkotás: alakítás, a határok kijelölése – egyfelől, ám a körülhatárolt játéktéren belüli végtelen mozgásba hozása is egyúttal”. A Tóth László-féle költészeti felfogás tehát meghatározó nyelvfilozófiai háttérrel rendelkezik, mindenekelőtt a wittgensteini traktátusok már-már költői megközelítésmódját, kifejezésrendszerét jelölve ki irányadónak. Bár mintha „Wittgenstein szóvivője” ez esetben másképpen artikulálna bizonyos részleteket.

Amiről nem lehet hallgatni, arról beszélni kell? – tehetnénk fel a kérdést a mond(hat)atlant körülíróval együtt, aki lépten-nyomon talpalatnyi területet tapos ki magának a mindennapi élet reáliáinak talaján, hogy aztán onnan rugaszkodjon el az *összekapaszkodó szavak közti tágasságba*, ami mégiscsak telített térnek bizonyul. Persze csak egy ideig, aztán „(m)inden, amit eddig írtál, abbahagy, / visszaolvas téged, / értelmez. / Aztán elfordulnak tőled a szövegeid” (*A bársony eget*). Tóth László verseit újra meg újra visszaolvasva tanúi lehetünk annak az örökkön forg(and)ó alkotói folyamatnak, amely intenciója szerint egy pillanatig sem hagyja pihenni a nyelv óhatatlanul meg-megakadó gépezetét, sajátos permutációban szelektálva a költészet leképezett valóságelemeit. Utóbbiak a fentebb említett metapoétikai-nyelvfilozófiai szálon kívül megannyi más kontextusban is helyet kapnak, hol abszurd – mindinkább az Örkeny-

féle groteszk egypercesek „minimitoszait” idéző – jelenségek megragadásával (*Kis legendák a tojásról, Az abszolút sírásó saját temetésére készül, Kisdéd érkezők a mozgólépcső-kalauz életéből*), hol az élet úgynevezett prózai oldalának széljegyzetelésével, hol pedig olyan nagyon is „bevett” irodalmi témák feldobásával, mint az öregedés, az elmúlás, a boldogság vagy az emlékezés – mintha csak úgy, mellékesen... miközben a mindvégig érezhető ironikus, helyenként kedélyes hangvétel mögött igen fajsúlyos tartalmak, valamint mélyen megélt személyes történetek lapanganak (többek között a *Virág helyett* ciklus darabjaiban), amelyekből kiindulva végső soron mindig ugyanoda lyukadhat ki az olvasó: „Hogy itt vagyok már és még itt vagyok / S tanuskodom a napról, hogy ragyog.” Karinthy *Előszavát* nem csak a stílusbeli rokonság miatt érdemes idézni (lásd a *Beszélgetés a halottal* című vers „karinthyzmusát”), hanem a citált sorok világossága okán is, hiszen Tóth László versvilágában a Karinthyéhoz hasonló, egyszerű tanúságtétel megy végbe, jól követhetően, a stílusok és formák közötti ingázás ellenére kevésbé feszegetett költői keretek között, hivalkodás és fölösleges sallangok nélkül. „Az elemek bennünk összegabalyodnak, / születtünk igennek, nemnek, okozatnak, oknak. / Születtünk s vagyunk: megannyi árny és lábnyom – / lézengők a Rabindranath Tagore sétatyon” (*Lézengők*).

A mindennapi léten való átbucskázásról van tehát szó, amely a pusztá egzisztenciális tudatot toldja meg a jobb szó híján metafizikainak nevezhető érzékenységgel, és amely akár napi gyakorlatként is kezelhető a különösen „lézengő” mivoltú mindenkori költő(k) számára. „Úgy érzi magát, / mint cipőbe esett kavics. / Mint idegen anyag talp és talp között. / S tudja: minden hiába- / Valóság minden...” (*Autóbuszban*). A *talmi valóságok* elszenvetője azonban egyben átélője, részese, mondhatni, megajándékozottja is állandóan pulzáló, ritkán megnyugvó köztes létének, még olykor érzett hiábavalósága sem hagyhat kivetnivalót maga után. Mert a szerzőt minden bizonnyal legtöbbször jóleső borzongás keríti hatalmába az üres papír fölött, néha pedig arra eszmélhet, hogy óvatlanul átlukasztotta a lapokat, esetleg túlírt egy töredéket, terjengőssé tett, elsekélyesített részleteket, vagy éppen

sikerült megfelelő medret találnia egy gondolatfolyamnak, vagy egy hirtelen nyelvi leleménnyel átlendítenie a szövegszervezés holtpontján azt a valamit, amit nem lehet/szabad kikövetelni semmilyen művészileg megformált nyelvi konstrukciótól, kompilációtól sem. „Mert a verskezdethez nem mindig kerül oda a folytatás. / Csak póre mutatóujjként merednek üszkös romjai a magasba. / A maguk durvaságában; eltakarhatatlan anyagszerűségükben. / S mindez oly nyers valóságot *beszéltet*, / hogy az már a transzcendentális angyal-arcával tekint vissza ránk” (*A kép nyers*).

A kevésbé sikerült kísérletekkel (*Elégia a kihullott fogakhoz*) és alkalmi költeményekkel (*A Költészet Napja*) együtt is olyan egybefüggő poémaszerűséget sejtetnek a kötet ciklusai, amely a megidézett mesterek (Holan, Holub, Herbert, illetve a lengyel költészet számos más alakja) munkássága mentén koherens módon kapcsolódik a közép-európai irodalom megannyi vonulatához (az említett abszurdot érdemes kiemelten hangsúlyozni ismét), természetesen a magyar elődökkel és kortársakkal egyetemben (Arany Jánostól, Tandorin át Vörös Istvánig). A helyenként novellisztikus elemekkel dúszított (*Héjat az idő...*), szatirikus szentenciákkal oldott (*Kis regény, a végére illesztett mottóval*), esetleg egy-egy esszéisztikus kitétellet (*Kisdéd értekezés a budapesti lányokról és az esztétikai mércéről*) tovább bővített költői eszköztár pedig elősegíti azt a *valósággal történő képzeletjátékot*, amelynek alakváltozataiban a verseskönyv egyik mottójául szolgáló Wittgenstein-idézet *gondolkodásbeli hézagai* helyel-közzel kitöltődni látszanak. Érdekes módon elsősorban nem az intellektuális líra „logikai” mutatóványai vagy a koherens szerepjátékok miatt, hanem épp a versek befogadói/interpretációs hozzáférhe-

tősége, vagyis egyfajta közérthetősége révén (az olykor kimódolt formai megoldások, szertelen stílusbeli váltások és túlhajtott nyelvjátékok közegellenállása ellenére). De vajon hol húzódhat a fogalmak által körülkerített költői játéktér hatósugara? Miképpen alakítható a mozgásba hozott nyelvi működés eszméltető aktussá, reflexión túli revelációvá? Talán nem véletlen, hogy az Ádám-versek lehetnek ennek példái.

A jelek szerint a kimondás ugyancsak wittgensteini szélmalomharcával megbékélve, illetve a hallgatás folytonos kísértésének ellenére terebélyesedik Tóth László költészete (egyfajta „work in progress” programként értékeli ajánlásában Csehy Zoltán is költői munkásságát), olyan egymástól eltérő struktúrájú, mégis egybenyitható szövegtereket hozva létre, amelyekben Ádám is levetheti a *csend szakfanderét*. A hozzá kapcsolódó versekben mintha a *Tragédia* úrbeli színéből lépne ki, visszatérve elvágódásának magasabb köreiből. *Wittgenstein szóvivőjének* sincs más lehetősége, legelőször a hallgatással eltöltött hétköznapiak, az egyre fakuló emlékek, a polcon heverő könyvek, az asztalon heverő papírok elpergő valóságáról kell tanúskodnia, korántsem a megpihenés reményében, még álmait is hangos beszéddel kommentálva, a látzatvilág visszfényeire ébredve, a szavak elmálló, kavargó, világló anyagszerűségének angyal-arcával szemben. Saját istenképűségére döbbenve egy pillanatra.

„mintha egy kósza árny futna / a homályban sereglőkkel / leül a számára kimért idő / szirtjének szélén / egy szelíd mosolyt ken szét szakállán / két részre osztja a teret // nem szól csak néz ránk / valahonnan a nézésen túlról / s ez beszédesebb / minden szónál”

KONCZ TAMÁS (1982) Érd

KONCZ TAMÁS

Horváth Péter: Getnó – kivezetés a szépirodalomból

Noran Libro, 2018

Sziszüphosz igazi büntetését talán nem is a folyton visszaguruló szikla görgetése jelenti, hanem az, hogy maga akar vele folyton a csúcsra

jutni. A hegyoldalon lökdösött holt súly így valójában az elégedetlenség, az örök emberi hübrisz jelképe lesz – ez az, amit a legnehezebb elen-

gedni, és ami végül mindig visszarántja hordozóját.

Horváth Péter új, életrajzi ihletésű regényét, a *Getnót* olvasva jutott eszembe ez a lehetőség. Két, javakorabeli magyar Sziszüphosz találkozik – régi, gyerekkori ismerősök –, hogy egy pillanatra megpihenjenek, és kancsó bor mellett összegezzék, ki meddig jutott a saját terhével az egyre nehezebbnek érzett úton. Tényirodalomról van szó – hangsúlyozza a szerző már a kötet fülszövegében, vagyis előrebocsátja, hogy nincs „ház”, menedék, mint a fogócskában, az egyéni felelősséget nem takarja el a szerepek fátyoltánca. Itt tényleg Horváth Péter, tucatnyi regény és színdarab szerzője, irodalmi iparos ül egy asztalnál Kutassi Józseffel, a bodzási parasztemberrel. Emlékeznek és mesélnek, főként saját életükről, mivel közös élményük csak a még kamaszkorukban alapított kollégiumi banda, a felolgozásokat játszó Flyers volt.

Mégis, mindkettőjüknek ez az együttes jelentette a kitörési pontot: az amatőrök lelkesedésével énekeltek Rolling Stones-szám, az *Áj kent getnó szatiszféksön* indította el őket az örök elégedetlenség útján, hogy szembe kerüljenek családi elvárásokkal, a Kádár-rendszer társadalmi osztálytól függően puhább-keményebb korlátaival. Végül – a sokadik összeomlás és nekirugaszkodás után – saját határaikkal is.

Nem vagyok elégedett; a két karakter között talán ez az életérzés jelenti a legerősebb kapcsolatot: Horváth „lumpenértelmiségi” színészcsaládból tört ki, hogy vargabetűkkel, pályaváltások és többszörös családalapítás után is új célt keressen. A nagypapa miatt kulákivadékként megbélyegzett, hirtelen haragú Kutassi pedig üzleti-technikai érzékével, fuszással vagy szó szerint ökölrel harcolta ki a neki járó pillanatnyi helyet, hogy aztán ráunva hátrahagyja valami újért. Az érvényesülésért, különvéleményért folytatott harc szükségszerűen együtt járt a bukásokkal – a mozdulatlanságát őrző diktatúra a lázongásnak megfelelő eréllyel koppintott az elégedetlenkedők fejére, más módszert használt a városban és vidéken: a nyakas munkást gumibottal és pisztolyaggal, az önérzetes írórt kirúgással, elhallgatással fegyelmezte.

Horváth Péter leleményes szerkesztőmunkával találja meg azokat a momentumokat, amik összekötik, párbeszédre bírják a két, monológyszerűen elmesélt életutat. Kutassi gerinctörését például saját morális megtöretésével állítja párba, amikor felsőbb utasításra átírja első rendezését; de találkoznak a zűrös nőügyek, a beszélgetők családhoz fűződő ambivalens viszonya is. A háromszáztizennégy oldalas kötet hét fejezetre oszlik – címüket a magyaros átíratú Rolling Stones-számok, Illés-idéze-

tek adják –, és minden tömb egy-egy meghatározó életszakaszt jelent a beszélgetők számára. A legfájdalmasabb ezek közül a *Pentitblek*, amelyben Kutassi élete legnagyobb, addig csak sejtetett tragédiáját osztja meg gyerekkori cimborájával.

A szöveg élőbeszéd jellegű, szinte teljesen mentes a szépprózai fogásoktól, fordulatoktól. Pont ezért jóval erősebben hat, amikor a beszélők csapongva váratlanul életük legfontosabb dilemmáira térnek rá: „...van Amerikában egy temető, ahol azt írják az emberek fejfájára, hogy élt két percet, élt három percet. Mert csak annyit volt boldog. Elgondolkodtam én ezen a dolgon. [...] Mi az, hogy boldogság? [...] Mert csak egy pillanat, egy villanás az. [...] Mennyit írnának az én fejfámra? Mit írnának anyáméra, apáméra, hány percet, abban az amerikai temetőben?” – töpreng Kutassi, a hetven körüli parasztember felvetésében pedig ott rejlik a ki nem mondott kérdés: valóban a boldogságért görgetjük magunk előtt életünk szikláját – vagy maga a folytonos nekifeszülés adja meg létünk értelmét?

Ahogy a stílus terén, Horváth az emlékek felidézése során sem szépít. Beszámol saját erkölcsileg megkérdőjelezhető kapcsolati és karrierdöntéseiről, barátja erőszakos dührohamaival is, mindezt az ítékezés és a feloldozás igénye nélkül. Egymásba kapcsolódó, felelgető vallomásaikat a tördelés nem választja szét élesen elhatárolt egységekre, szerző inkább stílus- és ritmusváltással, a szóhasználat különbségeivel tagolja a visszaemlékezéseket. A nyersen, de plasztikusan fogalmazó Kutassi esetében például gyakran használja megkülönböztető elemként a megszólítást is, az oldalanként ismétlődő „te, Peti!” azonban idővel kínossá válik, még ha szükségszerű is.

A beszélgetés olvasók számára követhető része a *Gointu Szanfranciszko* fejezettel ér véget: keserűség számvetés ez, ahol a mérleg egyik serpenyőjében tizenkilenc regény, öt feleség, két ház, egy lánogszűtő, egy óriási gazdaság, sok-sok újrakezdés halmozódik – a másikban pedig csak a kétely és a kielégületlenség sötétlik: így kellett történnie? Lehetett volna, lehetne jobb is? „Valamit mindig csinálni kell, Peti” – mondja végül zárszóként Kutassi; lehetne ez a magyar Sziszüphoszok vigasza, mottója is.

Hogy a kettős monológ valóban irodalom-e, nehezen tudnám eldönteni. A *Getnó* mindenestre hiteles, magával sodró korrajz, őszinteségével, helyenkénti brutalitásával is lefegyverez. Megérteti, hogy egy Rolling Stones-szám miért ébreszthette fel a szabadság vágyát egy egész generációban – és hogy mennyi zűrzavarral, tévedéssel, kielégületlenséggel jár, amikor az ember megpróbálja utolérni saját vágyait.

BAÁN TIBOR (1946) Budapest

BAÁN TIBOR

Mezey Katalin: Élőfilm

Magyar Napló, 2018

Mezey Katalin sokoldalú életművében a líra, az epika és a dráma is jelen van. Életműsorozatának nemrég megjelent nagyregénye, az *Élőfilm* több mint harminc éve jelent meg először (*Szépirodalmi*, 1984). Nagy idő, természetesen, hiszen ez alatt hatalmasat fordult a világ. Ám ez a körülmény sem ártott az irodalompolitika által finoman elsikkasztott regény aktualitásának, amely a huszonéves Szabó Mari sorsán keresztül a hetvenes évek magyar valóságát hozza közel az olvasóhoz.

A regény – címében is jelzett – filmillúziót keltő komponálási módja nem külsőségekben utal a filmre, amely részben témája is, mint ez a későbbiekből kiderül, hanem látásmódjában, amely tüéles, olyasmis is rögzít, ami egy más koncepcióban elsikkadna, de ebben a műben a kicsi és a nagy, a fontos és kevésbé fontos sajátosan alakul, néha felcserélődik. Maga a nyelv, amely ezt közvetíti, a szereplők tudatszintjén mozog, vagyis hétköznapi, visszametszett. A cselekményt az író nem kommentálja. Ábrázol. A kiszolgáltatott hősnő élete mint viselkedés-lélektani tényanyag kerül az olvasó elé. Ezen alig módosít valamit a belső monológ, illetve a tömörítés funkcióját betöltő tényközlés. A regényidő folyamatos jelen, amelyben az egyik szituációból következik a másik. Szemünk előtt feszül ki az oksági lánc. A nagy fegyelmet igénylő, a regénytechnikát a filmszerűség irányába mozdító mű a kor tipikusnak mondható kisembereit vizsgálja. A filmes hivatkozás nem a divatból következik. Funkciója több és más. Az illúziókkal leszámoló megértés, az időálló alkotásokra jellemző feszültségteremtés, amit a zuhatagszerűen áradó, folyamatosan egymásba kapcsolódó, lineáris logikával haladó fekete-fehér epizódok közvetítenek.

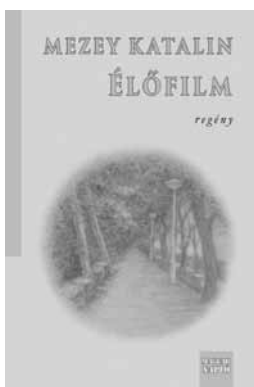
A regény történelmi háttere (nem úgy, mint az *Ismerek téged* esetében) laza, szinte láthatatlan szállal kötődik a '68-as prágai bevonulás utáni korszak eszméléséhez. Habár a nagypolitika részben átalakította a falut, de mégsem formálta át gyökerestől az emberek lelkét, mert az mélyebben van. Az író által ábrázolt valóság nem fikció, hanem leszűrt élettapasztalat. A vidéki Magyarország, a falusi, kisvárosi játéktér a beszélő nevekkel – *Helyénkö* (a szülőhely), *Várhely*, a várakozás (tanulás) helye, *Gerec-Vetényes* (a szerelmi remények helye) stb. – visszautal a szereplők reális élethelyzetére. Sorsu-

kat részben a történelmileg kialakult miliő determinálja, de az is, hogy ki hogyan alkalmazkodik, ki mit ért meg az adott korszak elvárásaiból. Tény, hogy a könnyen alakítható fiatalságra minden korban kivételes figyelem esik (káderpolitika). Az iskolán, iskolarendszeren keresztül lehetséges a felemelkedés, a betagozódás.

A huszonéves Szabó Mari tipikusnak mondható sorsát látszólagos véletlenek, találkozások, ismeretségek alakítják. A szemrevaló lányra felfigyel a főnök, aki a korszak elkapott szocialista kiskirályként tekint beosztottaira, a varroda dolgozóira, asszonyaira és leányaira. Ellentmondásos figura, végletekig önző, de bizonyos felelősséget érez a varrodai „hárem” tagjai iránt. Tervei vannak az üzem kibővítésére, átalakítására. Természetesen ez se menti, hogy messzemenőig visszaél hatalmával, mikor joviálisan kedélyes, máskor mézesmázosan ragacsos, apáskodó bennfentességgel szeretőjévé teszi a naiv és kiszolgáltatott Marit, akinek már van udvarlója, Bandi, ám ez sem jelent semmit a begerjedt férfi számára. Mari szinte akarata ellenére beleszeret a nála jóval tapasztaltabb, az élet dolgait irányító férfibá, aki időről időre megjelenik a lány életében, iskolára küldi, hogy kislányként csinálgon belőle. A regény a jelszerűség divatjával szemben a tényszerűen dokumentált valóságra helyezi a hangsúlyt. Egy olyan, sok szálból összefűzött életanyagot helyez az olvasó elé, amely kikerülhetetlen erkölcsi kérdéseket vet fel.

Mezey Katalin írói érdeklődésének fókuszában a fiatal generáció életesélyeinek vizsgálata áll, különös tekintettel a női élethelyzetre. Sorsukat alapvetően meghatározza a szülői háttér, szokásrend, öröklött világkép és annak változása. A társadalomba történő beilleszkedésük során kell kialakítani és kiformalni személyiségüket. Ez kisebb részben tudatos, nagyobb részben öntudatlan folyamat. Szabó Mari lány anyag az életsorsát befolyásoló „udvarlók” számára. Bandival épp a csábító Varga miatt fokozatosan – a hagyományos paraszti erkölcsöket követő anya bánatára – kihűl a kapcsolat. Mari tanulmányai során bekapcsolódik egy értelmiségi körbe – aki élt a Kádár-korban, az egész biztosan emlékszik a „világmegváltó”, eszmélő és eszméltető társaságokra és művelődési klubokra –, amelynek szereplői kritikus és önkritikus módon vetettek számot a történelmi

helyzettel, amit nemcsak érteni akartak, hanem befolyásolni, amennyire ez lehetséges, mert „nem lehet cinikusan elutasítani mindent, bele kell kapcsolódnunk a dolgokba és minőséget kell vinni beléjük”. E felvetéssel szemben áll a passzív kívülállás. Ez is szóba kerül. Csakhogy a létezés cselekvés. Aki pedig cselekszik, az mindenképp része, még ha parányi része is a nagy összefüggésrendszernek, a történelmi időnek. Ez a klub, amely egy filmpályázatra készít amatőr alkotást, valóságos termőtalaja az ilyen és ehhez hasonló véleményeknek. A film témája (kórházi jelenet), illetve a szereplők viszonya a készülő műhöz sokat elmond a korszakról. A klub lelke és irányítója a hősiiesen elszánt Imre, az ideális tanár, aki ingyen is dolgozna, szenvedélyből. Ennek a csoportnak szereplője (a filmezés megszállottja, részben rendezője és operátora) Péter, aki már az első öszszevetelen felfigyel Marira, de magába zárja a titkot, amíg az hirtelen váratlan ki nem derül. Mari ezt jó női érzéssel már sejti, mégis meglepetés számára. Eljött életébe a nagy szerelem, amely életformaváltást jelenthetne. A kérdés, hogy képes-e meghozni azokat az áldozatokat, amelyek az ilyen esetekben kikerülhetetlenek.

A mű mint valami felvevőgép vetíti elénk a fordulatokat. A mesterien adagolt váltások sorában különleges írói lelemény az, ahogy a regény filmje hirtelen színesbe vált. Pontosabban ezt a hatást kelti az a fejezet, mikor Péter elviszi Gerec-Vetényesre, szülőfalujába Marit. Ez a falu, habár itt is sok a változás, de a lány tudatában mint az időtlen és mozdíthatatlan rend és tisztaság jelképe rögződik. Részben azért is, mert a tradícióit őrző kisvilágban az emberek – s talán a táj is – tájszólással értekeznek. Mari egyik meglepetése, hogy Péter ízes palóc nyelvre vált, amikor leszállnak a vonatról, és találkoznak a vasutassal, aki „á jófijúnak á sógorá”. A találkozás a szülőkkel ugyancsak az otthoniasság érzését kelti a lányban: „– Olyan igazi falu ez – mondta Mari. – Minálunk is majdnem ilyen minden, de mégsem ilyen. Itt valahogy sokkal nagyobb a rend, és olyan, mint száz éve, és biztos, hogy száz év múlva is ugyanilyen lesz.”

Ha itt megállítaná a regény filmjét az olvasó (nem állítja meg, mert a történet egyre jobban izgatja), akár azt is gondolhatná, hogy van megoldás a modern rohanásra, hogy a falu megállíthatja az idő múlását, hogy védelmet adhat a változásokkal szemben. Ez természetesen nincs így. Pétert felveszik a főiskolára operatőri szakra. Menjen a fiú, vagy ne menjen? Mondhatja-e Mari, hogy ne men-

jen, házasodjanak össze? Nem mondhatja, mert igazán szereti. Ugyanakkor a Pesten élő fiú és a lány kapcsolatát a távolság megváltoztatja. A szerelem marad, de jönnek a sorscsapások, a lány anyjának halála, a magányos ház, a testvérek közötti konfliktus, a rámenős főnök, Varga főmérnök újabb megjelenései... És persze a visszatérő lelki furdalás. „Kedvetlenül telt a hétvége. Péter olyan jó volt, olyan figyelmes, hogy Marinak folyton a torkában volt a sírás. Hogy lehetett ilyen aljas! Ha megtudná a fiú!”

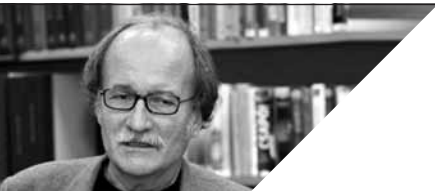
A regény utolsó harmadában már egyértelmű, hogy Mari képtelen irányítani az életét. Sodródik. A sodródás és a tehetetlenség a korszak legnagyobb lelki betegsége, amelynek külső és belső okai voltak. A külső az, hogy a rendszer egyetlen viszonyulást, a szervilis alkalmazkodást díjazta, a teremtő szellem megvilanásának éppenséggel nem örült, habár (erre utalnak a párbeszéddek) alkalmanként kisajátította. Ám a legnagyobb baj, hogy a hatalomban lévők nagy része nem értett ahhoz, amit csinált, hűbérbirtokként kezelte pozícióját, amit aztán arra használt, hogy életformájában utánozza az urakat. Ilyennek kell tekinteni Dezsőt is, akivel Mari a művel-

ődési klubban, filmkészítés közben ismerkedett meg, s aki nagy karrierről álmódott, de „csak” arra futotta, hogy a kisvárosi művelődési ház igazgatója legyen. A férfinak rövid, egyéjszakás kalandja volt Marival, aki egy csattanós pofont is elhelyezett a rendkívül erőszakos, részeg, önmagát sajnálató férfi arcán, de ezúttal sem tudta megvédeni magát. Arra azért rájött, hogy Dezsőt nemcsak olthatatlan vágya hajtotta hozzá, hanem a kicsinyes bosszú is. Nem tudta ugyanis feldolgozni azt a tényt, hogy nem őt, hanem Pétert vették fel a főiskolára. Újabb csavar a történetben, hogy az első szerelem, Bandi is felbukkan. Varga sofőrje lesz. Bandi egyre közelebb kerül a magányos Marihoz, mert meghallgatja bűjút, baját. A regény végén a szerelmi szálak még nincsenek elmetszve, de a záró mondatok, Mari gondolatai egyfajta beletörődést tükröznek. Nincs ereje harcolni, kiállni magáért. „Bandi itt van, veled van, és neki nincs már ereje elküldeni.”

A regény az illúziók elvesztésének láttelelete, amely a filmszerűség lehetőségeit felhasználva mindvégig a realizmus talaján maradván ábrázolja a korszak esendő embereit, akik döntéseket hoznak, jókat és rosszakat, de sorsukat csak kevesen képesek irányítani úgy, hogy erkölcsi integritásukat is megőrizték, mint Péter vagy Imre, illetve a festő (Péter barátja). A szereplők mégsem válnak

mindenestől a rendszer marionettfiguráivá. Küzdenek ugyanis önmagukért és tudva-tudatlan egy élhetőbb, emberarcú valóságért. A küzdelem kimenetele eldöntetlen marad, mégsem kilátástalan, mert minden percünk – a költő-író Mezey Ka-

talain szavaival – az „összetartozásról” szól (*Cre-do*). Egy olyan, az egyéni léte sokszorosan meghaladó összefüggésrendszerrel, amely folyamatosan alakul. A rész – a legkisebb is – visszahat az egészre.

BAKONYI ISTVÁN (1952) Székesfehérvár

BAKONYI ISTVÁN

Bartusz-Dobosi László: Kalász Márton

Magyar Művészeti Akadémia, 2017

Valaki azt mondta a minap Kalász Márton lírai életművével kapcsolatban, hogy érteni nehéz, érezni kevés. Nem éppen irodalomelméleti, de elgondolkodtató megjegyzés. Költőnk líráját fémjelzi a szépség töredékes megmutatása, s vele együtt a szikár, nagyon nemes nyelv. Mögötte pedig ott áll a szenvedést megérteni akaró ember, aki Hölderlinnel együtt jól tudja, hogy „nem fájóbb semmi se” ennél. Az emberi kapcsolatok is töredékesek, mint ahogy maga a vers meg a létezés hasonlóképpen. S ha már az emberi kapcsolatokról esik szó, akkor kössük ezt össze egy verssel. A *Téli látogatás* még sok esztendővel ezelőtt került be az akkor hetvenéves barátot köszöntő kötetbe, az *In honorem Román Károlyba*. A hétköznapi élethelyzet, az ettől elvonatkoztató gondolat és a régi barátság együtt támasza ennek a versnek. Így kezdődik: „Fölszólni, halkan, éjszaka, / ha ledobnának kulcsot, volna hol aludni.” Szinte költőietlen hangütés. És utána csupa líra minden egyes mozzanat, ám amolyan csak Kalászra jellemző módon. Töredékesen, sokat sejtetően. S a befejezés: „Legalább őszülő fejek fölött, / ahányszor testet öltött, sarjadt szinte. Metafora még, szebb / is e hó.”

Nos, ennyi bevezető után hadd fejezzem ki örömemet: Bartusz-Dobosi László monográfiája fényesen bizonyítja, hogy a szerző érti és érzi is Kalász Márton lírai és persze prózai életművét is. E sorok írója néhány évvel ezelőtt Szigligeten szót válthattott a pécsi szerzővel, és megtudhatta, hogy már javában dolgozik a monográfián. Azzal együtt, hogy ő maga is jó tollú szépíró is többek között. S ha már a személyes dolgoknál járunk: Kalász Márton meg éppen fél évszázaddal ezelőtt jött Fehérvárra, és harminc éve lesz az idén, hogy őt választottuk meg az újjáalakult Vörösmarty Társaság első elnökének. S még valami: amikor hetvenéves lett, a Román Károly szerkesztette *Át a pallón* című verseskötet

éppen a hetvenedik kiadványa volt akkor a Társaságnak. S most a monográfia hátlapján meg az egykori címadó, jelentős műve olvasható.

E fontos könyvben maga a monográfus ugyancsak úgy látatja, hogy metafizikainak is nevezhetjük Kalász látásmódját, s ennek eredménye az öröklét felé botladozó ember számos meghitt vallomása. Van úgy, hogy hőse egy lepke, ami egy föltehetően gyerekkori emléket idéz föl, s a kis teremtmény tragikus sorsa az egyik legemlékezetesebb verset hozza világra (*A lepke*). Ilyenkor viszonylag könnyű az olvasó dolga, ám sok esetben, ha nincs tisztában a Kalász-életmű mögötti szellemi, magyar és német háttérrel, már nehezebb a megfejtés. Bár kérdés, hogy szükség van-e mindig a megfejtésre. Lehet, hogy anélkül is elraktározódik az élmény, és létrejön a katarzis. Mindenesetre Bartusz-Dobosi László az eddigi életmű minden egyes részletét igyekszik megfejteni. S bizony nagy sikerrel. Módszere világos és logikus. A kronológia szerint megy végig a pályán, és sorra értékeli a megjelent köteteket, miközben rendkívül tisztességesen számol az eddigi szakirodalommal, a Kalász munkásságát méltató vagy éppen szelíden bíráló részletekkel.

Egyfajta „fordított életrajzot” ír az első oldalon. Mindezt még érzékletesebbé teszi, hogy ő most annak a pécsi ciszterci gimnáziumnak az igazgatója és tanára, ahol hajdan Kalász is tanult. Fontos részleteket közöl az iskola hagyományairól és szellemiségéről, amelyek igencsak meghatározók voltak az ifjú diák számára. Költővé fejlődésében például kiemelkedő volt Ágoston Julián tanár és költő szerepe. Aztán hiteles képet kapunk a pécsi irodalmi élet hajdani állapotairól, olyan szereplőkkel, mint Csorba Győző, Szántó Tibor és mások. Főként Csorba jelentett sokat az ifjú költő számára, s őt mindvégig mesterének tekintette. Persze sokan

mások is hatottak rá, miként ez lenni szokott egy-egy költő pályájának kezdetén. Egészen Rilkéig visszamehetünk az időben, és egyébként sem elhanyagolandó a német irodalom hatása. Ugyanitt szól a szerző arról, hogy: „Írásai a diktatúrák embertelenségétől, a kiszolgáltatottságon át egészen az elidegenedés témaköréig ívelnek”. S így alakul ki majd a kezdetektől eltérő „elvontan tárgyias stílus” mint a tán legfontosabb ismertetőjegye. A rejtőzködő költő magatartása.

Jellemzi szerzőnket a finom esszéíró stílus, a költészethez jól illeszkedő beszédmód és a mindvégig érvényesülő alázat. Bartusz-Dobosi László sosem tolakodik a méltatott író és költő elé, minden idegszálával az ő életművét szolgálja. Világos az olvasó számára, hogy a méltatott életmű a primer, az irodalomtörténeti-kritikusi szolgálat pedig inkább másodlagos. Ugyanakkor igencsak fontos a pálya népszerűsítése szempontjából.

Természetesen méltatja az első kötet, az 1955-ös *Hajnali szekerek* esztétikai értékeit. S bár később igencsak módosult a költő hangja, ám már ekkor mentes mindenfajta sematizmustól, s ugye, tudjuk, hogy ez nem csekély érték a Rákosi-korszak fojtó levegőjében. Egyben izgalmas részleteket találunk a Nagy László lírájával való egybevetésben. Az első nagy változás Bartusz-Dobosi szerint az 1963-as *Rapszodiánk évada* című kötetben érezhető. Többek között ezt írja: „A természeti képek rögzítése helyett többszörösen áttételes szimbólumokkal dolgozik. Eljut az absztrakciónak arra a fokára, amelynél az olvasó számára már az eredeti értelmezés sokszor nehézségbe ütközhet.” És itt fontos azt is hangsúlyoznunk, hogy mindemögött ott a belső feszültség, s ekkor lesz Kalász az „érdes világosság” költője. Itt is, másutt is jellemző, hogy szerzőnk alaposan, de nem bőbeszédűen vezet bennünket végig az eddigi pályán, mind a költői, mind az epikus műveit méltatván. Szól a változásokról, a szemléletmód alakulásairól. S persze a témák gazdagságáról, például akkor, amikor a szerelem létkiteljesítő értékeit említi.

Jellemző, amit gyakran mond a belső világ kiteljesedéséről, a rejtőzködő költő kitarulkozásáról. Így lesz ez a költészet emberiségmértű poézis, az egyetemes erkölcsi értékek hordozója. Bartusz-Dobosi egyetért Román Károllyal abban, hogy itt nem a költői kép az elsődleges, hanem a sajátos módon egymáshoz kapcsolt szavak interferenciája, és ez lesz a fő hatás hordozó eleme. Valódi intellektuális líra. Ezt a lírát pedig jellemzi a sűrítettség és a végső tömörítés igénye.

Ugyanakkor sokat olvashatunk a Németországban eltöltött időről, az ottani élet és irodalom viszo-

nyairól, a kultúrák egymásra hatásáról. A kelet-berlini évekről vagy éppen a Stuttgartban végzett szolgálatról. Megjegyzendő Kalász Márton életének fontos területe, vagyis az, hogy sokat tett a német irodalom itthoni, valamint a magyar irodalom ottani népszerűsítéséért, és ezen belül a műfordító szerepét sem lehet eléggé hangsúlyoznunk. Közben pedig több részösszegzésről, a válogatott kötetekről. Közéjük tartozik például az 1978-as *Szállás*, s hadd tegyem hozzá, hogy jómagam ettől az időtől figyelem egyre erősebben a költő és író pályáját. Monográfiája szerint itt egyre inkább uralomra jut a kihagyásos technika, mögötte pedig ott látjuk a szellemi magányosság állapotát és ennek lírai következményeit. Fontos mindennek a meditáció, az egyre inkább jellemző elhelyülés, a keresztény szellemiség. Az 1980-as *Áz imádkozó sáska* kapcsán olvashatjuk: „Ugyan nem tesz tételes hitvallást könyvében, de elköteleződése – még ha talán kicsit kívülről is – egyértelmű. Világértelmezésében az isteni értelem, mindenhatóság megnyugtató háttére dominál.”

Egyébként jellemzi ezt a monográfiát, hogy szerzője nem ítélkezik, és sok kérdést nyitva hagy. Így módon további kérdések lehetőségét sugallja. Megesik az is, hogy kételyének ad hangot a mind teljesebb reális értékelés érdekében. A költői életmű végleges beérését a 2000-es *A rózsafestő* kötetben látja. A bevezetőben az új költői nyelv megalkotásáról értekezik joggal, hiszen valóban sajátos versnyelvtannal van dolgunk. Tegyük hozzá, hogy olyan költő esetéről beszélünk, aki kisgyermekkorában még nem beszélt magyarul, és később igencsak hatott rá a Baranyába telepített székelyek nyelvi kultúrája. Egyébiránt e kötet megjelenése után nem sokkal Kalász Mártont, az Írószövetség elnökét számos nemtelen támadás érte, és ez bizony nehéz korszak volt számára. Egy olyan alkotó számára, aki végképp nem szolgált rá a jogtalan támadásokra.

A lírai értékek felmutatása mellett igencsak fontosak azok a részletek is, amelyek a prózaíró Kalásztól szólnak. Ezekben a részletekben a legátfogóbban a kiváló regényt, a *Téli bárányt* elemzi. Igaz az is ugyanakkor, hogy föllelhető benne a költő keze nyoma, ám ettől még nem csorbulnak az epikai erények. Hangsúlyozza Bartusz-Dobosi a mű önéletrajzi vonatkozásait is, főleg Mess András alakjával kapcsolatban. Persze nem lehet alábecsülni a fikció jelentőségét sem. A monográfus nem lép túl szerepén, alázattal közelít e regény és más prózai művek világa felé is. Így lesz hiteles a könyve, egy kiemelkedő életmű hű krónikája, elemzése és értékelése. S a végén így buzdítja az olvasót: „Tanuljunk hát nyelveket! Tanuljunk versül! Tanuljunk Kalász-versül!”

SÁNDOR ZOLTÁN (1973) Szabadka

SÁNDOR ZOLTÁN

Géber László: A Szigetlakó

Magánkiadás, 2018

„Amit itt elmesélek, nem egyéb, mint a következő két évszázad története. Azt írom le, ami jön, ami már nem jöhet másként: a nihilizmus térhódítását. Ez a történet már most elmesélhető: mert itt maga a szükségszerűség munkál. Ez a jövő szól hozzánk már ezernyi jelben, ez a sors jelzi jövetelét mindenfelé, és már mindenki a jövő e zenéjére hegyezi fülét. Egész európai kultúránk már régen évtizedről évtizedre fokozódó, gyötrelmes feszültséggel tart e katasztrófa felé: nyugtalanul, erőszakosan és rohamosan: akár az áradat, amely a véget akarja, a vég felé tör, amely már nem akar észre térni, mert retteg attól, hogy emlékezzék.”

A fenti gondolat Friedrich Nietzsche *A hatalom akarása* című kötetében található, amely mű a német filozófus 1883 és 1888 között született feljegyzéseit tartalmazza. Okkal kezdem Géber László *A Szigetlakó* című kötetéről szóló írásomat egy Nietzsche-idézettel, hiszen egyrészt a szerző (egyik) kedvenc filozófusáról van szó, akinek életműve jelentős mértékben kihatott az utókor gondolkodóira, másrészt pedig a taglalt kötet a maga módján alátámasztja azt a bő százharminc évvel ezelőtt megfogalmazódott nietzschei meglátást, amely a nihilizmus térhódítását vetítette előre.

A Szigetlakó 68 úgynevezett palackpostát tartalmaz, amelyeket a szerző 2013. augusztus 20. és 2015. január 20. között közölt az Újvidéki Rádió *Szempont* című műsorában. Rövid eszmefuttatásokat tartalmazó szövegekről van szó, amelyekben a szerző önmagáról és a környezetéről vall egy fiktív idegennek, aki egy meg nem határozott szigeten él. Küldeményeit a levélíró stílusosan palackban küldi, nem tudva, hogy azok célba érnek-e. Tartalmuknál fogva a szóban forgó írások leginkább esszének nevezhetők, viszont a szerző mindvégig eleget tesz a levélírás formai követelményeinek. Természetesen, metaforikus beszédéről van szó. Géber László levél-esszéi a rádió hullámain sok lehetséges címzetthez eljutottak, kérdés azonban, hogy közülük hányan érezték megszólítottnak magukat. A megszólított-ság-éretnek előfeltétele a *szigetlakói* létforma, a közelfogadott értékrenddel szembeni idegenkedés, ami egyben a levélíró sajátja, nem véletlenül veti fel a szerző, hogy „olyan ez, mintha csak magamnak írnék”, azonnal hozzátéve: „de az embernek saját magával is meg kell barátkoznia”, különösen akkor, ha

úgy érzi, hogy már önmagának is idegen – a levélíró pedig néha úgy érzi.

A formai sajátosságokon túl azonban sokkal érdekesebb az, amiről és ahogyan ír a szerző *eszményi olvasójához*. Géber László ugyanis a megszokottól eltérő szemszögből tekint környezetére, megpróbálva a városlakó által tapasztalt hétköznapiakat és a hírszerkesztő által feldolgozott híreket egy tágabb kontextusba helyezni, a történések rejtett előzményeire, következményeire és céljaira is rámutatni. Bevallottan nem akarja megváltani a világot, elégedettséggel tölti el, ha többnyire az antikváriumokban és az ócskapiacra szerzett könyvei között lehet. Úgy látja, hogy fölösleges szükségleteket erőltetnek az emberekre, „s aztán rákényszerítik őket, hogy éjt nappá téve gürcöljenek” azok kielégítése érdekében, számára a gazdagságot az jelenti, ha minden pillanatban jól érzi magát. Téves elvárásnak tartja, hogy minden fontosnak vélt kérdésben színt kell vallani, ugyanakkor hiányolja a kritikai hangot a közéletből. Úgy találja, hogy a modern államban és közösségben az egyén egyre kevésbé érezheti magát biztonságban, mintha az állam létrejöttének eredeti funkciója, hogy a közösségben az ember könnyebben megvédhesse magát a külső viszontagságoktól, mára a visszájára fordult volna, és már maga az állam jelenti a legfőbb veszélyt az egyén szabadságára nézve. Ehhez kapcsolódóan állapítja meg egy helyen, hogy „törvényekkel és parancsolatokkal nem sokat halad előbbre a világ”.

Itt jut eszembe Kurt Vonnegut *A hazátlan ember* című esszéjéből a következő részlet: „Nem tudom, miért, de a legharsányabb keresztények sohasem beszélnek a boldogságokról. Viszont gyakran könnyes szemmel követelik, hogy a középületekben függesszék ki a *Tízparancsolatot*. Ami persze Mózesé, nem Jézusé. Még egyiket sem hallottam, hogy azt követelte volna, hogy a *Hegyi beszédet* és a boldogságokat függesszék ki bárhová.

A »boldogok az irgalmasok«-at a tárgyalóterekben?

A »boldogok a békekességben élők«-et a Pentagonban?

Ugyan már!”

Az amerikai íróra jellemző csipkelődő humor Géber Lászlótól sem idegen, levél-esszéit sajátos

szellemesség lengi át, bár nála sokkal ritkábban és visszafogottabban jelentkezik. A humor nála elsősorban nem a szórakoztatás eszköze, bár ez a funkciója is kétségtelenül megvan, hanem a véleménynyilvánítás kelléke. Humora kellően adagolt, nem telepszik rá a szövegre, sohasem csap át viccelődésbe, és mindig véresen komoly. A vallási kérdéskörnél maradva, egy helyen a következőt írja: „Isten állítólag saját képmására teremtette az embert. Ez is nagyon régen lehetett. A mostani kisistenek nem akarják, hogy alattvalóik hasonlítsanak rájuk.” Szellemes, de nem nevetünk rajta, korunk és környezetünk diagnózisát fogalmazta meg három mondatban. Van azonban Géber Lászlónak egy másfajta típusú, önironikus jellegű, Woody Allen-féle akasztófahumora is, amivel leginkább önmagáról vall: „Érdekes álom volt valamelyik éjjel. Egyébként nagyon sokat és izgalmasakat álmodok, valószínűleg azért, mert ébren nem történik velem semmi.”

A „nem történik velem semmi” kijelentést idézőjelben kell értelmezni. A külvilágban talán a bejáródott ütemben, különleges események hiányában telnek napjai, azonban szellemi téren meglehetősen mozgalmas életet él, ami folyamatos lázadásában nyilvánul meg. A szerző bevallottan lázadó egyéniség, azonban, ahogyan Hász-Fehér Katalin a kötet utószavában írja: „e lázadás [...] mindenütt csendes és filozofikus: a megfigyelés és odafigyelés lázadása egy olyan világban, ahol éppen a perspektíva és elmélyült gondolkodás bizonyul hiánynak”. Géber László lázadása nem hatalommegváltoztatási indíttatású, semmi köze azokhoz az – ő szemszögéből nézve – állzadókhoz, akiknek lázadása azt a célt szolgálja, hogy a jelenlegi hatalomgyakorlók helyébe kerüljenek, az ő lázadása sokkal mélyebb jellegű: a teljes fennálló rend ellen irányul, s abban érhető tetten, hogy a lázadó a minimálisra csökkenti a kapcsolatot a fennálló renddel, miközben igyekszik rámutatni e rend visszásságaira.

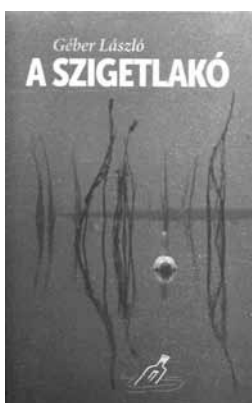
Átfogó, a társadalom valamennyi szegmensére kiterjedő lázadás az övé: azon töpreng, hogyan lehetne pénz nélkül élni, kétségbe vonja a nemritkán kontraszelekció útján tisztséghez jutott harmadrangú hatalomgyakorlók szakmai felkészültségét, megkérdőjelezi az állami mecenatúra támogatása révén létrejött művészi alkotások esztétikai értékét. Átlátja, hogy a nemzetre, felekezetre, hagyományokra és történelemre vonatkozó lözungok mögött legtöbbször csupán pillanatnyi érdek áll, mind a politikum, mind a hithű polgárok részéről. Nem riad

vissza attól, hogy nevén nevezze a dolgokat, még ha egyik-másik közülük az adott pillanatban közösségi szinten eretnenségnek számít is, mint amikor ki mondja, hogy amióta bevezették a kettős állampolgárságot, egyre többen hagyják el a vajdasági magyar falvakat, de nem Magyarországra, hanem Németországba mennek.

Lázadása a maga halk, intellektuális módján, a társadalmi szinten eluralkodott kétszínűség, nemegyszer pimaszság ellen irányul. Közben mindvégig tisztában van azzal, hogy a megadott keretek között aligha lehetséges a megkövetelt normától eltérő magatartásforma. Azoknak, akik szembe mennek az uniformizálódott viselkedésmintával – mind szóban, mind cselekedetben –, a kirekesztettséggel kell számolniuk. Ahogyan Max Horkheimer írja: „Nevetség tárgya [...] a különc, aki még mindig autonóm módon merészel gondolkodni.” S itt nem a *nevetség tárgyán*, hanem az *autonóm gondolkodáson* van a hangsúly, ami előfeltétele annak, hogy valaki tudatosan ítélő és önállóan döntést hozó egyén lehessen! A fennálló rend pedig éppen lényegétől – autonóm voltától – igyekszik megfosztani az embert, a politikai és gazdasági hatalom kezében összpontosuló tömegmédiá és kulturális ipar révén – Theodor N. Adorno szavaival élve – „a technikai uralom tömeges becsapássá válik, a tudat megbéklyózásának eszközevé”, aminek következtében az egyedít elnyomó, minden ízében uniformizált közeg jön létre.

Ilyen környezetben maga az önálló gondolkodás is a lázadás egyik formája. Akkor is – sőt még inkább! –, ha ez a gondolkodás kéte-lyekkel teli, mint Géber László esetében, aki számára a legfontosabb kérdés, hogy életével jó választ adott-e. „Valóban átéltem-e azt a kort, amely-

ben éltem? A reakcióim autentikusak-e, vagy én sem tudok a betanult, rám erőszakolt ideológiáktól megszabadulni?” – töpreng, aggályaiban saját szellemi önállóságát is kétségbe vonva. Kívülállóságát azonban a kötet keletkezéstörténete is erősíti. A *Szigetlakó* ugyanis magánkiadásban jelent meg, és létrejöttét a szerző külföldre kivándorolt rokonai támogatták. Elgondolkodtató, hogy a szerző miért magánkiadásban adta ki a kötetét – nem talált hozzá megfelelő kiadót (ez nagyon rossz fényt vetne a kiadókra), vagy a magánkiadással még inkább erősíteni szerette volna kívülállóságát? Bárhogyan is legyen, a könyvnek külön színezetet ad az a tény, hogy semmilyen intézményhez sem köthető, szabad, mint a tengeren ringatózó palackposta, nem tolul

a képedbe a könyvesboltban, hanem neked kell őt megkeresned, vagy csak egyszerűen belebotlanod. Ugyanúgy, ahogyan a szerzője fedezi fel a neki „rendelt” könyveket, amelyekről később sorra kiderül, hogy az író, a téma és a vásárló vonzották egymást, vagy ahogyan az értő olvasó *A Szigetlakó* forgatása közben rádöbben, hogy egy gondolat kifejezetten hozzá szól: „Valami lényegesről akartam beszélni neked, s ismét arra kellett rájönnöm, hogy semmi sem az.”

Valóban sokan érzik/érezzük azt, hogy semmi sem az. A szerző egy lépéssel még tovább megy, magányosságában úgy érzi, hogy öngyilkos mérénylőnek született, ám kénytelen rezignáltan megállapítani, hogy „még eszme sincs, amiért érdemes volna föláldoznom magam”. A nyugati ember kétségtelenül a lelki kiüresedés korát éli. Minden csak szórakozás, reklám, propaganda, másképpen fogalmazva: „hatalom, dollár, pornó”. Ha kellően őszinték vagyunk önmagunkhoz, elismerjük, hogy a múlt század utolsó évtizedében megkezdődött deszekularizációs folyamat ellenére a nyugati ember a lelke mélyén képtelen teljes mértékben azonosulni

a vallási tanokkal. A vallási hovatartozás a nagy többség számára csupán hívó szó a saját felekezete iránti lojalitásra, az etnikai összefogásra, törzsi összetartozásra, nemritkán a politikai kötelességtudatra. Egy sajátos paradoxon folytán – ahogyan Don Cupitt cambridge-i filozófiaprofesszor már az ezredforduló előtt megírta – „hagyományos hitükért folytatott küzdelmük nemhogy megállítaná, inkább felgyorsítja a hagyományos vallási értékek szétporladását; a hagyományos identitásokat szétmorzsoló erők sokkal alaposabb munkát végeznek, mint a megőrzésükre irányuló kísérletek”.

„Isten halott. [...] És mi öltük meg.” A legnagyobb *szerecsse*, ami érthette a mai vallásféltőket, Isten Nietzsche által meghirdetett halála, ami tulajdonképpen a nyugati ember talajvesztésének mementója. Csak egy Isten nélküli világban lehet visszaélni Istennel, hiszen tudjuk, ha nincs Isten, bármi azzá lehet, de a bármi közül *semmi sem lényeges*, a nihilizmus teret hódít, s minden érték átértékelődik. Géber László *A Szigetlakó* című „füveskönyve” ennek a folyamatnak a lenyomata – sajátos kordokumentum.

WÉBER ANIKÓ (1988) Tatabánya

WÉBER ANIKÓ

Voloncs Attila: Virágok esztendeje

Guttenberg Pál Népfőiskola, 2018

Lehetséges kritikaíráskor a szöveget önmagában vizsgálni, és teljesen leválasztani róla a szerző életrajzát? Voloncs Attila első regényét, a *Virágok esztendejét* nehéz úgy kézbe venni, hogy ne gondolnánk az írás körülményeire: a szerző tizenöt évesen kezdte el, és tizenhat évesen már befejezte a tanácsköztársaságról szóló történelmi regényét. Ez a tény olvasható a könyv hátoldalán és minden írásban, amely Voloncs Attila művével foglalkozik. Nagy Koppány Zsolt a fülszövegben grandiózus, komoly, nagyszabású és professzionális munkaként mutatja be a *Virágok esztendejét*. Először még kételkedve veszem a kezembe a művet, néhány oldal, fejezet után azonban egyet kell értenem vele.

A regény olvastatja magát, és olyan kiforrott hangon, stílusban szólal meg, amelyet egy többkötetes szerző is megirigyelne. Az író érdekes regényszerkezetet alkot, az intertextuális elemeket pedig nem önkényesen szövi bele, nem azért, hogy meg-

mutassa rendkívüli történelmi és irodalmi tudását, hanem mert van egy izgalmas koncepciója. Csak gyűlnek a dicséretetek, miközben szűrős szemmel is vizsgálom a szöveget, mint egy dolgozatot a magyartanár. A kérdés pedig ott visszhangzik a fejemben: akkor is ennyire jónak látnám a könyvet, ha nem tudnám a szerző korát? Befolyásolhatja az olvasó véleményét az a tudat, hogy tizenéves diáktól elképesztő teljesítmény ez az alkotás? Nehéz erre választ adni. Azt azonban nem lehet letagadni: Voloncs Attila regénye – ha vannak is hibái – izgalmas, hiteles korrajz.

A regénynek több elbeszélője is van. Az elsőről megtudjuk, hogy 2015-ben bukkant rá korábbi jegyzetére, amelyet még az 1989-es romániai forradalom után vetett papírra. A tanácsköztársaságról gyűjtött anyagot, így kereste fel az idős Varga Árpádot, a mű későbbi elbeszélőjét és egyben főszereplőjét, aki 1919-ben épp Budapesten élt. Azt gondol-

nánk, hogy a további fejezetekben az idős Árpád emlékezik vissza a tanácsköztársaság idejére, de nem ez történik. Helyette a tizenöt éves Árpai mesél az olvasóknak. Folyamatosan játszik az elbeszéléssel a szerző, elbizonytalanítva minket. Néhol a pontos dátumokkal, utalásokkal azt erősíti, hogy a leírta megtörténtek, máskor egy-egy kiszólással, újabb elbeszélő felbukkanásával azt sugallja, hogy amit a kezünkben tartunk, csupán fikció. Az első elbeszélőnk írja meg Árpád és a többiek történetét? Akár igen, akár nem, leszögezi: barátait nem akarja bűnrészessé tenni „egy abszurd fikció megszületésében”.

Bár a tanácsköztársaság alatt játszódik a regény, számtalan más történelmi eseményre is utal a szerző. A mohácsi vészt, a Spartacus-féle rabszolgatársadást, a francia forradalmat mind felidéz a szereplők, és különböző értelmezéseket társítanak hozzájuk. A mű így nem csupán történelmi regény, hanem magával a történelem fogalmával, történelmi narratívák bemutatásával, a hatalmon lévők történelemszemléletével is foglalkozik. „Mi a történelem, fiúk?” – kérdezi egyik tanórán Árpait és osztálytársait a tanár, mire a kommunista ifjúság rávágja: „osztályharcok története”! A tanácsköztársaság szemüvegén keresztül a magyar szabadságharc és a francia forradalom is a burzsoázia és a proletariátus egymásnak feszülése. Míg egy másik tanóráról olvasva úgy tűnhet: az első világháború után Magyarország ugyanúgy darabjaira hullik és megosztott lesz, ahogy a mohácsi vész után. A szerző többször érzékelteti, hogy a történelmet sokféleképpen lehet értelmezni, de mindig a hatalmon lévő fél nézőpontja az elfogadott. A történelmi utalásokkal azonban nem elégszik meg, számtalan irodalmi is társít hozzájuk. Hosszú listát lehetne írni azokról a költőkről, írókról, akik feltűnnek. Sütő András, Petőfi Sándor, Arany János, Goethe, Schiller is helyet kap a műben, de a legtöbbet emlegetett költő Ady Endre, akinek egyik verse kulcsszerepet játszik a regény cselekményében, és utal a későbbi fordulatra is. De nemcsak a cselekménybe ágyazódnak be szépen az irodalmi utalások, hanem nagyon szorosan összekapcsolódnak a történelmi szálakkal is, azt üzenve: hazánkban az irodalom mindig kéz a kézben járt a történelemmel és a politikával. Nagyon szép játék az álom és a valóság váltakozása is. Varga Árpai elbeszélését gyakran törik meg álomjelenetek, amelyek rávilágítanak a tanácsköztársaság eszméinek és brutalitásának irrealitására, és

arra figyelmeztetnek: a cselekmény és maga a történelem is sokféleképpen alakulhatott volna.

Az elbeszélésnek mégis vannak hibái. A narrátorunk néha túl sokat akar elmondani, teljes képet próbál festeni a tanácsköztársaság eseményeiről, az országban élő népek helyzetéről. Így azonban kénytelen sűríteni, és néhol erőltetetté válik az elbeszélés. Mint akkor, amikor Árpai úgy dönt, megnézi, milyen „nem magyarnak lenni egy félig magyar birodalomban”. Kikérdezi az osztálytársait, akik néhány mondatban pontos összefoglalót adnak nemzetük politikai törekvéseiről – épp úgy, mintha egy történelemtankönyv fejezetét olvasnák fel. A főhősünk nem lehet ott mindenhol, sok eseményt csak hallásból vagy a lapokból tud meg, és ezeket szintén összefoglalja nekünk: tökéletes éleslátással, lényegkiemeléssel, érzelmektől mentesen – mint egy tankönyv. Viszont nagyon jó szerkezeti megoldás, ahogy épp a tanácsköztársaság bukása előtt esnek egymásnak a vörös fiatalok, és ragad fegyvert Árpai is. Ez az a pont, amikor a tanácsköztársaság brutalitása valóban érzékelhetővé válik az olvasó számára is. Az író itt Árpai élményein keresztül látatja, mennyi felesleges vérontás történt a vörösteror alatt.

A regény másik ellentmondásos eleme maga a főhős, aki egyben elbeszélő is, ám nem tisztázott, mikor és kinek beszél el a történeteket. Néha már-már mindentudóvá válik, néha nagyon is hiányos a tudása. Néha tizenöt éves fiúként, saját jelenéből szól hozzánk, máskor a jövőből tekint vissza, és össze tudja foglalni, mit érzett legjobb barátja.

Logikusnak tűnik, hogy ha a tanácsköztársaságról akarunk regényt írni, olyan főhőst választunk, aki bennfentesként tud mesélni a vörösök tetteiről, mozgatórugóiról. Csakhogy ehhez vörös lesz maga a főhős is. Árpai, az elbeszélőnk és főszereplőnk azonban olyan vörös, aki a regény folyamán egyszer sem azonosul a vörösök eszméivel, céljaival, tetteivel. Mégis beáll közéjük, és bár tökéletes lényeglátással és nagyon kritikusan tudja szemlélni a környezetét, sőt, meg is osztja velünk, hogy nem ért egyet a kommunistákkal, arra sosem ad magyarázatot, mégis miért állt közéjük. Látszólag belesodródott, mivel szereti a bátyját, aki a tanácsköztársaság lelkes híve. Csakhogy ellentmondásos az a fiú, akit annyira érdekel a politika és a népek kultúrája, hogy saját osztálytársait is kifaggatja, aki olyan intelligens, hogy ilyen zavaros időkből is átlátja az összefüggéseket és mások mozgatórugóit, mégis belesodródik az új rendszerbe, sőt, részt is vállal belőle,

és erre egyszer sem reflektál, bár minden másra igen. Az is különös, hogy a főszereplőnk, aki vörösök között él, vörösök programjaira jár el, találkozik a legmagasabb pozíciókat betöltő politikusokkal, egyetlen olyan kommunistát sem ismer meg, aki ne volna nagyon ellenszenves. Egyoldalú képet látunk a tanácsköztársaságról, amelyben csak számító, agresszív, brutális és/vagy ostoba, valamint befolyásolható szereplők sodródhatnak az árral. Amikor pedig eljön a bukás, bár Árpai szégyelli, kik közé tartozott, akkor sem reflektál tetteire, nem magyarázkodik, nem zuhan magába, csak a szerelmi csalódása és a személyes vesztesége miatt.

A baráti és a családi kapcsolatokat azonban nagyon szépen festette meg a szerző. Különleges, jól sikerült része a regénynek, amikor báty és öcs kibékül a vonaton. Hitelesre és izgalmasra sikerült Árpai Eszterhez, Lilihez és Gergőhöz fűződő viszonya. Valójában a baráti és szerelmi kapcsolatok árnyalt bemutatása az igazi erőssége a műnek. Voloncs Attila már első regényében bizonyítja, hogy nagyon ügyes kézzel mozgatja a cselekményt és festi fel a társas kapcsolatok, szerelmek, barátságok bonyolultságát, többretegűségét. Lehet, hogy a szerző fiatal, de éleslátása és profizmusa meghazudtolja korát.

BÁNYAI TIBOR MÁRK

Tomaji Attila: Saját sors

L'Harmattan, 2017

BÁNYAI TIBOR MÁRK (1979) Budapest

Tomaji Attila ritka szavú költő, legújabb kötete is csak a negyedik a sorban. Rivaldafény vagy díjese sem kényeztette ezt az immáron több mint három évtizedes költői pályát. Azonban ez a háttérben maradás mintha tudatos alkotói visszafogottság eredménye is volna. Legalábbis a versek erre engednek következtetni.

Ez a költészet súlyos témákat, sorskérdéseket érint, viszont poétikailag, nyelvfelfogásban mintha elmaradna a kortárs szövegeket jellemző tendenciáktól. Tomaji hagyományosabb, mondhatni, olvasóbarát stílusa nem alakít ki markáns viszonyt a mai költészeti fősodort foglalkozató problémákkal, így ezek esetleges provokálásának kérdése fel sem merül. Ez önmagában még nem lenne baj. Azonban Tomaji szemmel láthatólag nem is törekszik egy unikális és koherens hang kitartására. Nyelvileg és tematikailag olyannyira szeretágazó a szövegvilág, hogy konceptkötetről már csak ezért sem beszélhetünk.

A szövegek minőségét devalváló egyszerűsítő és szentenciózus jelleg, a túl direkt, egyenes kimonadás néhol már dilettantériába süllyed: „Hiába nézed egyre, / nem tudod, mi az az élet. / Hiába méred egyre: / mindig mást mutat a mérleg” (*Élet, élet*). A kötet összetartottságát szinte folyamatosan aláássa az egymástól nagyban elütő nyelvi regiszterek keveredése: „Bedagadt szemébe kap a vérágas hold fénye, / Összerándul, mint csepp citromtól a

kagyló teste, / Lepkék járnak dervistáncukat a lán-gos éjben, / S hegyek mögött rohad tovább az aranyló este –” (*Darabka örökkévalóság*).

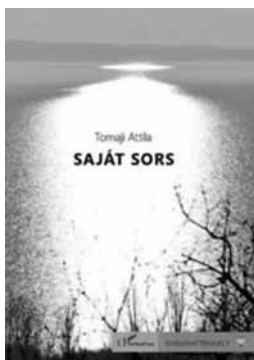
Egy kritikai diskurzuson kívül álló líranyelv kapcsán joggal merül fel a kérdés, hogy vajon tulajdoníthatunk-e neki valamilyen önértéket. Kétségtelenül a mulandóság kérdései vagy a közösségi emlékezet, az egyéni igény a nyomot hagyásra és a hírnév fennmaradására mind olyan bevett toposz, amelyet a költészet kortól és kultúrától függetlenül ismer. Tartalmilag tehát itt egy komoly vállalásról van szó, amelyhez sajnos csak ritkán társul hasonló igényű nyelvi megalkotottság. Innen nézve a jellemzően melankolikus hangütésű kötet mintha egy reflektálatlan alanyi költészetet képviselne. Mert mégis milyen poétikai, nyelvi núvumokkal, egyéni hanggal találkozunk itt?

Az elődök, a költészeti tradíció megőrzése vitathatatlanul megtörténik – és ez már önmagában is értéket jelent –, viszont a megújítás, a továbbfejlesztés már kívánivalót hagy maga után. A verseket bevezető mottók, a jelölt vagy jelöletlen idézetek és az utalások olyan 20. századi kanonikus szerzőket vonnak párbeszédbe, mint Pilinszky, Petri, Nemes Nagy, József Attila vagy Kosztolányi. De a vendégszövegek legtöbbször nem a versbeszéd poétikai megformáltsága felől motiváltak, hanem csak tematikailag ágyazzák a hagyományba a Tomaji-verseket. Így például: „hallgatja barbár italok suttozását a férfi / ízle-

li a dallamok lüktetését számolgatja / szívverése spáciumait kései keserű lépteit” (*Egy bárban*).

A *Zebegényi elégia* is Pilinszky emblemikus művével, az *Apokrif* mutat szorosabb szerkezeti párhuzamot, amelyet a hármasszakaszolás csak tovább erősít. A *Valaki mondott valamit* pedig egy emblemikus Petrit, a *Hogy elérjek a napsütötte sávig*-ot idézi meg: „Te nem ismered a lányokat itt, / különösképp azt az aquamarin szeműt nem, / aki mint egy versből, váratlan lép az oszlopok mögül elő, / szex, kérdi, s e szóért becsültem őt, mesterét a sűrítésnek. / Később kevertet kért és sört, pikolót. Ízlését nem vitattam.” Ez a vers kiválóan példázza azt a paradox poétikát, amely még számos alkalommal megmutatkozik. Tomaji egy-egy darabja ugyanis egyszerre túlonatú bensőséges és élesen ironikus. Ezek a versek, amikor már túl érzelgősnek kezdenének hatni, mindig kőkemény iróniával ellentéteződnek.

Ahol viszont nyomát sem találjuk az iróniának, ott a reflektálatlan alanyiség patetikus szövegburjánzást eredményez. A túlírás vagy túllirizálás szemernyi üres helyet sem hagy az olvasónak. Ilyen esztétikailag kifogásolható momentum a sokszor megcsinálnak tűnő rímtechnika. A hagyományosan mindig a sor végén összezsengő rímek, még ha legtöbbször ezek finom asszonancok is, ha sze-

mentikailag alulmotiváltak, könnyen hathatnak régi vágásúnak. Gyakran előfordulnak olyan elkoptatott párok is, mint a *virág-világ*: „Nem csak a fű, fa, virág / hajtja le fejét a napvilág / súlya alatt” (*Csöndesen akartál élni*). A rosszul hangzó (pl. *kegyelemtelen*) vagy öncélúan archaizáló szóhasználat (pl. *elfoly*) szintén lerontja az esztétikai értéket. Hasonlóan a nem sikerült képek is, például: „elkéült szájjal / vacog a partszegély” (*Istria*). A kihagyásos szerkezetek néhol egészen direktül líraiak, például: „A részek szélei is vadul véreznek, illeszteni / őket össze már soha senkinek” (*Megvillan*). A középre szedett sorok is meglehetősen furák, modorosak.

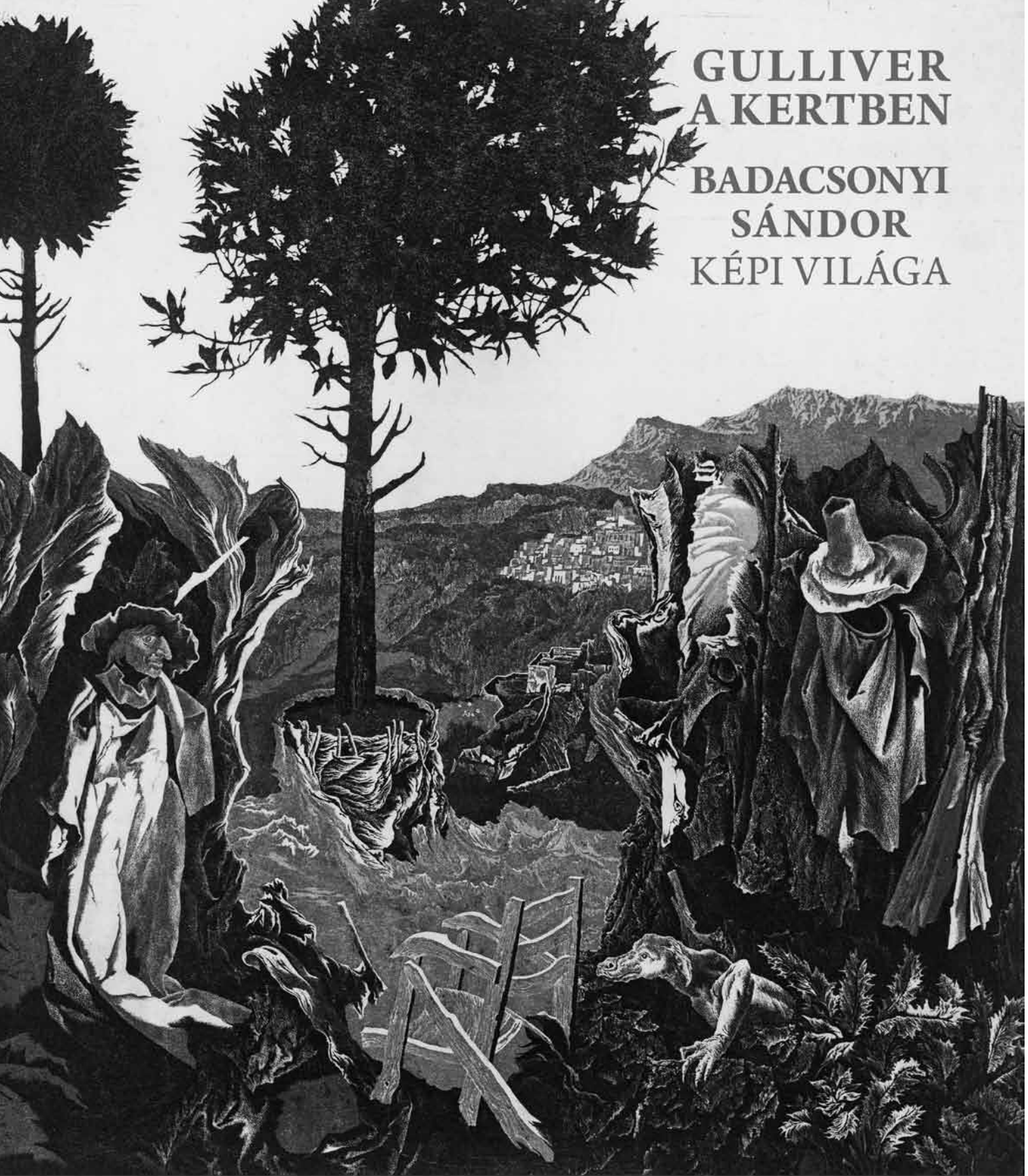
A legsikerültebb darabok azok, amelyeket a referencialitás kiemel az önmagába gubózó alanyiség általánosításából. Ilyen a *Plein air*. Ahogyan a cím is kimondja, végre egy igazán felszabadult, a kötet általános színvonalát messze felülmúló, igazi nagyverset olvashatunk. A másik izgalmas darab a *Gyöngéden és védtelenül*. Mindkét versben egy olyan markáns szubjektum rajzolódik ki, aki akár életrajzi vonatkozásba is hozható a szerzővel. De ennél lényegesebb az az ösztönösen laza, görcs nélküli nyelvi megformáltság, amely biztos referenciális pontokon nyugszik, és így bravúros és kurrens poétikai megoldásokra képes.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható. Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati téri aluljáró, újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló, újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

GULLIVER
A KERTBEN
BADACSONYI
SÁNDOR
KÉPI VILÁGA

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

BADACSONYI SÁNDOR

(1949–2016) emlékkiállítás

VIGADÓ

VIGADÓ GALÉRIA, V. emelet – Pesti Vigadó, az MMA székháza, 1051 Budapest, Vigadó tér 2
A kiállítás 2019. február 6-tól április 21-ig látogatható.